Dvě brány jsou otevřeny do Moravského Valašska: Valašské Meziříčí a Frenštát. To je uznaný slavnostní vstup do něho, do jeho největší nádhery, ať do Rožnova, na velebný Radhošť a jeho bohatýrskou družinu, ať na Vsetín, Hrozenkov nebo do Karlovic. Ale jsou také postranní vrátka do Moravského Valašska. Víte dobře, ze sladké zkušenosti, že všichni zamilovaní mají beze všeho rozmýšlení a uvažování radši postranní vrátka, u zahrady, za humny, než ty veliké brány, třeba sebeparádnější a slavnostnější, kterými vcházejí v zástupech hosté. Takovými postranními vrátky pro milovníky Moravského Valašska jest Rusava.

Ze samé Hané, z posledních jejích okrajů, kde z klidné, požehnané roviny rozvlnívá se ona do trochu čipernějších pahorků až pod Hostýn, jenž není, zvláště ne v představě Hanákově, „hora nevysoká" – skladatel Rukopisu Královédvorského spletl si to zcela jistě se Svatým Kopečkem u Olomouce, „ve vlasti, kde Olomúc vévodí", – ze samé Hané rázem se octnete u těchto vrátek. Ze stanice Hlinska pod Hostýnem vejdete tam po silnici, potom pěkným dlouhým údolím.

Ale radím vám, vyjděte si tam z Bystřice pod Hostýnem. Přivstaňte si za rosného rána. Cesta trochu delší. Z náměstí přímo Hostýnskou ulicí a dál podle nového hřbitova. Odpočívá v něm Hanuš Schwaiger. Přece se zastavíme? – Nu, ovšem. Vždyť on také rád maloval Rusavu . . . Železný kříž staré ruční práce činí nad jeho hrobem, a několik kroků výše, v kapli sousedního hřbitova rodiny býv. barona Loudona, tají se jeho krásné dílo. Vkusná železná brána, domácí práce bystřického zámečníka Ed. Pospíšila uzavírá soukromý ten hřbitov. Kolem empirových náhrobků, původních i napodobených, zajdeme přímo do kaple. Jest otevřená, bez dveří, jako z Italie sem přenesená. Nad průčelní stěnou měla umístěný zvonek, ale válečná furie rakouská jej zkonfiskovala. Jedinou její ozdobou uvnitř jest nad nepřistrojeným oltářem veliký triptych Schwaigrův, al fresco. Skvěle provedená skladba. Na úpatí Hostýna na obou křídlech triptycha v ranním osvětlení klečí členové rodiny barona Loudona: v pravém křídle choť, snacha, vnučka a za nimi stojí sv. Alžběta, patronka milosrdenství, v klínu má plno růží; v levém křídle klečí mužští členové, otec, syn a vnuk, a za nimi stojí sv. Jiří, patron rytířů; v celé střední části vznáší se v zářícím ovzduší Madona s dítětem, jež v ručce drží legendární blesky na Tatary, komicky hrozitánské, ale nerušivě, naivně, dětsky komické. Pod

KNIHOVNA MĚST/
GOTTWALDOVA

Madonou dva andělíci klečí. V oblouku pak nad triptychem letí tři andělé, jednomu růže padají z klína, pod druhými letí holubice se zelenou ratolestí v zobáku . . . Nikdo by netušil autora pijáků, handrláků a Novokřtěnců v této jemné, vroucné, líbezně naivní lyrické skladbě, která při jemně realistickém, u Schwaigra zcela zvláštním, a tak mužně zralém provedení, v detailu i v celku tak slitě jednotném, přenáší nás do světa zcela neschwaigrovského, do světa křesťanské víry, jenž již celkovým zbarvením jest vyjádřen zcela jinak než jeho známý pohádkový svět. Podivuhodná jest jistota a čistota kresby a barvy, svěžest a živost její, zvláště v osobách portretovaných, úžasná věrnost podoby, oděvu, brnění, ovoce, květů, a pak celkový kolorit, gobelinově jemný a přitlumený, diskretní, noblesní. Kdo ví, jak se provádí al fresco, kde každý tah štětcem jest definitivní, korektura je nemožná, leda příslušný kus zdi pak vysekat a znovu naházet a znovu malovat, ten smekne. Býval jsem tu často se Schwaigrem, když to maloval, a viděl jsem, jak klidně a jistě vedl štětec, na př. když maloval jemný profil staré paní, a jak jednoduchými, ale s naprostou jistotou vypočtenými tahy vykouzloval překvapující barevné účinky v mokré zdi, snad o oktávu hlubší, než budou definitivně ve zdi už vyschlé. Obě křídla jsou bez poskvrny zachována. Střední část musela být bohužel opravena. Špatnou úpravou zdi byla porušena i malba. Oprava provedena jak možná šetrně.

Hned za hřbitovem u poutnické cesty stojí stará boží muka. Dal ji postaviti bystřický farář, jenž rád stavěl, „léta P. 1680, kněz Tobiáš Švach z Frýštáčku“, jak starým švabachem je v kamenném sloupě vykřesáno s prosbou: „Modli se za něj.“ Vpravo od cesty zelená se kopec Bedliná. „Když Tataři pod Hostýnem nic nezmohli, rozhodli se odtáhnout, a na památku, jaká síla jich tu byla, vysypal každý na jednu hromadu plnou přilbu kamení a hlíny. A tak vznikla Bedliná“, vypravuje prostomyslná venkovanka Pověst. Její bohatá teta, velkoměstská Historie, se tomu ušklíbá: „A láme se v té Bedliné z velikého skaliska kámen a v kamenech jsou i zkameněliny!“ — — Vlevo je druhý kopeček, nižší, také sám o sobě jako mohyla stojící, Vinohrádek. Co z něho kdysi chtěli mít, toho zanechali, a zbylo jen jméno. Na víno je již tady drsno.

Přejdeme nepatrný Černý potok. Za ním široká poutnická cesta na Hostýn zahýbá nalevo, pod Vinohrádek. My se dáme napravo starou poutnickou cestou, opuštěnou, zarostlou, přejdeme po druhé Černý potok a měkkou polní pěšinou vzhůru podél vonného obilí a ještě vonnější lučiny přijdeme brzy k nádherné babyce, krásně rozrostlé a košaté. Stojí o samotě ta zdravá, silná stařenka. Ale stařenku představuje jen mohutnost jejího kmene a jejích větví; jinak je to parádnice a dívá se čile do kraje, jako by

mu šátečkem mávala. Ještě o kousek výš – co kvítí je na malé lučině pod lesem, co na něm rosy! – a cítíme už dech hory. Jsme u Slavkovského lesa, majetku nedalekého Slavkova, poslední vesnice hanácké na východě, ale již bez kroje a také, což za dnešních časů je zrovna záviděníhodno, bez obecních přirážek. Snad proto jest její náves nejšerednější ze všech, co znám.

Již odtud, ačkoliv jsme jen nepatrně vystoupili a jsme teprve pod kopcem, překvapí široký rozhled. Od Starojičínského kopce ke Kroměříži, na sever daleko za Sv. Kopeček nad Olomoucem až k Jeseníkům s Pradědem, a mezi tím vesnic a měst jako hrozinek na hanáckém koláči; bělají se a svítí jako sedmikrásky v trávníku: pod námi Bystřice, za ní městečko Dřevohostice, za ním Přerov; vlevo Holešov, Hulín, Kroměříž. A od Sv. Kopečka na východ se táhne Oderské pohoří. Je to kraj rozhledový, širšího obzoru, družný, společenský, ne samotářský, v sebe jen uzavřený. S každého kolem pahorku, s nevysokého chlumu je takový široký rozhled. Zdá se, že to všecko si cosi povídá, že se to směje, že to na sebe volá jako děti: „Ahá, já su větší! – „A já su vyšší!“ – „A já mám víc zvonů!“ – „A šak nevyzvánjú jako naše!“ – „A nás je tady víc!“ – „No, to je teho! My zato máme grunty. A vy chodíte do fabriky!“ – „A vy do řepy!“ – „A my máme do hor blíž!“ – Tak se to škádlí, nu, veselý kraj. Člověk se v něm cítí svobodnější a širší, ne úzkoprsý. A věru, že se tu odedávna zjevovali svobodnější lidé, kteří odhazovali od sebe všecku úzkoprsost. Kolikrát jsem si je tu na té rozprostřené živé mapě vyhledával a vypočítával! Hle, tam z Kroměříže vyšel Jan Milíč. Tamhle, v blízkém Holešovsku, v Zeranovicích byli Jindřich a Pardus z Zeranovic; tady, v okolí bystřickém, v Zákovicích byl Jan Dun, v Příkazích – byly-li to tyto Příkazy, a ne Příkazy v Olomoucku – byl Petr z Příkaz, tady, zrovna pod námi, v Libosvárech, byl Ješek z Libosvár, tam Diva z Šišmy, tam Volfart z Pavlovic; tam za lesem jsou Drahotúše, v nich měl svůj statek Kuník z Drahotúš; tam hodně vpravo byl Mikšík z Malenovic, tam dále Jan Donát a Mikeš z Polomě, a až za Starojičínským kopcem, jejž zcela zřetelně vidíme se modrat, byli Lacek a Petr z Kravař – ti všichni podepsali roku 1415 stížný list proti upálení M. Jana Husa, „že my kazatelóv zákona pána našeho Jesu Krista nábožných, pokorných a stálých až do krve vylitie chceme brániti a obhajovati, opovrhúce všelikú bázeň i nálezky lidské na odpor učiněné“. Až do krve vylití! – – A tam, přímo naproti, v Přerově, žili a působili Jan Blahoslav, Žerotín, Komenský . . . A tady, do Dřevohostic, vidíme je před sebou, přišel na zámek ke Karlu st. z Žerotína vyslanec přemluvit ho v hodinu již poslední, aby se přidal k českému odboji proti Ferdinandu II. Vrátil se s nepořízenou. Jak vážný den v dějinách českých . . ! A tady, v Bystřici,

seděl na zámku v tu dobu Václav Bitovský z Bitova, ten se přidal k českému odboji a byl za to v Brně sťat. Jen erb jeho a jeho ženy zbyly po něm na staré zámecké věži . . . A tam, kde vidíte se modrat Starojičínský kopec, jsou pod ním Hodslavice, není to tak daleko, a v nich stojí dosud stará škola a v té staré škole malá světnička a v té světničce kolébka, v níž kolébali Františka Palackého. Dojme ta kolébka bohatýrova. Ten mladý Palacký, když mu bylo dvacet let, zapsal si v tehdejším Přešpurku dne 1. ledna 1819 do svého „Každodeníčku“ slavný slib, jako novic nového rytířského řádu, nového rytířstva: „Slaven buď i ty, anděli časů budoucích! Pode stínem křídel tvých nastoupí mládec stezku hrdin Bohu líbezných a obleče roucho svátečné u oltáře Pravdy, Krásy a Cnosti, obětuje jim všecku snažnost, všecku rozkoš, všecky tajné i veřejné služby své. Takto mi pomáhej Genius vlasti mé i osudů mých!“ A jako muž i jako kmet zůstával věren svému slavnému slibu a získával nové členy tomu novému rytířstvu. – – Jest cosi víc než krásného v tom kraji; jest cosi, víc se to cítí, než se říci dá, jest cosi jako svatého. Hledí na nás nejenom malebná krása přírody, uklidňující, očišťující, povznášející, ale dýchá na nás zároveň mravní síla Moravy, utvrzující, posilující, všecku bázeň odnímající. Ta malebná krása přírody je věčná a je všude. I v poušti. Ta druhá krása nebyla a nebývá všude; jsou kritikové, kteří nad ní ohrnují nosem, ale běda světu bez ní. Bývá jí v něm méně, ale bývá a jest. Ubývá-li jí, nachyluje se národ k pádu. – – Tam, 1½ hodiny za Rusavou, je městečko Frýšták. Tamodtud byl Antonín Grmela. Mezi prvními, co hned na počátku vojny rozhodli se podkopávat Rakousko, utvořili první rotu Staroružinníků a dodávali zprávy Rusům; byl však v krakovském rayonu chycen a již dne 12. prosince 1914 na náměstí wadowickém oběšen, protože, jak před popravou napsal rodičům v listě plném hrdinného klidu, „protože jsem špehoval Prušáky, které nenávidím do posledního dechu. Umírám smířen s Bohem . . . Ať žije myšlenka, za níž jsem šel! Ať žije Rusko, nechť dá Bůh, aby Slované konečně volně dýchali, zbaveni německého otroctví.“ Šel na popraviště klidně, „jako do vlaku“, vypravuje očitý svědek, „odhodil vrchní kabát, podíval se na diváky, usmál se, uklonil a strčil hlavu do smyčky. I prostí maďarští vojáci, kteří byli komandováni přihlížet exekuci, neváhali smeknout.“ – Ten milý hoch! „Podíval se na diváky“, vždyť rád žil; „usmál se, uklonil“. – „Neumírám nadarmo. Je víc takových, jako jsem já,“ napovídal svým úsměvem a úklonem ten milý, milý hoch . . . A tamhle z Přerova byl Slavomír Kratochvíl, byl tam redaktorem lidovo-pokrokového „Obzoru“ a náčelníkem Sokola; tam trochu dále, tam sice nedohlédneme, z Prostějova, byl Josef Kotek. Ti oba byli

za naši věc od nepřítele popraveni hned na začátku veliké vojny. A tam zpod Špilberka byla 21letá Aurelie Kotíková, bankovní úřednice z Brna. Pro leták s carským manifestem byla zatčena. Všecko přemlouvání vyšetřujícího soudce i jeho sliby, že dostane svobodu, prozradí-li, kdo jí leták dal, byly marny. Neprozradila, neuvedla do neštěstí nikoho. Zůstala pevná, i když jí ohlásili trest smrti provazem. Červencová amnestie politických provinilců r. 1917 otevřela také jí dveře z kriminálu, ale vyšla z něho se zdravím podlomeným... Vzpomínám jen na ty nejbližší, nezapomínám ani na nejvzdálenější. Hodonín sice s Hostýna nevidět, ale v duchu vidíme jeho velikého rodáka, našeho prvního presidenta. Vzpomínám na ty veliké i na ty drobné a nejdrobnější, kdy i ti drobní se stávali velikými, a věřím, že mravní síla dosud tu jest a bude.

Ale raději výš! Do lesa! Brzy vystoupíme na rozsáhlé horské pastvisko. Je oživeno stádem krav i skupinou bílých koz. V dopoledním osvětlení

rozkošně svěží obraz. Krása a rozlehlost vyhlídky se ještě stupňuje. Buchlov a daleko za něj pouhým okem vidíme a za jasna dobrým sklem i Špilberk nad Brnem. Ve všední den nic nás, ani stádo slavkovských krav, nevyruší z tichého požitku velebné vyhlídky, leda zvučné odbíjení hodin na hostýnském chrámě kousek výše nad námi. V neděli bývá tu rušněji. Jdou jednotliví poutníci, jdou malé skupiny, jdou procesí, tu malá jen s křížem, tu větší nebo i veliká s korouhvemi, s muzikou, s panáčkem a ministranty a s ohromnou většinou žen. Někdy jenom ten, co nese kříž, a ti dva, co nesou „korovičky“, jsou mužského pohlaví.

Necháme stranou vrchol Hostýna i kostel a poutnický jarmak i staré ohromné hradisko a po jižním svahu kopce spustíme se do lesa. Ale ještě poznámku. Víte-li, že základy Národního divadla v Praze utvrzuje vedle kamenů z Ripu, Vyšehradu, Trocnova, Žižkova, Blaníka, Radhoště, Buchlova nad Vehradem též kámen z Hostýna? A že na něm vykřesali slova hrdiny Vratislava z Rukopisu Královédvorského: „Mrzkost jest poroba Hospodinu“? Slova vyjadřující duševní stav probouzejícího se lidu na Moravě v letech šedesátých. Jaká to byla pěkná doba, která dávala i kamenům mluvit! — — Tedy do lesa! Rázem se scenerie mění. Úrodné lány, „požehnaný stůl“ Moravy, zmizely, a před námi hory a hory. Hory a hory až na Slovensko — Javorník, Obřany, Skalný, Čerňava, Kyčera a jiné — nikdo by netušil, že při neveliké poměrně výši, přes 700 a 800 m, takový je tu horský ráz. Horské lučiny dodávají mu veselosti. Zamodrá se na nich i hořec. Flora našich hor je bohatá a vzácná. Potká-li nás Valach nebo Valaška, pozdraví a rádi se dají do řeči. A to také dodává našim horám veselosti a teploty.

„Na Skalný, na Skalný idete? No, za půl hodinečky tam budete!“ zvolal na nás mladý Rusavjan tady pod Hostýnem. Šel s pěkným děvčetem na Hostýn, se „šumným“ děvčetem, se svým děvčetem, a hodina byla mu ovšem „hodinečkou“. Bylo to v neděli. Měl radost a chtěl, abychom také měli radost.

Budeme tam pohodlně „za půl hodinečky“. Hle, tam už trčí ta divoká skaliska, několik jich v řadě pod sebou. Je to vrchol Skalného. To krajní nahoře skalisko — to tam zkameněl obrovský sup; pod ním druhé skalisko — hlava obra kozáka v beranici; pod ním natažen leží mrtvý obr: vidíme ohromnou hlavu, ruce na prsou složené a níže trčeti chodidla; ostatní tělo v zemi zarostlé travou.

Vystoupíme po trávníku na „kozáka v beranici“ — áh! Až na kraj Slovenska vidíme. A pod námi — Rusava.

usava? – Konec chleba, počátek kamení; to je naša Rusava," říkal strýc Svoboda, starík, ale veselý, ve valašském ještě kroji, nekompromisní trafikant, prodával jen a jen „krátké", a vždycky ironik a humorista.

„Rusava? – O, to je dědina ve-li-kúc-ná!" zcela jiným tónem než strýc Svoboda, povýšeným, slavným, zvolal starý Rusavjan(š). „Gde si gdo gdysi lesa vykučoval, tam si aji postavil. A tož sú ty milé chalúpky rusavské rozpasené jak ty ovečky po celém košáře. Věc pohromadě je jich dúle při potoku; ostatní všecky enem po tých zgrapách, vrchoch. A vrch je na vrše. Chtěl-i by gdo obejíť rusavský kotár, nevím, nevím, obešel-i by ho za dva dni," vykládal zrovna s dětským údivem, nestárnoucím.

„Rusava? – Slovenský Pathmos." Tak říkali Rusavě Slováci, tehdy uherští, účastníci slovenského povstání r. 1848. „Památná je pre Slováka táto ukrytá dedinka; bo v nej našli pozdejšje skoro všetci účeci slovenskí svoje útočiště. A pre Hurbana ona bola opravdovím Pathmosom," napsal o ní nejistým ještě pravopisem M. Dohnány.[1] Hurban sám ji tak nazýval.

„Rusava? – Slovenská expositura na Moravě po celých sto let," dodávám o Rusavě já; neboť od roku 1782 do 1888 působilo v ní osm farářů evangelické církve a. v. a z nich jen jeden byl rodák moravský a působil tu jen dvě léta; všichni ostatní byli Slováci z Uher. Z nich Daniel Sloboda, rodák z Uherské Skalice, švagr Hurbanův, znamenitý botanik, jehož „Rostlinnictví čili Návod k snadnému určení a pojmenování rostlin v Čechách, Moravě a jiných zemích rakouského mocnářství domácích" vydáno bylo jako VIII. díl „Malé encyclopedie nauk" nákladem Českého musea v Praze r. 1852 a jehož ohromný herbář chová měšťanská škola v Holešově jako vzácný odkaz, působil na Rusavě plných 51 a půl roku. Tedy od 18. května 1782, kdy jako první evangelický farář přišel Ondřej Lehotský z Liptova, až do 10. listopadu 1888, kdy Daniel Sloboda zemřel, byla Rusava jedním z nemnohých článků, které udržovaly jakž takž živý styk se Slovenskem a přirozenou naši jednotu československou.

A my smy z Rusavy,
z chudéj dědinečky,
a my ju nedáme
za ty města všecky.

Je tam konec chleba,
počátek kamení,
a my si myslíme,
že už přes ňu není –

[1] M. Dohnány, „Historia povstánja slovenskjeho z roku 1848." Svazok I. (V Skalici 1850. Str. 69 – 70.)

zazpívala rusavská pěsničkářka ještě roku 1925, tehdy už 74letá. Tato s několika stránek zajímavá dědina jest Valašsko v malém. Své pěkné jméno má po potoku Rusavě, jenž vzniká v hoře „U třech kamenů“, spojuje se pod dědinou s potokem Ráztokou – filolog při tom jméně zvolá: „A, tu se již hlásí slovanský východ! Ne roztoka, ale ráztoka, jako razgovor, razbor, razočarovat“ – a spojiv se s Ráztokou, utíká z hor do Hané a teče pohodlně vesnicemi Brusným, Chomýžem, Jankovicemi, Dobroticemi k Holešovu, Všetulím, Hulínu, nad Tlumačovem přibírá Mušinu a pod Tlumačovem se vlévá do Moravy. Za rakouské vlády, která komolila názvy našich osad, kde a jak jen mohla, byl její úřední název „Rottalowitz – Rotálovice“ po hraběti Rottalu, ale lid nepřijal vnucený název a nikdy ho neužíval.

Kryštof hr. Rottal pocházel ze Štyrska a brzy po bělohorské katastrofě stal se pánem holešovského a napajedelského panství a usadil v nich Valachy. Nebylo to všem milé. Opat velehradský stěžoval si už r. 1635 kardinálu Ditrichštejnovi na něho, že klášteru a jeho poddaným bere louky a kopaniny ve svobodách udělené; že poroučí lesy, v kterých má klášter tolik práva, jako napajedelský pán, hubiti kučováním a pálením, uvádí do lesů velké množství Valachů, aby si tam zřídili salaše, dobytek pásli a lesy klášteru na truc plundrovali; Valaši, Bůh ví odkud přišlí, usazují se mezi hlavními silnicemi a blízko kláštera, a konvent, jako už po dvakráte od Valachů byl vyrabován, nebude ani na hodinu jistý; a poněvadž Valaši mohou svobodně v lesích se toulati, mohou si snadno zříditi zbojnická doupata, z nichž budou přepadati a vraždit cestující. Proto prosí pana kardinála, aby jako zemský hejtman takové nesprávné jednání hr. Rottalovi zakázal.[2]

Díval se tedy opat velehradský na hr. Rottala a na jeho Valachy nevlídně, jako na lidi nedomácí, „Bůh ví odkud přišlé“. O rusavských Valaších udržuje se tradice, že je hr. Rottal dal přivésti ze Vsacka, a nic tak zlého, nač si pan opat stěžuje, o nich nevíme, ani jsme neslyšeli.

Po převratě stal se úředním lidový název „Rusava“.

Všeho obyvatelstva při sčítání r. 1921 napočteno 991: 475 mužů a 516 žen. Národnosti české 986, německé 1, jiné 3, cizozemec 1. Podle náboženského vyznání 672 evangelíků, 310 katolíků, 3 hebrejského vyznání a 6 bez vyznání. Rozsah celé dědiny 1.205 hektarů: lesů 568, rolí 332, pastvin 126, luk 121, zahrad 20, ostatní plochy 36.

Soudní okres: Bystřice pod Hostýnem. Politický okres: Holešov.

Rusava je typická valašská vesnice. Je rozložena mezi samými kopci,

[2] Petr Teasář, Výpis z archivu napajedelského. Tlumačov a Kroměříž 1923. (Za tuto zprávu děkuji p. prof. Jos. Válkovi.)

v dlouhém, klikatém údolí, místy zúženém, těsném, roklinatém, místy otevřenějším, až v hoření části dosti do široka otevřeném. Při vchodu do Rusavy, jdeme-li z vesnice Brusného, kde se sbíhají dvě silnice, jedna od Holešova, druhá z Bystřice pod Hostýnem, tedy z posledních výběžků Hané, hned vlevo „nad valchú", kde kdysi valchovali sukno a nyní na pile řežou „desky" (prkna), zvedá se kopec Zubrová, za ní Ohrady, Sklenářů kamenec, Týček, rusavský barometr: „dyž Týček hučí, bude juh" (obleva), říkají Rusavjané; na Týčku bývalo mnoho ptáků, „mívali tam na ně tyk" – pak se táhnou Grapy s Čertovou skalou – „To gdysi čert sem nesl to skalisko, šak jeho záda aji hlava sú na něm otlačené; ale dál s ním nemohl, mosel tu skalu tady nechať, protože zrovna kohút zaspíval," vykládal mi pasáček a do hrsti se čtverák smál; za Čertovou skalou je Tanečnica, Mackova skala, Bílků vrch, Dúbek, Olšačka, divoký Skalný, Barcánková, Bečka. Ta uzavírá Rusavu. K Bečce, jejímž částem říkají Podbečka, Konecbečka, Podkonecbečka, připíná se pak po pravé straně Brunclík – „To tam býval gdysi Valach, menoval sa Brunclík. Jednúc v zimě ho pronásledoval

vlk, Brunclík všecky sirky protivá němu vyškrkal, až přišel k chalupě, vyrazil dveři a skryl sa"; za Brunclíkem ční vysoký a mohutný Pardus – když je někdo hodně starý, říkají o něm: „Ja, ten je starý jak Pardus!" – pod ním jsou Grúně, Kopácina, Solisko – „tam gdysi prodávali kusovú sůl", Tronický vrch nebo Čecher. Pod těmito vrchy a skalami rozkládá se Rusava se svými chalupami, rozprsklými a rozstříknutými po všech stranách, rozlezlými i na jihovýchod, do souběžného údolí druhého, do Rázтoky, a také na druhou stranu, na severovýchodní svah kopců, až za vrch Skalný, ale tam už jen „letovisky", dřevěnými to chlévy pro dobytek.

Útvar geologický je tu třetihorní, pískovcový. Poskytuje dobrý kámen stavební. V Grapech a ještě více na Skalném nabyl tvarů divokých, až podnítil lidovou fantasii k tvořivosti.

Bohatá a vzácná je květena rusavská. Ona to byla, co připoutala Daniele Slobodu k Rusavě, že jí neopustil, i když vábivé nabídky docházely za profesora botaniky na universitu vídeňskou a na Slovensko. Na příkrém svahu Obřan nalezl V. Stratil, tehdy ředitel dívčí školy v Bystřici p. H., v hojném počtu krtičník jarní (Scrophularia vernalis). Je to jediné dosud známé jeho naleziště na Moravě.[3]

A jako hosté objevili se tu nejen, jak už bylo řečeno, vlk, ale i medvěd. Ale dávno a zřídka. Vlk se sem zatoulal z Haliče, medvěd ze Slovenska. Poslední zprávu přinesly noviny v listopadu r. 1908. Rusavský jeden nádeník šel se svým 13letým synem do lesa na chrastí a najednou byl přepaden párem medvědů. Nádeník, už 62letý, měl u sebe jen sekeru. Mrštil jí po medvědech. První medvěd dal se na útěk, ale druhý vrhl se na nádeníka a strašně ho spořádal. Byl by ho roztrhal, ale náhodou ztratil rovnováhu a zřítil se po svahu dolů.

Rusava je rozdělena na tři části: Dolansko (asi za obchod Jar. Černého), Prostředňansko (po katolický kostel) a Hořansko. Protéká jí potok Rusava. Po větší část roku ubíhá klidně, sotva ho slyšíte, nebo skáče po kamení i přes hrubé balvany měkce a krotce, jako ti Valaši v papučkách, ale někdy se pořádně napije a rozburácí divoko, nu, jako ti Valaši. Klikatě běží klikatým údolím. Víc podle cesty nežli podle něho usazovaly se chalupy, právě pro tu jeho znenadání prchlivost. Ale nikde netvoří souvislé ulice. Dvě, tři druží se někde k sobě, a to nejvíce na Dolansku.

Při vchodě do Dolanska odedávna stála na kraji vesnice vlevo, jako pavouk na číhané, hospoda do nedávna židovská. Později proti ní vystavěli evangelíci i katolíci, obě vyznání křesťanská svorně, „obecní hospodu" – tedy druhý pavouk, řekněme křížový, číhá zprava. Jak měli ubozí

[3] V. Stratil, Pozoruhodný nález botanický. (Přírodopisné listy, VII, 123.)

Rusavjané projít?... Chalupy rozběhly se pak výš a výše, vpravo, vlevo; kde srázné svahy údolí přecházejí v mírnější a trochu rozložitější stráně, tam, v příznivější poloze, usadili se pasekáři; na dně údolí a tu a tam až u samé rokle přikrčily se nejchudší chalupy. Až na půldruhé hodiny do dálky a výšky rozběhly se ty chalupy „jak ty ovečky po celém košáře“, jak už to stařiček řekl. Díváme-li se s výšiny na Rusavu, na př. sestupujíce od Hostýna k Bukovině, k pasece Pánkově a Hradilově, objeví se její Hořansko jako otevřený velikánský vějíř: široké svahy nahoře, tu skalnaté, tu lesnaté, tam obdělané, tam travnaté, úží se pozvolna a tvoří dlouhé pruhy tohoto velikánského vějíře; mezi těmi pruhy drobné potůčky, obrostlé stromy i křovím, stékají se svahu, pokud v létě nevyschnou, a kde ty pruhy ohromného vějíře se shýhají jakoby do ruky vznešené paní Přírody, tam stkví se bílý katolický kostelík s namodralou plechovou střechou a věží. Rozkošný obraz.

Příroda rozprostřela tu vůbec krásy na všech stranách. Ale pravdu měl strýc Svoboda; je té krásy nepoměrně více pro duši malířovu než pro tělo pasekářovo a chalupníkovo. Adolf Kašpar zachytil mnoho té krásy ve svých akvarelech – byly to šťastné chvíle, kdy se tak srdečně a oddaně bavil s rusavskou Přírodou. Ty vrchy, kopce a kopečky dokola kolem; stráně travnaté, tam zase březovým nebo smrkovým nebo bukovým lesíkem porostlé nebo na role obdělané; potok Rusava jako had se vinoucí v malebných zákrutech a menší potůčky do něho vbíhající; v údolích i ve stráních tající se sem tam drobné „studénky“; mezi tím pak ty roztroušené dřevěné chalupy a jejich zahrádky – a když do toho všeho přijde na besedu boží sluníčko, dějí se v té chudobné, rozházené dědině opravdové divy, o kterých my velkoměšťáci v Praze nemáme ani potuchy.

Ty potůčky všeliják tady nazvali: Ferenčák, Hrabůvka, Ščúrka, Švrčků potůček – „Tam sa Švrček ukrývál, víte, ten zbojník, ale chudým ludom co rád pomáhal. Tam sa ukrývál, u teho potůčka, co ide poza Mozoly, od Skalného pod Barcánkovů, než ho chytili a v Bystřici oběsili.“

A ty studénky!

Na horách studénky — Ony mně nalejú,
to sú mé šenkéřky. — a platby neberú.

Dvě jsou obzvláště oblíbeny: „Hladná“ a „Hurbanova“. O první se tvrdí, že, kdo se jí napije, dostane veliký hlad. „Dávno gdysi vyměřovali tady hranice panství bystřického a lúkovského. Bylo to za horkého léta, a inžinýrům chtělo sa napiť. Pravili jim, že nedaleko je dobrá studénka. A tož sa napili. Jeden z tých inžinýrů trpěl na žaludek. Chuti k jídlu neměl.

A jak sa z té studénky napil, dostal trochu chuti. Napil sa ešče a na druhý deň ešče, a pořád cítil věčí chuť k jídlu. Pil z ní dál a vyléčil sa. Od téj doby sa jí říká „Hladná“ – Druhá je „Hurbanova studénka“. Zastavíme se u ní později. Jsou tu však ještě jiné: „Kratinohova“, po nemocném Kratinohovi nazvaná, jenž snesl vodu jenom z ní; „Zbojnická“, „Cigánská“, „Drvařská“, „Sirková“, „U červenéj hlíny“ – „tam Rajnochovští brávali hlinu na hrnce, na ty tufarové“. Už v těch názvech jsou ukryty celé děje.

Dědinou jde hlavní cesta, kdysi hrbolovitá, kamenitá, pro lidi i dobytek obtížná. V letech 1922 – 1924 vystavěna byla přičiněním nové obecní správy a silničního výboru bystřického široká silnice, pevná, pohodlná i pro automobily, až ke katolickému kostelu. Až sem možno dojet; dál už Hořanskem jen po svých.

Z veřejných budov jsou tu dva kostely: katolický z roku 1779, ke cti sv. Kříže vystavěný nákladem náboženského fondu, když byl chrám na Hostýně zrušen, k jehož faře Rusavjané až do té doby příslušeli a kam i své mrtvé – do takové dálky a výšky! – vozili pochovávat. Je to úhledný kostelík, kdysi s pěknou šindelovou věží i střechou, na nichž před několika lety zaměnili schátralý už šindel plechem a snažili se, pokud to nepoddanější materiál připouštěl, zachovat starou barokní formu věže. Uvnitř má pěkný, originální oltář. Evangelíci postavili si po roce 1781 dřevěnou modlitebnu, „sbor“, a za faráře Daniele Slobody kamenný chrám, jehož stavba se nadlouho prodloužila, od roku 1865 – 1883, pro nedostatek prostředků.

Dále jsou tu tři školy: nejstarší byla katolická, jednotřídní, z konce XVIII. století, kdy katolický kostel byl vystavěn, na hranici Prostředňanska a Hořanska, pod běloučkým katolickým kostelem; roku 1863 vystavěna evangelická škola, jednotřídní, proti evangelickému kostelu, v Dolansku; třetí budova školní, též pro jednu třídu, pochází z doby nejnovější.

Vedle škol je tu ještě pila, bývalá valcha, a mlýn.

Kapliček, křížů, božích muk není tu nikde, ani v dědině, ani u cest, ani v poli. Veliká většina obyvatelstva jest, jak již řečeno, evangelická.

Z hlavní cesty jdou cestičky k jednotlivým pasekám a chalupám, tu trochu lepší, tam o mnoho horší. Zajděme si do jedné! K pasekářovi-sedlákovi.

II.

alupa jeho stojí „na břehu“, na kopečku nad potokem. Je dřevěná. Spodek dřevěný srub, na něm šindelová střecha se štítem beze vší ozdoby. S obou stran chrání ji vysoké stromy, jako skoro každou rusavskou chalupu. Po většině jsou to lípy, jedna nebo dvě. Někde vypadají ty lípy jako topole; byly důkladně ořezány o listnaté větve.

Z hlavní cesty vede můstek přes potok. Po úzké, kostrbaté cestičce stoupáme k pasece. Vlevo na břehu pod chalupou je „malá zahrádka“, ohrazená šprlovým plotem. Podél plotu vejdeme do čtyřhranného dvora, s jedné strany jen částečně otevřeného, kde otevřená „šopa“ neboli „kolňa“ stojí. Po levé náspě vejdeme k obydlí pasekářovu. Přes vysoký práh vstoupíme do malé „síně“ (předsíně), bíle zalíčené. V ní je dřevěný „schod“ na „hůru“ (půdu) – jinde to bývá pouhý žebřík. Pod ním je „bečica s popelem“ a železný kotel, co se do něho vybírá z kamen popel, tu a tam ještě žhavý; lopata na hlínu; „palica na zatlúkaní kolů a také sa jí tluče na pantok při štípaní dřeva“; železný sochor na dělání „dír pro ostrévky“, na které se v poli skládá jetelina nebo seno; také v ní visí „chomúty dřevěné“ pro hovězí dobytek; „vážky“ na nošení vody; v koutě stojí ještě košík na „zemňáky“ a březová metla.

Ze síně vejdeme do „jizby“.

Je prostranná, vzdušná. Stěny bíle zalíčeny. Proti dveřím na všech třech stranách je po malém okénku. Každým svítí čistá a veselá zeleň stromů a trávníků. Okénka jsou dvojitá. Každé je dvoukřídlé; křídlo o třech tabulkách. Okno přímo proti dveřím se neotvírá. Zato okno na levé straně je otevřeno. Jím a otevřenými dveřmi od jizby a od síně příjemně provívá, do jizby proudí horský vzduch a vůně sena. Konec července. Nedělní dopoledne.

Hospodář je sám doma. Ostatní jsou v kostele.

– Dobrý den, hospodáři! – pozdravujeme.

– Pámbu daj! Aji vám! – odpověděl, ale zcela odměřeně.

– Jdeme se k vam podívat. Dovolíte?

– No, podívajte sa! – řekl, ale cítil jsem, že rub té odpovědi zněl: „Kdybyste už byli venku, byl bych radši.“

Usedli jsme na lavici u otevřeného okna; on na židli u lože a klidně pokuřoval. Líbila se mi jeho odměřenost a jeho klid. Odpovídal jen nejnutnějšími slovy, vlídně sice, ale skoupě, jak nebývá zvykem u Valachů.

Patrně jsme ho vyrušili v jeho nedělním klidu. Bylo třeba delší doby a nové návštěvy a diplomatických prostředků, než jsme si získali jeho důvěru, to jest, než poznal, že nejsme z těch nedělních „luftáků", kteří dotěrně hledají po všech koutech, co by odtud odnesli, a jedním koutkem úst vykřikují chvály a druhým se hlasitě vysmívají. Potom byl už hovorný, sdílný a ochotně nám všecko ukazoval a vykládal, ba i pecen chleba přinesl, abychom si ukráli. Je to rázovitá postava Rusavjana. Vzrůst prostřední. Ostříhání a účes hlavy připomínal mi západní módu z první polovice XV. století. Zrovna tak to vidíme na portretech, jež malovali Antonello da Messina, Rogier van der Weyden a jiní. Je také na něm ještě kus valašského kroje: „košula s obojkem" (vyšitým límečkem), červená „frydka" (druh vesty) a na nohou opánky. Ale hlavně se mi líbily jeho klid a odměřenost. Poznal život, zkusil ho, vyrovnal se s ním.

Rozhlížíme se po tiché jizbě. Je v ní čistě zameteno. V pravém koutě proti dveřím je stůl, jediný ozdobný kus nábytku. Nohy má vysoustruhované, trnož vyřezávanou. V druhém koutě, hned u dveří vpravo, a v třetím, vlevo proti dveřím, jsou lože. Ve čtvrtém, vlevo ode dveří, jsou kamna kachlová, černá. V nich je zazděn „kamnovec" (malý kotel) a za nimi veliká pec. Všude podél volných stěn a u kamen jsou dřevěné „lavy" neboli „lavky" (lavice), mimo to dvě „stoličky" (židle) a čtyři „stolce" pod nohy. Na lavici za stolem leží „Biblija" – jsme u evangelíků – vedle ní „kadlúbek" (dřevěná nádobka) se solí a kadlúbek „s kafém", „flaša s kafrovicú" (domácí lék). A pod lavicemi všude něco zastrčeno. Pod lavicí u stolu je polička, na ní mísy a hrnky; vedle ní dřevěná „masnička" (máselnička). Pod lavicí u kamen jsou hrnce, „puténka" a miska pro kočky. Pod lavicí při levé stěně je „klát na rúbaní drév". Tato lavice stojí „na peňkách", olíčených prkénkách, zakopaných v zemi, aby dlouhou lavici dobře držely. Koutku u těchto prkének se říká „za peňkú". Na této lavici stojí „truhlica", jediná skříňka v jizbě, zcela prostá. Do ní se ukládají knihy, rodinné listiny, peníze, jsou-li jaké, vůbec důležité věci. Archiv i pokladna. Klíč od truhlice nosí hospodář v kapse. Mezi touto lavicí a pecí visí hodiny, staré švarcvaldky, křapavě chodí sem tam a po každé hodině si stařecky zachrní a odkašlávají.

Obrazů v jizbě není; jsme u evangelíků. U katolíků bývají; bývaly na skle malované, teď obyčejně lacíné tisky.

Podlahy ani v jizbě není; jest jenom upěchovaná „zem". Proto jsou v jizbě hned čtyři „stolce" pod nohy. „Tlo" (strop) je z „desek" (prken); je položeno na tři trámy, a pod těmito trámy je mohutný „rošt", ještě silnější to trám, jenž je podnáší. Rošt i trámy jsou zčernalé, nikoliv nějakým

natřením, ale věkem. Na rošti je vyřezán letopočet „1833“. U Škarpichů mají na něm vyřezáno „1828“.

Na tomto roště jsem uviděl překvapující doklad o tom, čím vším rusavský pasekář býval, co všecko dovedl, musel dovésti. Byl sobě vším, dokud se živil víc ovčářstvím než zemědělstvím aneho napolovic a dokud se neprodíral k němu až sem do hor tovární výrobek. Tehdy byl všeřemeslníkem. Na sebe zhotovil si kromě klobouka všecko; do svého hospodářství zhotovil si až na kovářskou práci všecko. Na roště jsou zavěšeny a do jeho štěrbin zastrkány anebo na jeho vrchní hranu položeny všeho druhu potřebné nástroje a předměty, jichž kdysi hospodář užíval a částečně dosud užívá. Hned na kraji leží „strůžek na dračky“ (na louče), už jen na památku; vedle jsou pořízе na obřezávání šindele; „strůžky“ na strouhání šindele; nebozízky, perlíčky na vrtání, dlátka, bednářská „škobla“ na strouhání bedna, natahač na pobíjení bedna u škopíka nebo u „puténky“; pilníky na broušení pily a pilky; pilka na obřezávání stromu; „hřehy“, na které se zavěšuje řetěz při vožení dřeva, za rozvoru zvanou „ogrm“; železné klínky, potřebné při řezání dřeva; tesařská „šnora“ (šňůra) na šnorování dřeva, jež se má otesávat; truhlářské hoblíky; kamenářské dlátko a „kamenářská špica“ železná; „cirkl“ (kružítko) vlastnoručně z dřeva udělaný; klepáč a kladívko na klepání kosy; „babka“ (kovadlinka), co se na ní kosa kuje; „klíšče“ (kleště), „kúbík“ (dřevěné pouzdro, které si sekáč zavěšuje vzadu za řemen a dává do něho brousek na kosu); „grně“ (nože) do sečkovice; „trachtýr“ (trychtýř), „úhelnička“ (vinkl, něm. Winkel), rašple, „rúčky“ (kliky) k mlatičce a sečkovici; pravítko, „kubko“ pro jehly, šroub k saním a řada drobných jiných předmětů a — visí tam na roště také „kleca“, dosti prostorná, a v kleci 15letá hrdlička, která v určitých intervalech cukruje a také, když u stolu obědvají, pěkně se při tom cukrování uklání. Cítí, že je u dobrých lidí. A když jsme tak ten rošt prohlíželi, najednou hup! — s kamen vyskočila na rošt kočka, aby si na něm pohověla a měla nejvyšší rozhled po domácím hospodářství.

Bývali takoví všeřemeslníci na venkově u nás i jinde. Člen britského parlamentu roku 1925 vypravoval, že jeho děd a bába, kteří žili v malé waleské vesnici, znali dohromady patnáct řemesel. Naproti tomu prabobyčejný pár bot musí prý projíti rukama asi 64 – 68 ševcovských odborníků, než jej továrna může zabalit do prodeje. Není prý pochyby, mínil onen člen parlamentu, že v rodině, kde znají patnáct úplných řemesel, mají také úplnější názor na svět, než v rodině, kde znají jen šedesátinu jednoho řemesla. Třeba myšlenkový obzor v té rodině waleské nebyl široký, ale byl propracovaný až na dno, měl svá pevná pravidla,

měl své mravní zásady. Život byl tu velikým celkem; nebyl rozdroben na drobty, které se nikdy v celek nespojují. Proto při veškeré den ze dne práci býval tu krásnější klid a více spokojenosti, veliké to hodnoty životní, kterých je dnes tak málo, že skoro jich ani není. Že bylo více veselosti a radosti, dosvědčují staré kroje a písně a výzdoba kdejakého předmětu v domácnosti. V tom třeba nám dohánětí stará pokolení a tvořiti podobné nové hodnoty životní. Svět zmechanisovaný, odlidštěný musíme opět zlidštit na jeho nových, podivuhodných, až zázračných strojových vymoženostech.

Další důležitou službu konají v jizbě „bidélka“. Nad kamny jsou dvě a po pravé a levé straně jizby poblíž stěny a okna po jednom. Nahrazují skříně. Visí na nich garderoba domácích: „rubáč“ (ženská košile), rukávce k rubáči, „lajdík“ (krátký mužský kabát), „marinka“ (ženská jupka), ženská „frydka“ (živůtek), fertůšek, „baranica“, vlněný šátek, „robské střívě“ (střevíce), papuče, „čagany“ (hole nahoře zahnuté), „laterňa“ a j.

Kde je místečko volné, je na něm něco uloženo. Na peci, kde se teď v létě nespí, vidíme veliké „baně“ na vodu. Na „kútku“ u kamen, vzniklém výstupkem peci, stojí dřevěná „měrka“ (naběračka), okřínek a hospodářova „fajka“. Za oknem je petrolejová lampa – předtím svítívali dračkami, potom olejem – kalendář a „perpetín“ (terpentýn pro dobytek); za druhým oknem má hospodyně své porculánové hrnečky, už novější, a své jehly, niti, dratvy, haklíky; třetí okno je prázdné, větrá se jím.

V levém koutě jizby proti dveřím je „lože“. Prosté, dřevěné. V něm sláma, přikrytá plachtou z domácího plátna, na ní pruhovaná „peřina“ (duchna) a zrovna takový jeden „zhlavec“ (polštář). Nic více. Na tom loži spává hospodář s hospodyní. Je-li více dětí, spí to ponejmenší mezi nimi; to větší spí rodičům u nohou. Ostatní děti spávají v zimě na peci nebo na lavici u pece nebo si přistaví dvě lavice k sobě nebo „stoličku s legátem“ (židli s lenochem) – tomu se říká „pohrádka“, „spijá na pohrádce“.

„Lehni si, gde chceš! Mladý sa vyspí aji na výskydi“ – odbude tatík synka, kdyby se ptal, kam si má lehnout. Zvíme brzy, co je to výskyď.

Ráno, když rodiče vstali z lože, vhrknou tam ostatní děti „aspoň sa ohřiť pod peřinú“.

Pro nejmenší dítko, které ještě neběhá, visívala a někde dosud visí nad ložem „trávnica“ (hrubá plachta na trávu). To jest jeho kolébka. Ráno, než matka odejde po práci, zašije trávnici, v níž dítě leží, na obou koncích, aby dítě nevylezlo. Je-li dítě už silnější, zašije matka trávnici i nahoře na dvou, třech místech.

V pravém koutě u dveří jest druhé lože, ještě prostší. Ani jsem v první

chvíli nezahlédl, že na něm kdosi leží. A ležela na něm bez hnutí stařenka, velice již vetchá – výměnkářka. Ten koutek jest jejím výměnkem. Když viděla a slyšela náš zájem o každou věc, pohnula sebou, vstala a ukázala nám svou červenou frydku, dosti ještě zachovanou a pěknou.

„Ta je 96 let stará . . . Tu si veznu do hrobu“ – dodala vážně, upřela na nás své slabé již oči, ale hlas byl pevný, důkaz, jak slavnostně pojímá svůj odchod tam . . . Byla již jako pára nad hrncem. A přece slova „Tu si veznu do hrobu“, čímž chtěla říci: „Půjdu tam v tom, co mám nejvzácnějšího,“ řekla velice pevně, přesvědčeně. Nijaké bázně nebylo v ní před tím odchodem, nijakého bědování. Naopak, bylo cítit, jak je proniklá věrou v to veliké a spravedlivé, co přijde. Cítil jsem před tou vetchou stařenou veliký omyl naší doby, jenž hlavně u nás se šířil. V žádném jiném národě není ho tolik. Kdyby někdo chodil s napitou houbou a smazával ve slovácých žudrech veselé malby, jimiž si je naše Slovenky podle své fantasie vyzdobily, obořil by se kdekdo na něho jako na surovce. Ale s houbou daleko hrubší smazávat vidiny a sny, jimiž si většina lidí a zvláště chudých vyzdobuje život a odchod ze života mění si na cestu vážnou a slavnou, to mnozí „vzdělanci“, středověcí nesnášelivci, zvou pokrokem. Jaká síla byla v té stařeně tělesně hasnoucí, ale duchem hořící!

Nad jejím chatrným ložem u dveří visí její majetek: plechové hrnky, „šufánek“, „trachtýrek“, „užičník“ (lžičník) a v něm zastrkané „užice“. Vlevo ode dveří visí zase majetek hospodářčin: „vařašník“ dřevěný a v něm zastrčeny „vařachy“ (vařechy), „cezák pro lukše“ (nudle), „vařacha vybírat šišky z kamnovca“, „cedítko na cedění mléka“, „strúhalko na strúhaní zemňáků“.

Nade dveřmi od jizby zrovna symbolicky zastrčena dlouhá „štětka s hůlkú“, štětka na líčení stěn. Jako symbol čistoty.

Mezi dveřmi od jizby a mezi kamny jsou menší „dveři“ – do kuchyně. Nad nimi visí „věšací zámek“ od chalupy a „sirečník“, dřevěná nádobka na „sirky“ (zápalky); u nich stojí železný „sekáč“ podoby S na sekání zemáků pro dobytek a „puténka“ s vodou.

Tak to vypadá v jizbě pasekářově. Všecko tu, kdejaký předmět mluví o práci; o odpočinku a pohodlí je tu poměrně málo slov.

Vejděme do kuchyně. Od kamen do kuchyně jde zeď, zvaná „piléř“. S protější zídkou z vepřovic, jedinou zídkou v dřevěné jinak zevní stavbě, nese pevný trám, na povrchu zuhelnatělý, tak zv. „mandrholec“. Nad ním je komín z vepřovic. Pod komínem „ohnišče“; na něm se vařívá „na randlíku“. Od ohniště jde otvor vpravo do kamen, kde hospodyně vařívá

v hrncích, a druhý otvor, vlevo, jde do pece, kde se peče chléb. U otvoru do kamen stojí železný „psík“ (také mu říkají „kozlík“), na který se klade v kamnech nebo v peci dříví, aby lehce hořelo. Z kamen a z pece jde kouř „čelustami“ a „sopúchem“ do komína. Vpravo a vlevo od ohniště jsou maličká jednoduchá okénka. Na jednom jsem zahlédl „šparák do fajky“ – corpus delicti, že si tady hospodyňka někdy pokuřuje. U okének stojí „vidlica“ na strkání hrnců do kamen, „ohřeblo na vyhrabování uhlé“ a železná lopata. Vzadu v kuchyni je truhla, na ní randlík a hrnce. Na stěně visí „skřídla“ (pukličky), „vařachy“ a „užice“ (lžice), „ometlo“ na vymétání pece, „lopárik (lopatka) na dávaní pagáčka do trúby“, „lopáre“ na sázení chleba do pece a „šupák“ dřevěný, tenký na vydělávání vdolků a „podlesníků“ (druh livanců, pečených na zelném listě).

„A jak se předtím, než byly sirky, rozdělával u vás oheň?“

„Prv sa křesivem rozdělával: ocelkú sa vyrazila z křemeňa iskra, od iskry chytla hubka, hubku přistrčili k uhlíku (opalku). Oheň sa udržoval přes noc. Včil, za téj války, dyž nebylo sirek, také sa to tak dělalo.“

Za maličkou kuchyní je prostornější komora. Hned vlevo na sroubené stěně ukazuje nám hospodyně „lopatku pro těsto“.

„A vedla lopatky visí putýrka,“ ukázala na malou dřevěnou nádobku.

„A nač je ta putýrka?“

„To je putýrka pro zrno ptáčkom na zimu. Sype sa jim kole stěn na náspu a na neuzavřené okénko (jednoduché, u kuchyně). Šak si to, chlapci, pamatujte!“ obrátila se k dvěma svým malým synkům školákům, kteří se vplížili do komory podívat se na tu divnou inšpekci.

Podíval jsem se do putýrky. Bylo v ní trochu zrna. Pochválil jsem ji.

„No, dyť přeca mosíme na ně také pamatovať,“ řekla hospodyně, jako by se to rozumělo samo sebou. Nejsme u zlých lidí, pomyslil jsem si.

Později jsem se dočtl, že slovo „putyra“ jest rumunské a znamená dřevěnou větší nádobu. Je-li tomu tak, tedy rusavská putýrka je maličkou stopou po valašských pastýřích, kteří buď byli původu rumunského, přišli se svými stády až do našich hor, tady se poslovanili, ale do jazyka vtiskli sem tam svou rumunskou značku, anebo kteří jen od rumunských pastýřů přejali názvy různých předmětů.

Vedle putýrky visela lopatka na smetí, „oblúčky“ (pilky s obloukem) na řezání menšího dřeva, „ručková pila“ na řezání hrubého dřeva. Dole u stěny uloženy „písty“ na praní šatů, jedlové ometlo na zamétání v jizbě. V komoře pak samé je truhla pro mléko, masnotu, chléb. Vedle ní kufr pro šaty, „bečica“ pro „zelé“, „stolica“ na praní šatů u potoka, okřiny na chleba, šítko na osívání mouky a krupice, solnička z kusu vydlabaného

dřeva, „necky na mísení těsta, „díža“ na mísení chleba, „koplst“ na mísení chleba v díži, „válek“ na dělání lukší, „tlúčko“ na tlučení zemáků do chleba, „tesačka“ (širočina), „pantoky“ na rubaní dřeva, sekyry, sekyrky, „řemeně, provaze a řetaze“, „šráková pilka“ (stolařská), „ohřebélce“ na česání dobytka, „plechovice pro gáz“ (petrolej) – byla-li nádoba kamenná, říkalo se jí „flucar“, „škřídly na pokrývaní hrnců“, košík na ruku, kapesní „laternica“ a nad tím vším „bidélko pro staré zgarby“ (roztrhané šatstvo a p.) Obzvláště nás překvapil „mlýnec na mletí obilé a krupice“, ruční to mlýn domácí práce. Od žernova je dlouhá tyč zastrčena do tla komory, aby se

žernovem lehce otáčelo. Komora je nevytápěna. Nespávalo a nespí se v ní; jen se v ní nevěsta oblékala v den svatební.

Přes kuchyň jsme se vrátili do „sínĕ“ a po dřevěném „schodě“ na „hůru“.

„Na hůře je náčiní pro obilé, múku, šatstvo a také aji „futro“ (píce): kadluby, bečky i skřichy (truhly),“ ukázala rukou hospodyně na půdu. „A neomrzá vás to už?“ optala se se smíchem.

– „Ani trochu ne!“ zvolali jsme bez přetvářky. Zajímal nás prostý člověk, podmaňovatel přírody, co si všecko navymýšlel, co si všecko sám vytvořil, co si všecko nahromadil, aby si ji učinil pomocnicí, a kdyby se vzpírala, aby ji donutil.

„No, toż sa ešče podívajte na dvůr!“

Vyšli jsme na dvůr. Je čtyřhranný. Podél stěny obytného stavení jde „náspa“, na ní drva, puténky, škopky. Na konci náspy jsou „dvérca“, jimi se vychází na břeh a na potok, do sklepa a do malé zahrádky, jediný to uzavíraný východ ze statku; východ jen soukromý. Hned vedle dvérec jsou „chléveca“: „svinčák“ pro „mašíka“ (prasátko) a „ovčírňa“ pro ovce kdysi, dokud pastviny nebyly přeměněny na orné pole. Chléveca tvoří druhou stranu dvora. Třetí stranu, proti obytnému stavení, tvoří stodola. V ní uprostřed je „mlatevňa“, po její dolní straně je „přístodolek“, nad ním „patra“, po horní straně je „chlév“ (pro hovězí dobytek a kozy). U chléva stojí „saně hnojové“, „saně smykové“ (na svážení dříví) a „šnepy“ ke smykovým sanim. Naproti chlévu je „hnojnisko“. Tyto tři strany tvoří jednotný celek, uzavřený. Na straně čtvrté, proti chlévcům, stojí otevřená „šopa“ neboli „horní kolňa“. Je to na dvou dřevěných sloupech a na dvou stromech postavená střecha. Bývala tam „řízeň“ na sečku a také šindel pod ní řezávali. Teď bývá pod ní vůz a pluh. „Dolní kolňa“ přiléhá ke komoře. V ní bývá „stel“ (stelivo) a také v ní přístřeší nalézá „valach“ (fukar).

– „A ešče zahrádku ukažte!“ pobízeli chlapci maměnku.

„Ja, dyť v ní nic néni,“ namítala maměnka.

Ale šli jsme. Je to tak zvaná „malá zahrádka“, neširoký pruh za obytným stavením, podél komory, kuchyně a jizby. V ní si hospodyně pěstuje „přísadu zelnú a kvaky (tuřín) a zelové hůby“ (košťály), „pažitku a petruželé“. Ale také květiny v ní má na radost i na užitek. Bývá v ní „barvínek, slezová růža, černobýl, černý kořeň (pro dobytek), rojovník (od bolení, melisa lékařská), vrátička (vratič), balšánek (máta), řimbabka, šípové růže červené, boží dřívce zelené a šedé (boží dřevec), celigana (celidana, vlaštovičník, chelidonium), břečtán, tlučimuž (rozchodník), koňský lopún – ten je od pchaní“, ukazovala nám hospodyně.

– „A tady je aji chlupatinka (angrešt),“ podotkli chlapci.

„No, abyste vy o ní nevěděli! Vám ona ani nedozraje," zasmála se.

Za stodolou se prostírá „velká zahrada" a „břeh". V zahradě bylo stromů hodně pořídku; je to víc louka než zahrada. – „Tady rostú trnky, trny (švestky), jabloně, hrušky pečítky (jedí se až zahniličené), žitňanky, mackůvky, ovesňanky, jakubinky. V břehu roste hrabčí, jaseny, vrby, topol, smrčky. Také jařaby tady byly, ale zhynuly," dodala hospodyně. Velmi dlouze vyslovovala své *r* ve slovech „smrčky", „trny" a „vrby", jako by to byla dlouhá samohláska.

A v břehu je tady, jako bývá i jinde, také sklep. Je „šledkami" (ploskými kaménky) vyložený. V něm přes léto se chrání mléko, máslo; v zimě „zemňáky, kvaky a húby od zelé".

Tak to vypadá doma u pasekáře. U jiných pasekářů nenašli bychom snad těch předmětů tolik, – však se této pasece také říká „U veřtatníků" – ale ty hlavní bychom našli.

U chalupníků scvrká se to všecko do menších rozměrů. Chalupa je, ale menší; dvorek, je-li, je na píď; zahrada, je-li, je jí kousek; pole, je-li, je ho troška. A tak je tomu se vším ostatním. Jenom dřina je větší. Ale i u těch chalupníků uvidíte leckde čistou světničku, na stěně obrázky, v oknech voničky, pod okny zahrádku. „Inu, víte, gde je dobrá hospodyňka, tam sa všecko, třeba to bylo najchudší, směje čistotú a pořádkem; gde je mrcha roba, tam je všady hnůj."

Takovou dobrou hospodyňkou musí být především správa obce sama. A tu třeba opakovati, že od té doby, co Rusavou jde nová, čistá, pevně stavěná silnice, přibylo očividně pořádku a čistoty v dědině. Stavení jsou, pokud to jde, olíčena; obrovnávky řádně provedeny; „šprlové" (tyčkové) ploty u zahrad překvapí hned při vstupu do dědiny, že jsou udržovány v pořádku. Také zahrádky před chalupami se zvedly.

– „Podívejte se, co si to tady všecko Urubka vyčarovala!" upozornil mě můj známý, jak jsme přišli po silnici k její zahrádce. „Tady předtím nebývalo nic, leda trochu hnojůvky sem teklo od souseda."

Vtom z dveří vyhlídla hlava v bílém šátku a veselý hlas se ozval:

„Ahá, vyčarovala! Rukami vyčarovala. Vodú při měsíčku zalévala, děcka mosely z potoka nosiť vodu a já sem zalévala," vykládala tak pěkně rytmicky, čistě, zvonkově čiperná Valaška, vyšla z dveří a k zahrádce.

„No, šak sa možete podívať," vybídla nás.

Bylo vidět, že ji náš zájem těší. Zahrádka byla plna květin a zeleniny a všecko jen bujelo a všecko v pěkném pořádku. Ani u jedné pasekářky jsem to tak neviděl. Měla radost, že druzí z toho mají radost. A to je veliká, vzpružující pobídka.

Hle, tady, jak můj Rusavjan řekl, předtím nebývalo nic, leda trochu hnojůvky sem teklo od souseda a teď – jaká bujná tu zelenina a co květin v pěkné zahrádce! Takových proměn jen více! Čistota a pořádek – toť první kulturní heslo a první kulturní práce, vydatnější než štvavé politikaření. Kde toho není zevně, bývá to důkaz, že toho není ani v nitru.

Ještě slovo o chalupách. Zajímají také zdejší názvy chalup. Dá se z nich všelico vyčísti: čím se tam zaměstnávali, odkud přišli, jakého náboženského vyznání byli, jaké povahy, zevnějšku. Z velké části jsou to přezviska. Říká se té a té chalupě: u Babjáků, Baroníků, Baroňů, Bezuchů, Blažejíků, Botíků, Bučků, Bufáků, Céšků, Čubjáků, Čubů, Danišů, Fojtíků, Gajdošů, Gajdůšků, Habaňářů, Charuzáků, Charuzů, Jantuláků, Jantulů, Jedináků, Juditáků, Juhaňáků, Jurčů, Jurigů, Jurigáčů, Kaděrů, Kamenářů, Kocfeldů, Kolaříků, Košárků, Kratinohů, Kudjů, Landíků, Landů, Matelů, Mičuňků, Mikalů, Mišurců, Mizerů, Močárských, Mozolů, Mozolíků, Ozachátů, Ozefátů, Ozífečků, Ozífků, Pavelčáků, Petrovjáků, Pjatkunů, Poláchů, Řehů, Romaňáků, Sklenářů, Sabršulů, Saršů, Sevelů, Šimarů, Šimčíků, Škarpichů, Škarpišáků, Škarpíšků, Šmerhanských (na Šmerhankách), Špalúchů, Tadyšů, Tatalášů, Tomalů, Totků, Uliňáků, Urubů, Urubjáků, Václachů, Vachutů, Valcharů, Valchaříků, Veřtatníků, Vrtaňů, Závrských, Zbraňků, Zbrančáků, Zedků.

usavjané jsou dosud i jazykem odlišní od sousedních kmenů, Hanáků a Záhoráků, ale jsou blízcí Slovákům. Mluví krásným valašským nářečím, tvaroslovně a syntakticky nad jiná česká nářečí čistším, jadrným, libozvučným a tvořivým. Ze sousední Hané jediné běžné slovo, jakoby větrem zaneseno, ujalo se tu: mosím, mosel místo musím, musel. A tančívali tu také „holáňa“. Ten také přišel z Hané – „holáň“ = hulán.

Bývali i krojem odlišní. Nebyl tak okázalý a tak honosný, jako byl hanácký a jako je dosud slovácký; byl prostší, zdrželivější, ale byl malebný, svěžný a pohodlný. Příroda pomáhala jej tvořit. Lid chtěl býti také květem. Proto ta láska k barvě; proto ty červené frydky, mužské i ženské, do svěží zeleně strání a hor.

Kroj mužský tvořily: košula, nohavice, frydka, lajdík, huňa neboli halena, župica a kožuch; na nohy kopýtca a krpce, na hlavu klobúk nebo baranica.

Košula byla na všední dny z hrubého domácího plátna, konopná, nebílená, tlustá; na neděle a svátky byla tenší, lněná, bílená, se širokými rukávy. U krku „obojek“, t. j. límeček, vyšitý „křížkovým štychem“, pod bradou zapjatý větším žlutým špendlíkem s velikou hlavičkou. Na prsou se košula zapínala „zapínákem“ z rybí kosti, někdy jako dlaň velikým.

Nohavice byly pro léto z tlustého konopného nebíleného plátna – „plátenice“; pro zimu byly „súkenné“ (huněné), přiléhavé, od kolena dolů haklíky zapjaté.

Frydka (brunclek), druh vesty, bývala ohyčejně z červeného sukna, modrými šňůrkami pošívaná, původně jen na pravé straně po celé délce lesklými mosaznými knoflíky ozdobená (až 36 knoflíky); vzadu má tři faldy, vyšívané; u krku je olemována šňůrkou a ozdobena tam, kde se zapíná, vyšitým letopočtem a začátečními písmeny majitelovými. Bývala také z fialového sukna. „Nosili ju na neděle aji 20 roků, potem na všedno.“

Lajdík byl z domácí houně, šit jako frydka, jen delší a s neširokými rukávy a jen s několika knoflíky na zapínání. Na rukávech byly výložky z červeného sukna, obšité modrou šňůrkou.

Huňa byla ze „síhy“ (sáhu) domácího bílého sukna (houně), černou šňůrkou po předku obšitá. Rukávy měla široké. Dosahovala až pod kolena.

Župica byl slavnostní dlouhý kabát z tmavohnědé houně, červeně olemované. Byla vyzdobena na prsou jako frydka; na rukávech byly červené výložky modře olemované.

Kožuch byl z ovčí kůže, žlutý, černým beránkem zpředu a u rukávů olemovaný.

Kopýtca (huněné punčochy) byly z domácí houně, obyčejně bílé, červeně lemované. Byly otočeny „naovlaky", t. j. provázky z černé vlny „udrúgané" (stočené). Krpce neboli opánky, dosud nošené, jsou z hovězí kůže a mají podobu člunku. Tvar nohy je v nich krásně zřetelný. Je to velice malebná obuv. Proto si ji tak Josef Mánes zamiloval a rád ji kreslíval.

Klobúk byl černý, nízký, se širokou střechou – „širáň". V zimě nosili černé baranice.

Kroj ženský tvořily: rubáč, rukávce, fěrtoch, fěrtůšek, frydka, na svátky pančochy nabírané a papučky neboli střívě, na všední dni hučky (ponožky) a krpce; na hlavu šatku a vdaná pod šatku čepec.

Rubáč (košile) byl z domácího konopného plátna, dlouhý jako sukně. Sestával z „podolka", jakoby spodní sukně, a „opléčka". Opléčko zakrývalo jen prsa. Bylo přitáhnuto přes rameno „přiramkú", t. j. šňůrkou na způsob šle.

Rukávce, t. j. vrchní část košile, ani ne po pás. „Tý byly velice nabírané, né nafúklé, ale svěšené." Na všední dni z holého plátna, skoro vždy bez ozdoby. Na neděli ze lněného plátna, bělší, tenší a u krku pěkně ozdobené tak zv. „obojkem", nahoře na ramenou a nad loktem „lémečkem". Lémeček vyšívaný zúžuje nad loktem rukáv; tím zbývající část rukávu, tak zv. „kadrle", se varhánkově rozšiřuje a tvoří pěknou ozdobu ruky.

Fěrtoch je sukně z bílého plátna; na všední dni z tlustého, na neděli a svátky z tenkého lněného. Nedělní míval okolo spodku „dírkový obrub", surovými nitmi obroubený anebo žlutým hedvábím.

Fěrtůšek, zástěrka, byl modrý; na všední dni býval hrubší, na neděli lepší, kupovaný, také bílý.

Frydka, živůtek, byla z červeného sukna nebo damašková různých barev s třemi faldy o čtyřech varhánkách vzadu, s knoflíkem nebo náhradní za něj ozdobou na každém faldu. Vpředu byla zdobena širokou stuhou tak zvanou „paterkou", pod níž byly tři skleněné knoflíky s barevným podkladem, pěkně zařasované a ke knoflíku přišita modrá šňůrka.

Pančochy nabírané byly nedělní, kupovaly se kdysi za 7 ½ šajnů, potom za 3 zlaté. Byly huněné, vždycky černé barvy, dlouhé skoro až 1·5 m; nosily se varhánkovitě navrapené, že sahaly jen po kolena. Byly bez ozdoby. Staré pančochy nosily pak Valašky v zimě i ve všední dni. Jinak ve všední dni nosily „hučky" (ponožky), „vázané" (pletené) z bílé vlny, doma upředené. Nahoře byly černou vlnou „pomalované", t. j. ozdobně propletené. Na hučky se obul krpec. Na nabírané pančochy se obuly „střívě"

nebo papučky. Střív byl střevíc s podpatkem, obyčejně červený nebo fialový; papučky, polostřevíce, byly téže barvy. Krpce byly jako u mužů.

Šatka (šátek na hlavu) bývala různobarevná: bílá, červená, černá, byly „halúzkové“, „kvítkové“ nebo „holé“ (červené nebo černé bez kvítků nebo větviček). Na všední dni byly modré, od barvíře koupené, z plátna bavlněného. Už prý Písmo rozkazuje: „Běda, běda ženám, které ukazují vlasy stěnám!“ – „Jako sa nesluší mužovi sedět při jídle s klobúkem na hlavě, tak sa nesluší ženě byť při jídle bez šatky.“

Čepec nosila jen vdaná a to vždycky, v neděli i ve všední den. Tím se lišila od svobodné, která měla lelík (cop) upletený, na konci s mašlí.

Šla-li do kostela, oděla se ještě bílým „obrusem, do kříže složeným“, bylo-li chladněji nebo deštivo; ve všední den plachtou. V zimě chodila v krátkém kožuchu, žlutém nebo tmavém, „dyž ho měla“, okolo krku a u rukou olemovaném liščinou. Kupovaly sa na Vsetíně; mužský byl za 10, ženský za 6 rýnských.

Zvláštní péče byla věnována úpravě šatů u nevěsty a ženicha.

Nevěsta oblekla rubáč z tenšího konopného plátna a opléčko lněné, bělší než rubáč. Rukávce také vzala z tenkého domácího plátna, pěkně vybíleného. Náramky na nich byly vyšity hedvábím černým a žlutým, zeleným i červeným. Zkrátka, která mohla, vzala na sebe všecko nejpěknější. Tak na př. střívě si svázala velikou harasovou pentlí.

Ale největší péče byla věnována úpravě hlavy. Nevěstě spletli vlasy do jednoho lelíka, do lelíka se vpletl vrkoč ze zeleného hedvábí, otočil se vzadu okolo hlavy a přišpendlil se. Na vrkoč se přišpendlilo „zahladění“, t. j. kus hedvábné látky; navrch hlavy se připevnil malý věneček z umělých květin, po obou stranách věnečku se připevnily „podvazky“, t. j. různobarvé pentličky, složené do hvězdy. Na temeno hlavy se připevnila „tkánka“, t. j. podlouhlá, tvrdá látka, hustě pokrytá většími sklenými ozdůbkami, lesklými, jakoby stříbrnými, zlatými a barevnými. Potom se upravilo týlo hlavy. Pod zahladěním se přivázala velká „mašla“ z několika tuhých pentlí; od ní visel „visák“, t. j. hromada dlouhých pentlí, visících po zádech skoro až po pás. Pod tkánku se připevnil veliký věnec, hodně vysoký na čele, celý z umělých květin, pozlacených lístků, skleněných kuliček zlatých a stříbrných, lesklého třepení a drobných zrcadélek. Přes ramena přehodila „družčenskú plachtu“ tak, aby bylo vidět vyšité náramky. Družčenská plachta byla z domácího plátna, obyčejně bohatěji vyšívaná žlutým hedvábím, vkusně stilisovanými kvítky a lístky; uprostřed šla „mřežka“ dosti široká. V zimě oblékla nevěsta kožuch a přes něj přehodila družčenskou plachtu. V rukou držela parádnější „šnuptychl“.

Později se „družčenství“ zmenšilo: nebylo vrkoče ani zahladění ani tkánky ani visáka; lelík byl jen z vlasů a v něm „pentla“. Dnes již z toho všeho není nic. „Přestaly sa družčit.“

Družky bývaly někdy vystrojeny jako nevěsta, jen že věnec nebyl tak veliký a vysoký a bohatý, jako u nevěsty.

Ženich měl na klobouku v čele velikou „vonicu“ z umělých květin, pozlacených nebo postříbřených listů a skleněných kuliček, „len sa to megonilo“, „mechtalo“; okolo klobouku širokou pentli, vzadu hluboko splývající. Pentle byla potištěná nebo vyšitá. Navrch vonice měl ještě tři vršky rozmarýnu. V ruce měl „lěskovú hůlečku“, na níž byla přivázána vonička s několika úzkými pentličkami.

Mládenci byli také tak nastrojeni, jenom vonica jejich nebyla tak bohatá a na hůlečce s voničkou byla jen jedna pentlička.

Teď už jsou svatby všednější, ba docela všední. Ani nevěsta ani ženich ani družky ani mládenci nechtějí už dělat ze sebe květy, nechtějí býti veselými květy. Ani se již tolik nezpívá, ba už se někde vůbec nezpívá. Mizí kroj, mizí i lidová píseň. „A pryč s těmi krámy! Pryč s barvičkami!“ slyšíme volat na venkově i v Praze různé „pokrokáře“. Je prý to zpátečnictví, ba je prý to dokonce klerikalismus! Slečna učitelka obořuje se na děti, přijdou-li do školy s nějakým ještě kouskem kroje! Jaká zmatenost, jaká zvrácenost, jaká nedomyšlenost! A zatím v Evropě zájem pro lidové umění jen roste a roste. Vážně se na ně hledí s umělecké stránky. Jako lavina padl na toto lidové umění moderní kapitalismus a industrialismus a udusil je. Udusil tu účast lidovou v tvoření uměleckém, tu lidovou radost z výzdoby kdejakého předmětu, tu vynalézavost, to přejímání z umění panského a městského a uzpůsobování toho po svém vkuse a po své chuti pro potřeby vesnické. Teď kulturní činitelé v Evropě vyhrabují zbytky toho umění a ukládají v museích. Vyšlo veliké dílo „Lidové umění v Evropě“; Svaz národů hodlá v Ženevě založiti museum lidového umění všech národů; Němci chystají velikou výstavu lidového umění v Drážďanech roku 1929; v Praze má vzniknouti Šafaříkovo museum lidového umění slovanského; Filip Berthelot, generální sekretář ministerstva zahraničních věcí republiky francouzské a vzácný přítel našeho národa, byl v říjnu loňského roku hostem naší republiky, a když přijel do Brna, přál si vidět národopisný oddíl našeho musea — a u nás na Moravě obořuje se slečna učitelka na děti, přijdou-li do školy s nějakým ještě kouskem kroje! Doufám, že je to jen chvilkový přehmat, naprosto špatný výklad pokrokovosti, myšlenkové sklouznutí. Právě škola má býti také v tomto oboru kulturním činitelem, a nikoliv dusitelem. Jako vede

děti k tomu, aby zbytečně květiny netrhaly a některé vzácnější a vzácné aby vůbec netrhaly, tak pravá škola učí děti milovat také všecku tu barevnou krásu a ornamentiku, kterou si fantasie našeho lidu vytvořila. Na štěstí máme takové školy, takové radostné školy.

Rusava zbavena kroje velice zchudla a zevšedněla. Ten kroj byl do rusavských hor jako stvořen. Že zmizel, to je podobná ztráta, jako kdyby na rusavských polích a lučinách zmizela kdejaká kvítka a přestali ptáci zpívat.

Návrh prof. Chotka z university Komenského, aby v některých obcích pomáhal stát svým nákladem udržovat lidový kroj, je hoden, aby byl proveden. Do vybraných obcí budiž vzata také naše Rusava.

*

Vykládali mi staří, že čistota v domácnosti bývala prý kdysi leckde hrozná. Nyní se lepší. Na venek i uvnitř. Jsou chalupy čisté, provětrané, že máte z nich radost, i tam, kde není podlahy, než jen upěchovaná „zem". Ale nedá se to říci o všech. Nevětrají všude rádi. Někde ta malá okénka otvírají zřídkakdy, někde jen když se líčí. V létě nechtějí otvírat, aby nenalítalo much – často bývá nedaleko „hnojnisko"; v zimě jich neotvírají, aby neuteklo teplo. Někde si do okének dřevěné chalupy zavěsí laciné krajkové záclonky a myslí, že už je všecko v pořádku.

Strava je všelijaká. Lid se živí „zemňákami". A jak si pochutnává!

„Rozumíte, já vám povím, co je na světě dobré jídlo," vykládal Rusavjan v Holešově v hospodě. „Navařit zemňáků, podrobit a nechat na misi; potem rozmísit vařených trnek (povidel) s vodu na trnečnicu a zemňáky poléť a jesť. Rozumíte, to je posila! Teho sa člověk nasúká a je jak buk."

Na Rusavě jsou zemáky velmi dobré. „A to je tým, že je tam písčina, a tu má zemňák rád. Dyž sem chodil do hor, vzali sme si do kabele, roby do trávnice zemňáků, v ohni upekli, a byl oběd. Jezdívali kole nás formani až z Hanéj a ptávali sa nás: ‚Ja, což to máte za zemňáky! Dyť je to lepší než naše buchty.' Dávali nám za ně chleba."

K zemákům si přivaří doma polévku, „hustú kyselicu – gde to majú, dá sa do vařící vody zelnice, jedno vajíčko, je-li, trošku mléka, je-li, nechá sa udělať klokoč, a polévka je hotová a víte, zdravá, vydatná, je-li v ní to všecko" – anebo zasmaženou polévku anebo „bílú" („mlékovú"), a ještě si navaří „zelé" a „máčky". Někdy rádi zemáky „potlučené a trošku omaščené" anebo k nim bývá „kýška" (sedlé mléko). Uvaří-li někdy „šišku" (knedlík), dá do ní také zemáků, syrových nebo vařených; do chleba také dává hospodyně trochu zemáků, aby nemusela dávat tolik drahé mouky. Bývá pak chléb více méně lepkavý. Chléb mívají jenom na svačinu anebo „na pochútku".

Chléb je někde tak vzácný, „aby ho člověk enem voňal“ . . . V některé chalupě málo znali chléb anebo ho ani neznali. Znali a znají jenom „pagáček“, náhradu za chléb. Bývá obyčejně z černé mouky, z ječmenné. „Múka sa zamísí vodú, málogdy mlékem, a osolí sa; potem sa uplaská a dá do horkéj trúby péct.“ Někde maměnka, když peče chléb, uplaská dětem pagáček a dá do trouby. To bývá radosti a skákání, až pak upečený pagáček z trouby leze a vyleze! Ani si představit nemůžete, vy bohatí.

Chleba nebývalo kolikrát po měsíce.

„Co ste, tetičko, takoví slabí, že sa tak mocete?“

– „Ja, cérečko, dyž není v domě jakéjsi téj posily. Pekli sme chlebíček, tři pecny, na méno Ježíš, a dnes už máš Zelený štvrtek.“

„No, a jak ho, prosím vás, jíte?“

– „Tak ho jíme: enem dyž idú do Holešova, ukrojíja si skybečku na cestu. A je to negdy chlebíček, Bože odpusť! Mleli a melú dodnes réž (žito) aji s vikú, kúkolem, sporýšem, lebo je to námelné a chleba dobrý. Ale nekeří mélali aji s mýlkem (jílkem). Ale z teho chleba sa nejeden opije. Raz sme dva dni nevěděli o světě.“ Koláč a buchta bývá zřídkakdy, jenom na svátky anebo u někoho pro sekáče, „dyž sa sečú lúky lebo na poli obilé“. Na svátky se pekly vdolky veliké, „lopaťáky“, někdy také vdolečky. „To sa kupovala múka běłší. Ale z domácí, snědší, sú chutnější. Z pohančenéj múky (z pohanky) vdolky, pomazané hruškami a pomastíť – éj, dyby tý byly!“

Maso bylo leda v hody, o svatbách nebo zabil-li si kdo v zimě „kúska“ (prasátko). „Zabil-i sa kúsek, zaudili napřed na žerdce na klobáse, potem rozvěšali kyty celé aji s kosťami na ostrévce, po tých ošpenkách, naposledy špek, celé polty. Dyž sa zaudilo, porozvěšovali všecko na hambálky na hůře a v zimě, dyž sa mlátívalo, po kúskách snášali a vařívali.“

A což drůbež?

„Kuru (slepici), kohúta, husu rači zpeněžíja na obšatu lebo na oplatu. Málogdo si ju zabije pro sebe,“ odpověděla Valaška, „leda dyž ju chce zanésť šestinedělce do kúta.“

Ve všední den se jídalo a dosud jídá: na snídaní „zemňáky v kožách“ (neloupané) a polévka; na oběd byly „zemňáky škrabané“ (za syrova) a zelé; na večeři „zemňáky pečené v trúbě“ a sušené ovoce anebo kýška, která byla někdy i na oběd. A tak to bylo na každý den, „leda že sa to negdy promíchalo“.

„Co ste měli na oběd?“ ptala se Valaška sousedových dětí.

– „Zemňáky a kýšku.“

„A co na večeru?“

– „Kýšku a zemňáky.“
„A co věc (více)!“
– „Maměnka nám dvakrát přiléli.“

Můžete tento jídelní lístek zaměniti tak, že místo kýšky dáte „zelé“.

Takový jídelní lístek mívali chalupníci i sedláci pasekáři, a dosud je tomu tak, „leda že, je-li úroda lepší, je tých koláčů věc“. „Zemňáky a zelí, to je pro hofery (nájemníky), zelé a zemňáky, to je pro sedláky,“ řekla mi pasekářka. Pro asonanci dostávají tu hoteři „zelí“ místo „zelé“.

V neděli uvařila hospodyně na snídaní lepší polévku, „bylo-li na ňu“; nyní uvaří také „kafé“, „gde naň majú“. Při ranním topení uvařila si zároveň oběd, chtěla-li jíti do kostela, na př. „šišky zemňákové“, přikryla je misou, „aby neoščuhraly“ (neokoraly); do trouby dala hrnec mléka, nechala je dlouho vařit, „aby bylo žuté (žluté), voňavé, aby sa na něm navrchu udělal pěkný červený škadrúp (škraloup) a aby dlúhým vařením bylo pěkně masné (mastné). Ale enem v trúbě musí sa tak mléko vařit!“ Šišky se vařily a posud někde vaří v „kamnovci“ (kotlíku zazděném v kamnech).

Sporáku nebylo. Anebo se upeklo prosné kaše anebo „pohančenéj kaše“ anebo rýže. Nenavařila-li si hospodyně již ráno oběd, tedy honem, jak přišla z kostela, uvařila „na randlíku“ na ohništi krupice nebo drobky v mléku nebo v zasmažené polévce. – Na večeři bylo, co od oběda zbylo, anebo „křížalky“ (sušené ovoce), kde je měli: kde jich neměli, dali k pečeným zemákům krapku mléka, a když ho nebylo, dali krapku zelnice.

V mnohých místech se v neděli ani nesnídalo; prý „dyž nebudú dělat, nemusíja ani snídat“.

„V létě sú živi dojivem. Kúpí sa štvrť kaše (prvéj za rýnský dvacet), štvrť krúp, štvrť krupice, navařija si na raz 3 – 4 hrnce a dajú do komory. Přijda s pola, narýpe sa teho na misu, poleje kýškú, a už chlpú. Jindy, bylo-i gdy škrabať, byly na večeřu zemňáky s kýškú; nebylo-i, napíl sa kýšky a šél spať.

Jak nastanú střešně, pojí sa jich, a oběd odpraví sa na střešni. Ja, v létě néni gdy pomýšlať na váru. Až dyž po 4 – 5 dňoch je člověku jaksi syrovo, navaří sa kyselačky, a je zas dobře.

Cukru sa nekupovalo, leda tak pro trefu. Kúpili štvrť kila o vánocách a měli ho kúsek ešče aji o velikéj noci.“

– A jak s mletím?

„Obilé nosívali mleť do mlýna; negde mleli sami doma. Na síni měli mlýnec. To byly dva kameně na sobě jak bruse. Spodní ležál v lubě a stál; na něm ležál druhý. Při něm byla klučka a při ní ojce, a to poháňalo sa dvúma podnožkami. Nad tým kameněm byl koš s mletím, při koši kolek, pypřica, a ten tým košem pořád potřepávál. Obilé padalo mezi tý kameně. Haňa s Marýnú přistúpily podnožky – húš-húš-húš-húš! – mlýnec sa roztočíl, a už dúrú v lubě sypala sa na okřín šrotěnka – tak to vonělo! . . . Dyž si namlél jeden, mlél druhý, třetí, a v sobotu hučely mlýnce až do půnoci. Doma si každý múku podle chuti vysél. Věřte, néni vdolek z mlýna nigdy téj hodnoty jak z mlýnca. Ale najchutnější vdolek máte ze semenca. Dyž sa teho nají, to má na tři dni dosť.“

Při té stravě jsou Rusavjané celkem silní, spoří. Snad právě proto, ovšem tam, kde je trochu mléka, trochu mouky, nějaké to vajíčko a ten beran a ta uzenina. Kde se vajíčko hned, jak je slepice snese, prodá, bývá ovšem hůř. Je až ku podivu, jakou práci vykoná a jakou námahu snese ten lid při této stravě. Potkali jsme v horách starého Rusavjana, hodně přes šedesát. Vypadal vetchý, ale na obou ramenou nesl s hory bučka třikrát tak dlouhého, jak byl sám, bučka ještě neokleštěného, i s větvemi, maje hlavu mezi dvěma většími větvemi. Šel malými kroky; nohy se mu zrovna do země zarývaly. A měl před sebou ještě dobře přes hodinu cesty. Když jsme se

ho ptali, odkud to nese, mohl ze sebe sotva vypraviti slovo; tak ho dlouhý strom tížil.

„Až mu to oči vytláčá," podotkla Valaška, která nás dohonila. Nesla také nůši dříví a chvojí, ale ani trochu ne udýchaně.

A dobře to řekla. Stařík vypadal, jako by to za trest nesl, jako by byl odsouzencem. Ale nemyslete si, že to nesl za trest. On si v duchu říkal pravý opak: „To sem na něho vyzrál! Ta nu, to jsem to dneska chytil! To sa budú doma divit!"

„Vypasených je nás málo, zedraných mnoho. Tady by páni, nakládaja a svážaja s námi klady, ztratili břuch. Nemoseli by ani do lázní."

Bývala však i horší strava. Lidé si nalili do mísy kořalky, nadrobili do ní chleba a pojídali to z mísy. Napájeli kořalkou i děti. Matky jí uspávaly děti, které kojily, a samy pily, že prý, „dyž pijú, děti lepší spíja". Ted už prý toho není; ale kořalka se pije pořád.

„Za mojich mladých let málo sa gorálka pila. Ani k sečeňú ani k žatú sa nenosila. Teprú v pozdějších časoch, dyž sem byla už děvčicú, zmáhalo sa pití gorálky moc," vykládala mi stařenka.

Pije se dosud. Kořalka byla a jest zde dosud nejenom všedním, nýbrž i slavnostním nápojem, jako jinde víno. Významné události rodinné, křtiny, úvod, námluvy, svatba, nemohou se obejít bez ní. Valach nechce si zalívat žaludek několika litry piva, má radši malou sklenička, ale aby rozehřála. Chyba je v tom, že je dovoleno prodávat ubohému lidu něco tak nezdravého, jako je ta obyčejná „sprostá", které sám Rusavjan říká „šmatlavá potvora". Pije-li se jí dnes méně, není to žádný záchvat probouzející se ctnosti, ale je to prostě tím, že i ta nejlacinější „sprostá" je drahá. Opilých nevídat už tolik, jako před lety. Snad také pro tu drahotu. Přemluvil jsem jednou, dávno před vojnou, milého hosta, malíře Herberta Masaryka, abychom s Hostýna zašli se podívat na Rusavu. Uvedl jsem ho na kopec vyhlídkový. Byl udiven vyhlídkou. Ale když jsme sestoupili do dědiny, bylo k poledni, krásný letní den – potkávali jsme, jako by je sám ďábel posílal, opilého za opilým. Tři jsme potkali, vždycky kus cesty jeden za druhým. Oči sklené, tváře bledé, nevyživené, nohy vrávoravé, padali do příkopu jako snopy. Čtvrtý za nimi jen vrávoral. Ošklivá podívaná, bolestná a zahanbující. Všecka krása přírody je rázem ta tam, zahazuje-li se v ní člověk, necháme-li se mu v ní zahazovat.

„Lepší je se dívat na Rusavu s těch kopců," podotkl host.

Neušlo toto divadlo ani lidové písni domácí, která si veškerého domácího života bystře všímala a hned každý jeho projev vtipně zachytla, s humoristické stránky. Jako by si povídala: Svět nepřevrátíš. O nás se nikdo

nestará, nám nikdo neporadí, nepomáhá. Jsme tady v té roklině jako zakleti, od světa odříznuti. Máme snad naříkat? To tak! Nejlíp se nad tím vším zasmát. A kořalenkou zapít. Na bídu zapomenout. A rusavská píseň se tedy směje:

Rusava, Rusava je samé potůčky –
nejeden Valášek omočil papučky.

Spadl do potoka opilý. A jiné, zrovna holandské žánry, zachytili rusavští Ostadové, Steenové a Brouwerové veršem:

Lavička pochylá,
a já su opilá.
Pod mně, můj mužíčku,
pod mně naprotivá!

Rozžíhaj, rozžíhaj,
či světidla nemáš?
Lebo ho, mužíčku,
u súsedů hledáš?

Ti Holanďané malovali opilé chlapy; zde však, a to je smutnější, jsou trefně zachyceny opilé roby.

Vítaj, vítaj, můj mužíčku,
že ťa tu dal Bůh!
Pod zaplatiť šenkéřovi
starodávný dluh!
Lepší, lepší, lepší
mně sklenička svěčí
nežli tobě pluh.

Proč se pije ten jed?

– „Pije sa ze zlého zvyku a aby sa zahnaly zlé myšlenky," odpověděl mi jeden, omlouvavý.

– „Goľalenka na svět přišla, aby starosť z hlavy vyšla," dodal druhý, který to bral zlehka. „Tak už to naša pěsnička praví."

– „A pije sa z musu," vmísil se ostře do řeči třetí Valach. „Co je do hlúpých pěsniček! Ta na mú dušu, mosíš sa nečím zahřiť. Piviskem sa nezahřeješ, ani ho do hor neponeseš; a na víno nemáš a nic by ti nepomohlo. Stačí ti v horách enem hut (hlt), a už je ti lepší. Lehko je byť kazatelem, ale poslať takového kazatela v zimě do hor svážať klady a nechať ho tam o suchém hrdle; šak by zanotil inačí!"

Ten měl na mysli těžkou práci v horách, zvláště v zimě. Ale tam se neopíjejí; opíjejí se v hospodách.

V „Knize pamětné evangelické církve rusavské“ četl jsem zápis z roku 1889: „Zlořád opilství se následkem nedostatku poněkud zmírnil, takže bída větší a trvanlivější má působnost a účinek v tomto případě, než slovo Boží.“ Ale roku 1891 zaznamenáno v ní: „Vnitřní duchovní život nechává mnoho k přání. Počet nemanželských dítek obnášel 16·2 proc., opilství bujně zkvétá.“ Dalších záznamů není. Zdá se však, že toho zlořádu je méně. Za posledních let neviděl jsem ani jednoho, aby byl pod obraz boží zpit. Nechci však přechvalovat. Ani nesmím. Nebývám tam stále. Možná, že tu hlavní příčina jest zmíněná už drahota nápoje. Jen tak trochu „postříknuté“ jsem potkal. A to nebývá bez humoru.

Vraceli jsme se s přítelem, malířem Ondrúškem, jednou v neděli pozdě večer z Rusavy. Kus za vesnicí, u „valchy“, v pěkném údolí, kde cesta podél potoka je lemována krásným stromovím, šel kdosi proti nám a zpíval. Zdravý jeho hlas se jen rozléval tichým údolím. Ale co zpíval, byla odrhovačka. Byl to známý Rusavjan, ale v šeru jsme ho hned nepoznali.

„Dobrý večer!“ pozdravil. „A co tak idete se zavřitými hubami? Spívajte! Spívajte jako já!“ rozkřikl se na nás rozjařeně. Byl „postříknutý“, ale jen tak, že si klobouk trochu na bok pošoupl.

– „Dobrý večer, X...!“ pozdravili jsme ho.

„Ta na mú! Ale, ale! A to ste vy? Ale, hrome, dyť sem vás nepoznal!“ on nato vesele, „z plna hrdla“, jako na horách, ani trochu ne zaražen.

– „A co to zpíváte? To se do našich hor nehodí.“

„Sak je to z Prahy pěsnička!“ bránil se. „Z Prahy!“ volal znovu. „Ale dyž chcete našu, zaspívám vám našu. Sak ju má gdosi velice rád – gdosi, páni, – gdosi!“ a zvedl pravici do výše, důrazně pronášeje slovo „gdosi“. Nenapadlo nám, kam naráží.

– „Tak spusťte!“

„No, až zajdete a já sa rozejdu. Tož s Bohem!“

– „S Bohem!“

Postáli jsme chvíli na břehu hrkotavého potoka, až se Rusavjan rozešel. A najednou slyšíme krásným, zdravým, zvučným, vysokým barytonem „Teče voda, teče cez Velecký majír – “, až dech se ve mně zatajil. Tichým, šerým údolím, jen hvězdy se nad ním rozsypaly, rozléval se krásný mužský hlas v plné zdravotě a v plné zralosti a vyrovnanosti, tak lahodný, teplý, srdečný, ale stále mužný, a on mužně provázel tu podivuhodnou melodii skvostné naší písně, on ji zrovna objímal, on ji k sobě tiskl; bylo cítit, jak sám se jí opájel, jak sám se jí unášel; bylo cítit ten hluboký, čistý cit, který se tou melodií vylévá, lásku, která rozloučením ještě prudčeji roste, ale ne do horkých, radostně jásavých květů, než do ukrytých chladných kořenů – „čo som sa naplakal, sivá holubenko!“ – „odnesls mi klúčok od mojej slobody“. Jen malý krůček, a již ta melodie může se zvrhnout v sentimentální lkavost; ale náš Valášek držel ji pevně, s přirozenou mužností. Slyšel jsem ji zpívat na koncertě, jak nelze krásněji, od Pěveckého sdružení moravských učitelů, slyšel jsem ji od nich kolikrát, a po každé musel pan Taubr ji opakovat, poněvadž nikdo se nemohl dosyta napít a nadýchat lahody té melodie i toho hlasu – ale přes to vše se přiznávám, že v tento tichý, šerý, hvězdnatý večer v údolí rusavském slyšel jsem tu píseň nejkrásněji, v nejplnější kráse, jako nikdy. Jak to? Slyšel jsem ji v pravém jejím prostředí. Od člověka, blízkého tomu „starodávnému frajíru“, a v tiché, konejšivé a jakž takž uklidňující samotě velebné přírody, jaké tam jinde si stěžovalo raněné srdce a svěřovalo jí svou bolest.

Do takové přírody, do takové samoty, jako byl tento tichý, šerý, hvězdnatý večer, skládána byla tato píseň, a nikoliv pro koncertní sál; proto ovšem v ní mnohem ještě mocněji působila než v koncertním sále.

Jsou v lidu našem talenty tvůrčí i reproduktivní, kterých nikdo nezná, kterým nikdo netleská, které rostou jako ty květiny v horách, a jsou tím vzácnější a milejší.

Nemusím podotýkat, že ten „gdosi“, co tu píseň „má velice rád“, je náš pan

president republiky. Jezdea vůbec na Valašsku ve zvláštní oblibě. Seděl jsem na stráni, vysoko nad Rusavou, a přišlo ke mně děvčátko, školačka – bylo to v neděli – pozdravilo, dalo se do řeči a beze všeho si sedlo naproti mně.

„A odkáď ste?“ optalo se velice brzo, zcela po zdejším zvyku, čiperně a tak pěkně, bez ostychu.

– „Z Prahy.“

„A našeho pana presidenta ste tam viděl?“

– „Pravda, že viděl.“

„A já sem ho také viděla, a dvakrát,“ s rostoucí chlubivostí vyprávěla, „ve Valašském Mezříčku jak byl. Z naší školy sme také zajeli ho uvítat. Aji sa na nás usmíl.“

Z dětských úst v zapadlé horské dědině znělo to „našeho“ zvlášť mile. Cítíte, že tají se v tom zvláštní síla.

Ale vratme se k poměrům zdravotním.

Za posledních pět let bylo porodů 178 (roční průměr 35·6 = 3·6 proc.), a to v českobratrské církvi 116 (roční průměr 23·2 = 3·4 proc.), katolíků 62 (12·4 = 4 proc.). Naproti tomu úmrtí bylo za posledního pětiletí 108 (21·6 = 2·17 proc.), a to u českobratrských 81 (16·2 = 2·4 proc.), u katolíků 27 (5·4 = 1·7 proc.). Nejvíce porodů bývá od května do října. Průměrný věk okolo 55 – 60 let; ale dožívají se někteří i 80 a „prv aji 90 let“.

Mnoho jich kosí „súchotiny“. Dostávají je z bídné výživy, z těžké práce, z nedostatku čistoty a u žen také z toho, že některé příliš časně rodí. Dříve bývalo mnoho volatých, ale přece ne tolik, jak stará škádlivá píseň rusavská zaznamenala. Ona, jak možno už bylo pozorovati, nic nezatajuje, ba s jakousi pochlubností dobírá si ve všem Rusavy a Rusavjanů, více než třeba. Tak i zde.

Rusava, Rusava ve velikém dole,
není tam Valáška, co by neměl vole.

O jedné chalupě se říkalo kdysi: „U X..... ů mají aji střešně vole.“ Teď toho není. Poměry zdravotní se lepší. Také kreténů není už, jak bývalo. Je jich několik, ale již ne tak hroznych. Ke chvále starých „Bývali chlapi jako jedle, jako hora“ bývali tito kreténi strašným protějškem. Příčinou těchto zrůd mi udávali kořalku, neopatrné zacházení s nemluvňaty, nedostatečnou výživu. Ale znám je případ, kde z rodičů zdravých, nepijáků, přičinlivých, dobře živených dvě děti byly docela kretény.

V nemoci léčili se a léčí se sami prostředky přirozenými. Příroda je lékařkou i lékárnou. O prostředcích nadpřirozených nevěděla nic má zpravodajka, stařenka. Byla evangelička. „Dochtora“ volávali a dosud ještě volávají.

„až dyž je duša na jazyku“. Léčí se hlavně kořením. Souchotinářům se vaří „lunzoška“, chlapská a robská, „psí jazýček“ (jitrocel úzkolistý), veronika, „plúcník“ (plícník lékařský), „devětsil“, „paprátka“ (osladič), „řépík“ (řepík lékařský), macoška polní, přeslička (rolní), mimo to se dává ohřátá syrovátka ovčí, syrovátka kravská, zelnice se slaninou, kozí mléko. Od zápalu plic vařili a přikládali „patáčky“, „lněné seménko“, také na mléku, anebo – zabili kočku, stáhli kožku a teplou ještě kožku přikládali na bolavé místo… Teď dávají na hadérku tvaroh, rozředěný octem.

– „Ale šlaka pomáhala a pomáhá stažená kočka,“ zasmála se stařenka.

Když je „štípaní v hlavě a v ušách“, pomáhají navařené zeliny: „dobrá mysel (dobromysl)“, „nátchovica“ = zvoneček, „koní ňať“, „střídy“, chlapské a robské, a ajbiš. Hlava se tím myje. Ale také „hromotřesk“ pomáhá od štípání v uších: zabalí se do mokré hadérky a dá se do horkého popela; jak se rozpaří, vytlačí se z hadérky a nakape se do ucha . . . Zeliny předtím jmenované také se usuší a přidá se k nim „chebzíček“ (bez černý), trochu kafru, „čertinca“ a „kúpeného kořeňá“, a tím se obkuřuje. Hlava se obtočí „nakúřenú lněničkú“ (luční koudelí) a vlněným šátkem. Nemůže-li kdo močit, vaří se mu „patáček, petruželé a cerel“, musí to pít a koupat se v tom; „dobře je také namaščovať slabiny olejem fajnovým“.

Chudoba, bída vyháněla a vyhání některé z Rusavy. I z jiných obcí valašských. Již r. 1854 píše Sloboda tchánovi: „Z Jablunky, Pržna, Ratibora, Hoštálkové, z Jasené lidé sa počínajú stěhovat do Ameriky; už aj tu, na Rusavě, mnoho familií sa počíná búrit, a to najvíc evangelických, že prý už tu pod tímto naším pánem císarem není možná vydržet. Neúrody veliké zde v tom hornatém kraji, obilé porostlé, zemáky vesměs černé a hnilé, platy mnohé a preveliké privozujú lidi téměř k zúfání.“ (List ze dne 3. listopadu 1854.) Jeden Rusavjan řekl podkrajskému, že má knížku, co ho nutí do Ameriky. Jaká že to knížka? Vytáhl kontribuční knížku: „To je ta knížka, co mna vyháňá.“ (List ze dne 5. prosince 1854.) Není to vystěhovalectví, je to jiného druhu odlidňování, a rozmohlo se povážlivě. Je to odchod za chlebem. Nejnadanější, nejenergičtější, nejpodnikavější mladíci odcházejí z Rusavy. Statistika o pohybu obyvatelstva praví suše, že Rusava podle sčítání r. 1921 nemá tolik obyvatelstva, co měla před 90 lety, a že má jen o 175 obyvatelů více, než měla asi před 133 lety. Roku 1791 měla totiž 816 obyvatelů; r. 1834 již 1050 (510 mužských a 540 ženských); r. 1892 již 1200, a při posledním sčítání už jen 991. Rusava sama své obyvatelstvo dosud neuživí. Musejí chodit „na prácu“ jinam. Mimo práci v horách chodívali a chodívají „do řepy“ (okopávat a vyrývat řípu), sušit seno, kopat zemáky na panském, v okolních dvorech, na Hanou a také do Rakous

na žně. Mzdy bývalo tolik, že si tak tak obhájili život. Uživila-li jich dříve Rusava více, bylo to tím, že blízké hory byly tehdy hojně zalesněny, bylo v nich pořád práce dost, kdežto za posledních let byly tak oholeny, že na řadu let ubylo v nich práce. A bylo to také tím, že lid měl potřeby tehdy menší než dnes. Dnes hledá lepší.

Vystěhovalectví do ciziny je slabé. Do Ameriky se vystěhovaly vůbec jen 3 rodiny a několik málo jednotlivců; do Slavonie 2 rodiny a 2 jednotlivci; kdysi také jeden do ruského Polska.

„Z hor sa odchází nerado a těžko," řekl mi stařík, který netoužil po rovině, jako strýc Svoboda. Ale i u strýce Svobody byla to víc jen slova. Měl Rusavu rád jako ta 74letá stařenka pěsničkářka, která zrovna jako on řekla o Rusavě ve své pěsničce: „Je tam konec chleba, počátek kamení," ale dodala:

a my si myslíme,
že už přes ňu néni.

aký jest jejich rodinný život?

Synek se v dřívějších časech ženil, „až byl od asentu vyjítý“. Teď už se žení spíše. „Cérka“ se vdávala nejčasněji v 18 letech, ale často až po 20. roku. „A věru sa nevdám štyry roky ešče; byla bych já hlúpá, dyž su pěkné děvče“, míní rusavská píseň. Jen výjimkou se vdala v 16 letech, „dyž sa stalo, že už měla děcko“. Časné manželství se nedoporučovalo. Rozdíl ve věku obou manželů nebývá zpravidla značný. Nerovné manželství se v rusavských písních s největším odporem odsuzuje. Uzavíralo se a uzavírá jen z donucení anebo pro statek, na př. že si vzal 70letý zámožný pasekář 21letou hezkou, ale chudobnou děvčici. Však to brzo odstonal.

„Mladá žena, starý muž — plaché koně, starý vůz. Roztřepú ho. Inačí je to, bere-li si mladú ženu zralý muž, víte, třebas štyrycátník. Potem sa to praví docela jinak: Mladá žena, starší muž — dětí plný vůz,“ poučovala mě s veselým smíchem moudrá stařenka.

Konkubinát objevil se tu velice zřídka.

„Ti ludé byli pokládaní za nic,“ tvrdila s odporem stařenka.

Sňatek z příbuzenství také bývá tu a tam, ale je prý to vždycky sňatek pro statek. Berou se téměř výhradně jen Rusavjané.

„Spíš si ešče Rusavják vezme dívku z okolí, ale chudobné děvče z Rusavy si nigdo na Hanú nevezme.“

Ale Záhorák z vesnice u samé Bystřice odvedl si Rusavjanku za ženu a dobře pochodil. Hospodaří mu velice vydatně.

Zamilovaní si řekli, že se vezmou, a otec nastávajícího ženicha šel s ním anebo i syn sám bez otce požádat o ruku nevěsty. I proti vůli dětí bývaly někdy sňatky.

„Prv děti věc poslúchaly a zvykly si aji v takovém sňatku, co byl protivá jejich vůli,“ vysvětlovala mi stařenka.

Jaká dramata! Také od mala již určují děti k sobě; „negdy sa veznú, ale také neveznú. Už tak neposlúchajú.“

Sňatky různého náboženství byly jeden čas zapovídány; teď bývají bez překážky. Někdy jeden k vůli druhému změní víru. Nezmění-li, určují, že „chlapci idú za otcem, cérky za matkú“, anebo všecky děti podle úmluvy rodičů jdou za otcem nebo za matkou. Jsou případy, že ta neb ona strana, ovdoví-li a znova se ožení nebo vdá, dvakrát i třikrát změní svou víru podle toho, jaké víry je strana druhá. Ale také naopak. Sedlák z hanácké vesnice

svedl hezké rusavské děvče. Sliboval jí, že si ji vezme za ženu. Ale když přišel na svět synek, položil sedlák podmínku, přestoupí-li ona na katolickou víru. Děvče, chudobné děvče, naprosto odmítlo.

Hospodářství se postupuje obyčejně nejstaršímu synu. Ostatní děti bývají vyplaceny; často velmi bídně. Ženě se připisuje polovice majetku; jinak vládnou společně. Rodiče zůstávají v jedné jizbě s ženatým synem. Málokdy je výměnek zvlášť. Hořký často osud starých rodičů. Často starý otec dělá synovi pasáka, matka „pěstúnu". Případu, že by marnotratný syn se zbavil majetku, není.

„Jaké sú tady manželstvja? No, jako inde. Dyž sú spolem a pracujú spolem, musíja měť rozum, aby byli spolem, a tož sú ščasní. Negde sa to také rozvrátí, vite, hlavně z bídy. Mrzutosť v rodině přichodí najvěc z bídy. Těžko z bídy šetřiť. Bída chodí za gořalků a plodíja spolem ešče věcí bídu," usuzovala stará Valaška.

Rozluky manželské však dříve nebylo nikdy; nyní jest jeden případ.

Nezůstal-li styk dvou svobodných bez následků, nebo „měla-li svobodná neco dokonca se ženáčem", bývaly pro to takové nevdané matky, „závitky", při úvodě od evangelických farářů veřejně v kostele kárány. Stalo-li se to po druhé, po třetí, nechtěli jim evangeličtí faráři dítě okřtít. Proto některá závitka přestoupila raději na jinou víru. Ale ani v katolickém kostele neodbylo se to beze všeho. Při úvodě po zpovědi musela tam závitka „po kolensky" lézt od zpovědnice k oltáři anebo třikrát kolem oltáře.

„Cérky sa teho přeca enem bály, a bývalo prv závitek menéj. Včil si to nepokládajú za hańbu, ba včil je ju hańba, dyž je jí 24 – 25 let, a ešče nic nemá. Ale aji dyž už má neco před svadbú, ide k oltáru včil s věnečkem jakoby nic."

– „V evangelickém kostele byla prý zvláštní lavice pro závitky?"

„Byla, byla. Byla to „závitská lavica", byla pod pavlačú u dveří. Tam jim to gdysi určil církevní hospodář, který sám kolik cérek zfrnil," potvrdil mi to zrovna hogarthovsky starý vypravěč.

Patrně na potvrzení a zvýšení dívčí poctivosti založen tu byl kdysi od jakési hraběnky fond, z něhož chudobné nevěsty, které s opravdovým věnečkem šly ke zdavkám, dostávaly odměnu po 10 zl. („rýnských"). Poslední taková odměna byla udělena asi před čtyřiceti lety nevěstě evangeličce.

Rodiny bývaly a jsou dosud četné, zvláště u chudobných. „U chudobného děti bohatstvím, a bohatý jich nechce mnoho," říká se i na Rusavě. Bývalo 6, 8, ba i 12 dětí. Vdovec chtěl si vzít svobodnou dívku za ženu, a ona se ho ptá:

Pověz ty mně, vdovče,
pověz ty mně pravdu,
kolik tých dětí máš,
ať mňa neoklamáš!

— „Na peci je štvero,
pod pecú patero,
je jich, moja milá,
všeckých devatero.“

U zámožných bývá jich méně, od čtyř k jednomu. Někde prý z vypočítavosti mívali víc dětí; čím víc dětí, tím prý více podpory pro rodiče. Systém jednoho nebo dvou dětí ujímá se už i tady, z důvodů hospodářských. Bezdětných rodin je velmi málo. Nemanželských dětí se rodí dosti, ale většinou bývají uznávány.

V rodině hlavou je muž, hospodář, a to všem.

„Muž je ženě pán,“ podotkla staženka. „Ale dycky to tak v rodině nebývá, jak sa to povidá v přísloví,“ dodala po chvíli; jako aby neublížila pravdě.

„Povidať je to lehčejší,“ prohodil lakonicky zkušený stařiček, přitlačuje palcem tabák v krátké staré „fajce“.

Veškera rodina pracuje, doma, na poli, v horách. Děti pasou dobytek. Děti chudobných, co nemají dobytka, chodí buď samy nebo s rodiči do hor na jahody, maliny, „brusinky“ (tak říkají na Rusavě borůvkám), černé maliny, hřiby a nosí je, obyčejně jejich matka, do blízkých měst i vesnic na prodej. Je-li dobrá úroda, vydělají až 50 Kč denně, celá rodina někdy až i 100 Kč. Ale to bývá jen šťastná náhoda. Tato jahodová, malinová a brusinková sezona chudobných bývá přespříliš krátká. Delší bývá hřibová, je-li na hřiby pohoda. Před převratem si jedna Rusavjanka koupila za hřiby krávu. Nosila je do Bystřice, do Holešova a do Prusenovic.

Čeledína míval málokterý pasekář, t. j. sedlák. Bývali jen ve dvou místech. Jinak chodí do služby na Hanou. Najímají je před vánocemi. Na Štěpána pacholek jde ze služby ze starého místa a na Tři krále nastoupí na nové místo. Byla by to potupa, kdyby musel jít ze služby mezi rokem. „Dívka“, t. j. služebná, odchází ze služby na Nový rok, „ide s koláčem“, chasa jí bubnuje na cestu, obyčejně ze žertu, někdy i z posměchu; na Tři krále pak nastoupí. Ten týden, od Nového roku do Tří králů, „slúží dívka za hrnce“, říká se žertovně, t. j. za hrnce, které rozbila. Pacholek dostal ročně dvě košile z domácího plátna a dvoje „plátenky“ (spodky), „frydku“ (vestu), klobouk na dva roky, krpce, „kopytca“ a na zimu huněné papuče. Na penězích dostával ročně 3 – 5 „rýnských“. Dívka také tak. Teď, kdy mzdy vysoko vystoupily, nemá nikdo služebné čeledi.

Čeledín jídal z jedné mísy s rodinou hospodářovou. Na noc uléhal — kde si lehl, tam si lehl. Ve chlévě si udělal „pohrádku“ (lože na žerdích)

nebo si léhal „na stlaňú“ (na nashíraném listí na stelivo), v zimě na peci nebo na lavici u pece v jediné jizbě hospodářově, obyčejně na holém, jen pod hlavu si dal rukavice, doma pletené. Hospodáře oslovoval „strýče!“, hospodyni „tetko!“; jejich dětem tykal a oslovoval je jejich křestními jmény.

Sedláci, jako všude jinde, rádi se povyšovali nad chalupníky. Rozdíly jsou i nyní patrny. Zřídka si vzal syn pasekářův dceru chalupníkovu a naopak. Do převratu dělili se pasekáři mezi sebou březovým lesem v Grapách. Jednotlivým těm dílům říkali „meslo“. Chalupníci nedostávali nic. Tři nejzámožnější rodiny z pasekářů – jedné z nich, vážené rodině, Mozolům, říkali „rusavští králi“ – vládly na Rusavě do převratu. Dvě z nich byly evangelické, z nich býval volen starosta a první nebo druhý radní; třetí rodina byla katolická, z ní býval volen druhý nebo první radní.

Po převratu tyto výsady ovšem padly. Vytvořily se nové strany: sociálně demokratická, malorolnická a domkářská, a živnostenská. Ty po prudkých volebních bojích převzaly obecní správu. Výstavbou pevné a pohodlné silnice zpříjemnila nová obecní správa velikou měrou život a pobyt na Rusavě; kéž nezneplíjemní jej nesnášelivostí politickou a jinou!

této krásné na pohled přírodě probíjí se tvrdý, těžký život rusavského Valacha. Kdo se jen letmo, na výletě, zadívá na Rusavu a vyráží ze sebe výkřiky údivu nad její malebností, netuší té tvrdosti a těžkosti zdejšího života. Ale nemyslete si, že tu lidé chodí se svěšenou hlavou a žalobně kuňkají a fňukají; naopak. Když tvrdost, toť tvrdost. Perou se s tou tvrdostí, přemáhají ji, jak mohou. Také si přitom i zasakrují, ale nakonec, když se to přemožení podaří, nakonec se zasmějí, a je radost ze života.

Přivedl jsem tam hosta z Prahy a strýc Svoboda si k nám přisedl na břeh, před hospodu. Pražan si liboval.

„Ale máte to tady krásné!“ prohodil ke stýci Svobodovi.

– „Ahá! Romantika!“ strýc Svoboda na to. „To ti páni sem přijedú z města a vynadiví sa nemožú. Romantika! Šak sem já to řekl jedenkrát holešovskému hraběti do očí. Přijeli sem s paničkami a ptali sa mňa, jak sa nám tu daří v tak pěknéj krajině. ‚Pan hrabě Rotál – povídám mu – usadil nás tady do rokliny, kerá sa hodí pro divokú zvěř, pro lišky, a sám zůstal na rovině; nás měl usadiť také na rovině, a tady to nechať pro lišky.‘“

Tu tvrdost života napovídá již píseň rusavská. Srovnává zdejší život se životem na nedaleké Hané, jak je zcela odlišný už od narození.

Dyž sa Haňáče narodí, hodí ho k chlebu napřeď hlavú:
matka ho k chlebu hneď hodí, „Nemosíš sa, Haňáku, báť hladu!“

Zcela jinak je na Valašsku:

Dyž sa Valášek narodí, vyhodí ven ho napřeď nohami:
matka ho oknem vyhodí, „Di sa, Valášku, živiť horami!“

Trefně řečeno. Starost matčinu o budoucnost Valáškovu, jak se uživí, uklidňuje pohled matčin, vržený oknem: „Hory ho uživí.“ A nejinak tomu, přijde-li na svět dceruška:

Dyž sa narodí Valášče, „Tu máš, cérečko, vázaní,
matka ho trávnicú opáše: abys měla s čím chodiť horami!“

Spokojovali se velmi malým málem. Nevím, kolik takových spokojenců

je na světě, jako byl starý Rusavjan, jenž na otázku, jak se jim tu žije, odpověděl:

„Lidu na Rusavě néni zle. Chalúpky majú zpozdilejší, ale ludé v nich sú při penězoch. Šetříja. Sedlák má ze svéj paseky obživu, má lúku, má les, má všecko. Nepotřebuje od nikeho uhrýzť ničeho. Dobytka chová tré, štvero aji patero. Chalupník má pola na 2 – 3 měřice, kravku a jalovičku, a podludníkovi, chce-i sa mu enem dělať, takéj néni zle. Dostane obživu a vydělá si aji na tý háby (šaty). A tý rusavské paseky! To sú nekeré celé panstvjá! Dyť měly každá na tři sta jochů pozemku!“ vykládal s údivem stařiček Rusavjan. Myslím, když v té známé pohádce hledali pro krále košili se spokojeného člověka a po dlouhém hledání našli konečně jednoho spokojence – ale bez košile, že jím byl Rusavjan. Při tom tvrdém životě tolik veselosti a spokojenosti jsem nezahlédl nikde.

Malé děti už pasou, chodí do hor na jahody, na maliny, borůvky, na černé maliny, na hřiby, ne pro zábavu, ale s hrnci nebo plecháči, aby co nejvíce nasbíraly a aby to matka pak zanesla do blízkého města a prodala. Jak jsou větší, chodí do hor na chrastí, na dříví. Děvčata, „cérky“, nosí nůše trávy, těžké nůše oklesků a polen. Potkal jsem nedaleko hory Bukoviny děvče s ohromnou nůší otavy, do tvrda natlačenou. Sotva ji pod tou nůší bylo vidět, jak byla shrbena pod ní. Jako by stodolu nesla.

„Ale to je noša!“ dal jsem po valašsku výraz svému podivu.

– „Nosívám věčí,“ přetrumfla mě řízně, nazvednuvši, pokud mohla, hlavu, jen aby pohledla.

„Opravdu?“ dělal jsem nechápavého.

– „No, ba!“ odbrnkla jednoslabičně. Nebylo jí do řeči pod takovou nůší. Jindy, s malou nůší, by se zdravě zasmála: „A šak ste ani nepomohl!“

Dříve se Rusavjané živili většinou drvařením na panském v okolních horách, hlavně na bystřickém a holešovském.

Obřany, Obřany, ty mňa vychovaly;
Čerňava, Sochová, to je živnosť moja –

vykládá starý rusavský popěvek, který Sušil už roku 1843 uveřejnil ve své malé sbírce podle záznamu Daniele Slobody. Obřany, Čerňava, Sochová jsou nedaleké hory, kam Rusavjané chodili do práce.

„Najskoršej začne náš člověk s dřevem a začna s dřevem, už patří horám, už z nich mnohý ani nevyjde, až už nemože.

Dřevařiť začne sa kole sv. Václava a dělá sa do vánoc. Jak napadne snihu, začnú stahovať a stahujú do Jozefka. A potem zas dělajú až do jara.

Ráno přehodíja drvaři přes sebe provaze a kabelu se zemňáčkami nebo s chlebem, je-i, přes rameno pilu jak flintu, přes druhé pantok a tesačku na šťípaní klad. Dojďa do hory, shodíja to se sebe, vyberú jedlu, zařežú pilu a řežú, pokel ide. Jak neide, pantoky na ňu, chlapi proti sobě a búch – bác – búch – bác! – Tak hory jačíja a třísky kole uší fŕkajú. A zas pilú! A tu, věřte mně, enem dřevaři poznajú, jak ona v téj jedli smutno si spívá a spívá – a tož oni začnú rači krajícovať (sekat po kraji). Ale při tem mosíja veliký pozor na to dávať, jak sa jedla klade, aby jak utěkať! Každý rok zaplatíja to jeden, dvá životem.

Jak strom lehne, orúbe sa z haluzí, krkoší a utne vrch na dřevo. Potem sa na jedli odřeže odzemek, ostatek rozměří na 5, 6 aji 7 klad. Nekeré jedle aji buky řežú sa na klátky a z nich na místě dělajú šindel nebo lúkoťáky. Lúkoťáky lúkoťář enem vyokřeškuje a složí do hraňky. Přídú kupci a skúpíja to na kopy, lúkoť po 5 grajcaroch. Doma mosí ju kolář ešče vybrať, aby byla na kolo. 100 šindelú klaných stálo osum šestek (jeden za grajcar), neobřezaných sedum šestek. Dřevo palivné rozbúchali dřevaři palicami na drva a ukládali do půlek, věil do metra. Do síhy (sáhu) byly dvě půlky, a

od síhy platili páni 1 rýnský. Od klady dostál drvař 6 kr. Býl-i velký řez – a bývaly aji na sedum topor – dostál od něho ešče dvě šestky ekstra. Za deň mohl drvař vydělat negdy aji rýnský.

Páni nepřijímali hneď práce. Negdy až za štvrť roku. Tým sa to dřevo sesychalo, a ludé moseli potem dodělávať. Ale každý si to nahradíl. Uchytíl si pár klátků, odnesl dom a nadělál lúkoťáků nebo šindela pro svoju potřebu.

Najhorší práca byla stahování drva. Palivné naložilo sa na sane a dobře přizávitkovalo. Na zadek k saňám zadrhl sa řetaz a do něho svázala noša polen, co sa dalo, a to byl smyk. K němu přivázal sa druhý, třetí aji pět, šest. A věcl s hory dolů! Ten, co veze, mosí nohy rozkročiť do kolají, opřít sa o ojco a s Pánem Bohem dolů. A toto je práca dobytčí, hovadská. Sjél-i bez nehody, mohl mluvit o ščestí. Neraz sa stalo, že neudržál a sane ho převalily. Vyžíl-i, vyžil; moseli-i ho pochovať, pochovali. Klady spúščali po vantrokách."

Stojaté dřevo v horách bývalo laciné. Pod Obřany stála ohromná jedle. Roku 1786 přišel kupec, zač prý bude. Lesmistr Keller mu odpověděl, že „za 2 rýnský". Smluvili to na jeden tolar, t. j. rýnský a 30 krejcarů. Při kácení strhla s sebou buk, a „pan formistr" nechal ho na přídavek. Z té jedle uděláno 16 sáhů dříví a z buku 3 sáhy; celkem asi 60 našich metrů. A to všecko za 1 rýnský a 30 krejcarů. Kolik asi dostali rusavští dřevorubci za svou práci?

Vedle drvaření bývalo druhou hlavní výživou ovčářství a salašnictví. Skoro do konce minulého století se udržovalo. Vypravoval o tom starý Rusavjan:

„Na Rusavě chovali moc *ovec*, aji kvartyranti. A dobře jich chovali. Ovca sa mosí velice pečlivě chovať. Ze špatného futra dostane motolicu. Najlepší je pro ně vysušená otava. Mosí měť letinu březovú, javorovú, už ledajakú, a k temu tři razy denně nápoj, vařené zelé a pěkně otrubami nebo múkú posypať. Takéj majú rády trochu zemňáků, posypať otrubami a osolit. Ona potem pěkně zdravo roste a je aji pěkná vlna. V zimě sa mosí vypustiť ven každý deň, ona si drabe ve snihu a aji si neco uchytne. V létě vyháňajú sa mladé ovce na pasinky, staré na salaš. Prv si velice ludé ovečkami pomáhali. Dyž prodal vlnu, syr, měl pár rýnských. Prodaja dvě ovce po 6 rýnských, oplatil si celú paseku.

Ty ovečky bývaly všelijakéj barvy, měly vlnu hrubú, tenkú, dlúhú, krátkú a rozdivné ména. *Bírky* bývaly střapaté a celé bílé, *valaské* měly dlúhú vlnu, *dubkané* měly po těle černé dubky, *pistrule* měly hubu černo postříkanú, *vakeše* měly kole očí černé kola, *kurnóty* měly rohy rovné.

Vlna střihala sa dva razy ročně, v máji a na císařské hody, dyž přišly ze

salaša. Nastřihanú dali do měchů a v zímě ju spracovali do huně. Najprv ju v prstách čechrali (do vláken natahovali), potem kramplami zkramplovali. Potem ju ženské spřadly na niti jak je halabúra. Napředenú stočili do kluba a zvážili. Nebýl-i funt, mosela cérka připřasť a přimotať, nebo klubo moselo vážiť funt.

Kluby sa zanésly kalcovi Grajcárkovi, ten to zetkál na řídko, že by sa přes to kury (slepice) nazobaly. Dyž to měl hotové, zaplatilo sa mu od 12 klubú rýnský padesát a zanéslo na valchu. Tam to zválali na huňu a ve válochsa to spresovalo.

Z huně a súkna šijaly sa nohavice, bruncleky nebo frydky, lajdíky a haleny.

Nekeří pásli na svém, druzí pohromadě na salaši. Najvěčí salaš býval na Hostýně. Ale byl aji na Čerňavě rusavský salaš. Salaš řídil bača a míval na pomoc 2-3 Valachy. Ti pomáhali pásť a dójiť. Měli k ruce ogara (chlapce) a pucičky (psy), a ti obracali (zaběhlé ovce).

Ovce, bývalo ich 500 – 600, přihnaly sa na Bedlinú 15. mája. Ten deň přišly štyry kŕděle. První býl z Hošťálkovéj, z Ratiboŕa a z Kotárú; druhý byl rusavský; třetí z Drščkovéj, Vlčkovéj a z Kašavy; štvrtý z Vančice a už odledakel. Napřeď sa pásly na Bedlinéj, potem sa hnaly na Hostýn a potem na paseky. Tam to ovce pánom pokropily, seno vzali si páni, otava ostala pro ovce. Potem zas zpátky na Bedlinú, klobúk do hrsti a hnali, co vyskočiť, aby sa milé ovce nerozběhly mezi obilé.

Na Hostýně, co je včil nocleháŕňa nad kaplú, stávala *koliba*. Veliká búda pod šindelem a při ní komora s policami na sušení urdy. Dokola koliby lavy (lavice) na spaní – ale lepší bylo spať na húře. Prostřed koliby byla *vatra*, z drnu utlučená, při ní vidlice a komárník. Na komárník navlékli kotel a dali do vidlic naň oheň. V kútě byly 3 dřevěné hrotky na dójení, pravili jim *gelety;* dvě bečice na vydójené mléko, jak sa praví *„putyry“;* pár škopíku a čerpáků, takých dřevěných hrnků piť žinčicu; masnica a 2 nošačky se šrákami.

Dyž sa gde ovce vyhnaly, spravíl sa tam pro ně *košár*, ohrada z lési špruślových. Dala sa celá přenésť. Prostředkem přepažila sa lésa, a téj vytáhli jeden špruśel, a to byly dvérca. Negdy udělali dvoje, troje. Dyž sa měly ovce dójiť, vehnál jich Valach do prvního dílu košára, do „honěnice“, a ony už samy běžaly do dvérec. U nich už seděl bača, u druhých Valach, gelety mezi nohami, a tí chyťa ovce za vačky, přitísnuli, a už mléko srčalo. Krávy dójija sa ináč.

Na pašu (pastvu) vyháňaly sa ovce ráno k pátéj a pásly sa do desíti – jedenásti. Potem ich sehnali do košára a byly v něm do štyrech. Potem

zas pásť a pásly sa do západu slunca. Dyž to slúnečko tak pěkně hřílo a hory voněly, to tí Valaši tým ovečkám na píščalkách pohvizdovali nebo aji pěkné pěsničky spívali. A to tý ovečky si při tem tak milo poškubávaly, do kulí sbíhaly a sa nerozutékávaly. Nekerý Valach uměl tých pěsniček moc, moc; každú chvílu spíval si inú, aji si sám nejednu složil.

Do svatéj Anny dojívali ovce třikrát za deň, po ní dvarazy, ráno a večér. Z ranního dojení dělali žinčicu, polední bylo bačovo a Valachů — negdy si z něho uprodali, aby měli nejaký ten grajcar — večerní dojení sa stlúklo. Máslo odeslali raz za dva týdně do Bystřice, podmaslí si vypili.

Vydójené mléko ranní ocedíl bača přes plátno do putyry. Potem dal do něho *glagy*, a ono zesýřilo. Strčíl do něho ruky a sháňal syr ve hrudu, vybíral do řídkéj šatky a procedil. Říkali tem *urda*. Dyž povyschla, poslala sa majitelom ovec, a tí dělali z ní *brynzu*. Potem vylél bača syrovátku do kotla nad ohněm. Dyž vřela, chytali si v ní ogaři vařechami smetanu, „raka“, tá byla jejich, téj im nesměl nigdo braf, a horkú žinčicu nésli do Bystřice k Žemanom. Tam byla žinčičářská tabula, tam ju žinčičáři, ti súchotináři, pili. Tenkrát spávalo moc chudoby na Hostýně (žebráků). Nekeří pomáhali přes deň ovce nadháňaf. Chleba si vyptali a dyž sa žinčina vařila, nabírali si do čerpáka a popíjali. Jiní moseli dať za čerpák tři grajcary.

V kolibě moselo byť čisťunko jak v kostele. Nářadí umyté a kotel tak sa svítil. Každú chvílku přišel negdo od úřadu z Bystřice a na to dohlídal. Jak sa odváděl syr, dostával bača a Valaši za pasení. Bača měl na deň 6 šestek, Valaši po štyrech.“

Půda pro zemědělství je hodně nepříznivá. Ve vyšších polohách je kamenitá, na srázných stráních a svazích je písčitá, v dolinách zase je místy slínovitá a močálovitá. Ale přičinlivostí a pracovitostí lidskou i ona vydává nyní úrodu dosti značnou, ba místy i pěknou. Nebývalo tak tomu ani před vojnou, tím méně před 60 lety.

Tehdy nebyla Rusava taková, jaká je dnes. Jaká byla, o tom vydává svědectví tištěná zpráva dr. F. A. Siebenhaara z Penigu v Sasku, kterou Daniel Sloboda přeložil. Jest z roku 1864 a je s nejedné stránky poučná a nabádavá. Pokročilý cizinec vypisuje v ní svůj dojem z tehdejší ubohé Rusavy; vedle toho je ona krásným dokumentem činného, nejen slovního, lidského projevu, pravého bratrství od lidí jiné země, jiného jazyka, jiné krve, než je naše Rusava. Podávám ji věrně podle opisu, jejž pořídil pan H. Černý, obchodník na Rusavě, až na malou sem tam slohovou úpravu.

Jedna zámožná vdova po učiteli v Lipsku slíbila roku 1863, že dá peněžitou pomoc k vystavění jedné evangelické školy na Moravě. Na doporučení pana seniora Szepessyho dostalo se toho dobrodiní evangelické církvi na Rusavě na Moravě.

Abychom poznali tamější poměry, navštívili jsme, můj milý spolucestovatel, pan farář Gene z Kohren, a já, původce této zprávy, na cestě, konané ve věcech spolku Gustava Adolfa, i tuto dosti vzdálenou církev rusavskou.

Přišli jsme ze Saska, z krajiny, kde každé místečko se pilně obdělává a země, předtím neúrodná, dává nyní také užitek. Nápadné nám tedy bylo, že na Moravě značná místa leží pustá, jakoby ouhorem, po kterých se sotva kdo ptá; cesty jsou na některých místech tak široké, že by deset nákladních vozů pohodlně mohlo jeti jeden při druhém. Tak jest tomu i v okolí rusavském. Úzká dolina, výšinami zavřená, skalnatá dolina je pastvištěm, na kterém se výhradně pasou stáda ovec, vepřů a hus. Tam nevidět ani nejmenšího znaku obdělávání půdy.

Přišli jsme do vesnice. Na obou stranách Rusavy, v zátočkách tekoucí, postaveny jsou domky. Škola, kterou právě stavěli, měla býti k podzimu r. 1863 hotova, a skutečně se potom pozdě na podzim první učitel do ní přestěhoval.

Vidouce s jedné strany chudobu obyvatelstva, s druhé pak mnoho neobdělaného pole, vzpomněli jsme si mimovolně na faráře Oberlina, jenž – pravda, je tomu již sto let – byl povolán za faráře do Steinthalu blízko Strasburku. Postavení, do jakého tam přišel, nebylo k závidění; neboť krajina okolní byla pustá, skalnatá a neobdělaná, obyvatelů bylo pořídku a kteří byli, byli chudí. Pole nepřinášelo užitku. Mravní a duchovní vzdělanosti bylo málo; chudoba nemilosrdně utlačovala lid. Školy byly; ale jaké! Farář Oberlin vyhledal hned v prvních dnech jednu z nejbližších škol. Křik dítek ve škole shromážděných vedl ho tam. Vstoupiv do školy našel největší nepořádek.

„Není tu pan učitel?“ – ptá se.

– „Ach, ano!“ – odpověděl kdosi temným hlasem z kouta za pecí – „tu jsem.“

Oberlin se přiblížil a našel tam na posteli sešlého nemocného člověka, od kterého se dozvěděl, že byl předtím obecním pastýřem, zestařal se v tom povolání, a jelikož už nemohl déle pást a obec ho zdarma živit nechtěla, udělali ho učitelem. Dítky přicházely k němu každý den, i když byl nemocen. Měl je vyučovati, ačkoliv podle vlastního doznání sám ničemu

nerozuměl. Ale obec se nad tím nepozastavovala; byla velmi chudá a ani necítila potřeby, aby nechala své dítky vyučovat. Farář Oberlin hned poznal, že pomoc je zde nevyhnutelně potřebná a také možná. Pole tam bylo dosti — jen je obdělat!

— „Nedává užitku!“ — pravili mu.

„Jakpak by dávalo, když se neobdělává a když je kamením zasypáno! Kamení se musí odstranit, pole překopat a obdělat“ — namítl farář.

— „Kolik let tu žijí lidé, a přece neměli ani jedněch žní, které by stály za řeč! Nový farář nezmění přírodu,“ smáli se obyvatelé.

Ale Oberlin dal se sám do práce. Vyčistil svou zahradu, překopal, zasil a zasázel ji a měl v krátkém čase hodnou úrodu. Jelikož i jiné k tomu napomínal a vyzýval, všimli si toho sousedé a následovali jeho příkladu, a v krátkém čase celý Steinthal bys nepoznal. Chudá obec se stala obcí zámožnou a po několika letech i vzdělanou, o jaké vzdělanosti předtím ani pravého pochopu neměli. Jeden rázný muž změnil celé okolí.

To nám napadlo, když jsme se na skalnaté cestě sotva udržet mohli ve voze a vpravo i vlevo daleké roviny viděli, na kterých sotva tráva rostla. Také my jsme vyslovili své mínění, na které jsme však vždycky touž odpověď dostali, že je půda skalnatá.

„Tak af se aspoň postoupí kus takového pole novému učiteli! Ten, bude-li rozumný, odstraní kamení a získá kus pole na brambory. Školní dítky v hodinách svobodných budou mu při tom pomáhat. Mnoho rukou dovede mnoho udělat, a kdyby hned v prvním roku jen několik čtverečních sáhů se vyčistilo, dobré i to. Pole by se dalo lehce získat, kdyby se potok zpřímil, který právě při škole dělá velikou zatáčku, při čemž by se většího kamení, jak se to v saských Švýcařích děje, mohlo použít na ohrady“ — vykládali jsme.

Žádné odpovědi jsme nedostali. Myslili si asi: „Mluvit ti cizinci umějí dobře, ale nerozumějí ničemu.“ Ale ačkoliv ani jeden z nás neuměl mnoho z rolnictví, přece jsme nechtěli tomu věřit, že by se malé kamení nedalo rukama odnést a pole takto vyčištěné obdělat.

K této prosté myšlence přistoupily ještě jiné. V nejbližším některém měsíci měl sem být povolán první evangelický učitel, ještě mladý, snad neženatý muž. Přijde do vesnice dosti osamělé, kde není nazbyt příležitosti k obcování s lidem vzdělanějším; proto mu bude vítána příležitost k užitečnému a příjemnému zaměstnání a zábavě. Zahrada, kterou by dostal a podle svého vkusu mohl upraviti, aby z ní jen užitek měl anebo také svému krasocitu vyhověl, nejlépe poslouží k dosažení toho cíle. Vykáže-li se mu totiž kus země, aby s ním volně naložil, nebude hledat nákladného vyražení

v jiných věcech, ale prázdné hodiny použije k tomu, aby okrášlil svou zahradu a školu, slovem, aby pěstoval zahradnictví. K provedení svých záměrů, nadějeme se, mohl by použíti i některých školních dítek, zvláště když by od rodičů o to byl požádán. Samo sebou se rozumí, že by mnozí sousedé následovali v tom také jeho příkladu. Neboť zasází-li učitel brambory a zeleninu do své zahrady, která předtím žádného užitku nenesla, anebo zasází-li ji květinami, jak by to bylo, aby sousedé nenásledovali jeho příkladu? Z milosti Boží – a z přičinlivosti rukou lidských, dodejme – může se na Rusavě totéž státi, co se stalo působením faráře Oberlina v Steinthalu.

Takové úvahy nutily nás k tomu, abychom tuto věc písemně uskutečnili. Církev rusavská pod správou p. faráře Slobody přijala naše návrhy s radostí. Rusava, tekoucí při škole v zátočkách, dostala přímý tok. Tím se získal kousek země, který byl dán učiteli. Jak daleko se v tomto létě pokročilo čištěním, ohradou a obdělávánim, nemohu udat. Ale rakouská vláda je velmi praktická; neboť, jak slyším, vydala prý nařízení, aby každému učiteli vykázalo se místo, na kterém by pěstoval zahradnictví a také dítky tomu vyučoval. Tu se rozpomínáme na představenstvo jedné obce (nemýlím-li se, v Duryňsku), které jedno pusté místo dalo zasázet stromovím a nyní z něho každý rok několik tisíc zlatých užitku dostává za pěkné ovoce.

Uznali jsme však, že bude lépe, abychom nejen rady dávali, nýbrž také sami přiložili ruku k práci. Rozhodli jsme se tedy, že sebereme částku peněz a zakoupíme za ně kus země pro učitele. Plán ten se mnohým našim učitelům tak zalíbil, že s radostí o tom, byvše námi vyzváni, vypravovali svým dítkám a tázali se jich, zdali by také ony nechtěly přispěti na pomoc svým bratřím. A hle, v několika týdnech sebrala se tak značná částka, že místní spolek v Penigu byl s to při letošní své schůzi dne 25. května bez ublížení svému každoročnímu důchodku podati církvi rusavské 50 tolarů s prosbou, aby se za ně zakoupilo kus země, kterou by učitel s dítkami proměnil na zahradu. Zároveň se ujednalo, aby tato zahrada byla nazvána „Pěničkou“, aby se tak spojení mezi místním spolkem Gustava Adolfa v Penigu a církví rusavskou udrželo v památce. Myslíme, že za 50 tolarů se koupí dosti veliký kousek pusté země, který až dosud užitku nenesl. Tyto dni jsme již slyšeli, že církev rusavská koupila za 50 tolarů 533 čtverečních sáhů země rak. míry od obce a odevzdala to jako věčitou majetnost školní do užívání tamějšímu učiteli. Pole to se nazývalo předtím „Na závisti“, ale nyní se nazývá zahradou „Pěničkou“, co upomíná nás na zpěvavou pěničku.

Kdyby někdo z Penigu anebo kdokoliv jiný, kterému naše město podle jména není neznámé, přišel na Rusavu a slyšel jméno „Pěnička“, vzpomeň

si i na to, že našemu spolku na srdci ležel rozkvět církve rusavské; můžeš se také vyptat, zdali naděje naše se uskutečnily s dobrým prospěchem na půdě skalnaté. Pro nás je to potěšitelné, když pomyslíme, že tím skutkem se získal značný příspěvek pro učitele, a také, bude-li to vůle Boží, že počátek ten bude počátkem práce, kterou se skalnaté plochy mají změniti na pole úrodné. Kdyby síly naše, síly jednoho místního spolku, nebyly tak malé, jako jsou skutečně, rádi bychom něco podobného učinili i na jiných místech, jsouce přesvědčeni, že kdo učiteli získá zahradu, způsobí tím nemalý užitek celé obci.

Bůh potvrď díla rukou našich, díla, pravím, rukou našich potvrď!

Jeho požehnání spočívej na celé Gustav-Adolfské jednotě, na našem místním spolku, na církvi rusavské i s její novou školou.

V Penigu dne 15. srpna 1864.

Dr. F. A. Siebenhaar.

Byly tedy rusavské stráně a svahy před 60 lety hodně ještě neobdělané podle svědectví tohoto opravdu ctihodného pastýře duší. Ta přeměna pastvisk na ornou půdu dala mnoho práce, těžké práce. Krásné jsou na pohled

ty malebné terasy polí, jedna nad druhou až do vysoké dálky, až na temena kopců. Ale vylezte jen k těm polím a lučinám a uvidíte u každého hromadu kamení, někde i dvě, tři hromady, a někde hodně veliké, vysoké hromady drobného kamení. Jsou to tak zvané „výskydě“ (vyházky, vykydané, vyházené z pastviska kamení). Je to velice četná řada nenáročných kulturních pomníků, dokladů o zušlechťující práci lidské. V posledních desítiletích minulého století a v tomto století přibývalo těch výskydí a obdělaných polí. Bude asi leckomu divno, povím-li, že vojna rusavským polnostem pomohla. O prázdninách roku 1918 uviděl jsem tam úrodu na rusavské poměry překvapující.

„Ale máte to letos úrodu! Až radost!“ zvolal jsem na Rusavjanku pracující v poli.

– „Šak to je z našich ruk. Chlapi sú na vojně, a všecko sme mosely obdělat my, roby, a naše děcka. A robská práca je přece dycky pořádnější než chlapská,“ ozvala se vesele, když se zvedla od své práce a ke mně se obrátila.

„No, no, no! Jenom nás tak nehaňte!“

– „Aby ne! Šak to není hana, je to pravda,“ pokračovala jadrně. „Chlapi sú na vojně a nemožú doma utrácat. A tož hospodaříme my dvojnásobně: děláme a neutrácáme.“

Měla pravdu. Několik pasekářů bylo by ztratilo své majetky, kdyby nebyli odešli na vojnu. Ženy je zachránily. Samy hospodařily, větší „cérky“ sekly, děti pomáhaly.

Teďuž je obdělaného téměř třikrát tolik, co je pastvin, neporostlých lesem. Půda je výhodná obzvláště pro „zemňáky“, potom pro „réž“ (žito), pro oves, místy i pro „žito“ (pšenici), nejméně však pro ječmen. V nejvyšších polohách také pro len a pohanku.

Obdělávání je velice těžké. Půda se připravuje oráním, jako všude jinde, jen že nepoměrně namáhavěji. Vyorané kamení se musí každý rok posbírat a vyházet na výskydě; v břehu musí jít za pluhem ještě jeden, aby vyoranou brázdu přidržoval, aby se nevrátila zpátky. Při orání musejí býti až čtyři: první „poháňá“; druhý „natláčá“, aby pluh nevyskakoval a aby hlouběji zabíral; třetí drží „glače“ (kleče u pluhu), s námahou je drží, neboť jak zarývá do kamenité půdy, třepe to pluhem a oráčovýma rukama; čtvrtý „přitláčá brázdu“ za oráčem, aby se nesvalovala nazpátek.

„Než tady strčíš do huby kus chleba lebo zemňák, zapotíš sa, brachu, stokrát!“

Oře se, jak se kde dá: „na píď“, na nejvíc „na půl střevíca“; ale ve špatné půdě i „na prst“, „na dva, na tři prsty“. „sotva že sa zemňák zahrne.“

Pluh mívali dříve dřevěný, jenom pod „splazem“ byl kousek plechu. Brány bývaly také dřevěné; ale dnes, jako jinde, železné.

Jak již řečeno, hnůj možno na některá pole vozit jen v zimě na saních, ba místy jenom nosit na zádech. „Na slabém“, totiž na horší půdě, musí se hnojit už za dva roky. A na lepším?

„Na lepším do pohnojeného pola zasadíja sa zemňáky – to je první užitek; do zemjačiska buď réž lebo žito lebo, dá-li sa kde, ječmeň – to je druhý užitek; do druhého užitku seje sa jatelina – to je třetí užitek; do jatelíniska zaseje sa žito – to je štvrtý užitek. A zas sa potem hnojí. Alebo nezasela-li sa jatelina, tož sa tam nasel oves, a zas sa potem hnojilo.“

Měli byste vidět, než ten pluh neb ten vůz dojede na pole, jakými oklikami dalekými musí často objíždět hluboké debře a srázy. A s úrodou s pole domů rovněž.

„Než tady strčíš do huby kúsek chleba lebo zemňák, zapotíš sa, brachu, stokrát!“

A přijde-li příval a zničí-li jen část této pracně připravené úrody! To

je pak velice těžká rána. Neboť soběstačné jsou ze všech rodin rusavských jenom – tři. Jsou to nejbohatší pasekáři, sedláci, kteří jsou skutečnými celopasekáři, jako jsou na Záhoří a na Hané celolánici. Mají sto až přes sto měřic půdy; mají „celé místo“. Jiní jsou jen polovičními nebo čtvrtečními pasekáři, mají „půl paseky“ nebo „čtvrť paseky“. Tito menší pasekáři a „chalupníci“, kteří mají nějaký kousek svého pole nebo najatého, anebo nemají ani na dlaň pole, ani co by si nasázeli zemáků, ti, pokud zůstávají doma, musejí si přikupovat, chodí do práce, do lesa, a živí se drvařením.

Sestavil jsem si roku 1918 za pomoci ochotného rusavského radního přesný soupis všech rusavských rodin podle jejich majetkových poměrů, a vyšly mi z toho 4 kategorie: 7 rodin pasekářských, selských, celkem 40 osob, ty se uživí samy, uskrovní-li se, – bylo to ještě za války! Za míru vždycky ještě přikupují pro sebe pšeničnou mouku a také něco pro dobytek (proto jsem napsal předtím, že soběstačné jsou jenom tři rodiny pasekářské); do druhé řady přijdou menší pasekáři, celkem 61 rodin s 378 osobami; ty se uživí ze svého asi čtvrt roku; v třetí řadě jsou chalupníci, 60 rodin s 378 osobami, z nichž někteří mají kousek pole a svou krávu nebo kozu, ale musí i na ten dobytek přikupovat; a konečně jsou nemajetní, bez chalupy, bez pole i bez té kozy – 330 osob.

Půda jako majetek se více drobí, než vzrůstá. Drobí se rozdělováním mezi děti a odprodejem. Případů, kde vzrostla příkupem, je málo. „Měřica“ bývala kdysi za 40 zl.; teď za 1000 Kč i víc.

Dobytek chovají hlavně hovězí: krávy a voly. Mimo to kozy. Jezdí-li kravami, krávy nedojí; proto chovají kozy. Také vepřový dobytek, králíky, husy. Ovce již málokde mají, a to jen dvě, tři.

Jména dávají – kravám: Babuša, Běluša, Březula, Jahoda, Květuša, Malena, Ryběna, Stračena, Straka; býčkům a volkům: Baboš, Březoň, Jaroš, Maloň, Paloš, Strakoš; kozám: Běluša, Černula, Pasula, Šedula; psům: Borek, Flok, Fricek, Karoš, Lord.

Téměř všecky choroby dobytčí nazývají „černú chorobu“ a léčí ji „černým kořeněm“. Má-li dobytče přischlou kůži buď ze špatné píce nebo z nečistoty, říkají, že „má žabu“, „dobytče je zežabené“, a léčí ji odpařováním kůže „zelnicú“ anebo uvaří rostlinu „žabr“ a vlejou dobytčeti odvar do krku.

Donedávna mívala dobrou pověst rusavská jablka: „adamovské, cibulky, funtové, hedbávky, hrabůvky, jadrníčky kardinálky, křížovské, medůvky, míšeňky, panenské, prukáče, valinky, vinné. Z hrušek: krbíky, medové, popeluše, vrabličky (droboučké) vedle již jmenovaných. Z trnek: „duranzije,

karlátky, kozí cecky, špendlíky, švestky“ (drobné). Je naděje, že vlivem školy pěstování ovocného stromoví se zlepší. Stromy už sešlé, choré, vředovité ustoupí mladým, dobře vybraným. Pro sadařství je tu mnoho dobré půdy.

Řemeslníků bývalo tu málo. Býval „mynář“, kovář, „kadlec“ a řezník. Tkadlec tkal plátno a „huňu“ (houni). Hliněné nádobí a kamna kupovali v městě. Teď už je na Rusavě řemeslníků více: jsou tu dva kováři, kolář, „stolář“ (truhlář), tesaři, ševci, krejčí, švadleny.

VI.

řebas většinou chudobný, ale je veselý, vtipný, pracovitý, dobrosrdečný ten rusavský lid. Míval a dosud má rád veselost, hudbu, tanec – 30 různých tanců mi vyjmenovala stařenka, co „tancúvali“ na Rusavě a při nichž většinou zpívali. A bylo prý jich ještě víc.

Mám já piva malú krapku,
mám já piva ostatek;
nepůjdu já od muzigy,
až odrazím opatek.

Jadrná je jejich mluva. Mluvnicky není zcela jednotná. Staří prodlužují na př. zájmeno: tý pěsničky, tá studénka, tí raupčíci; prodlužují *r:* vrch na vŕše, řŕkne; zpohodlňují si výslovnost: chtěl-i místo chtěl-li; říkají muziga, muziganti a j. Ale nám tu jde o tón řeči, a ten bývá srdečně prostý. Zastavili jsme se pod Skalným s dvěma pasáčky, s děvčátkem školačkou a s chlapcem trochu menším. Jak malé děvče mluvilo, tak čistě, zvonkově, slova vesele se jí hrnula z úsměvných úst zrovna jako perličky z prudké horské studánky, to byla rozkoš poslouchat. Pravé horské kvítko. Dali jsme jim ze svých batohů zbytky horského oběda.

„No, dyž dáváte, nesmím zahazovať, mosím brať jak smrť,“ zasmála se. Ale i mezi staršími bývají, kteří mluví pěkně, jadrně a názorně. Dva staří, evangelíci, rádi dokládali svou řeč citáty z Písma. Možná, že i jiní.

Rád pomůže druhému, když má. „Na Rusavě aji tá robečka, chudobňučká jak tá muška na téj stěně, zasadí si teho zemňáčka. ‚Maruško,‘ praví jí ta, co má, ‚dám ti kúsek země na ty zemňáčky, dám a aji ti to pohnojím. Vyptej si negde okŕínek zemňáků, vyptej!‘ Ona si vyptá u jednéj, u druhéj, u třetí, nasadí, vykope a má třeba osum měchů“ … Rád je pohostinný. Rád dá nocleh i s večeří a snídaním. „Gde sa spí, tam sa jí.“ Rád pamatuje v zimě i na ptactvo a sype mu, jak jsme se přesvědčili u pasekáře. Přesvědčil jsem se i o lásce ke stromu, víc než v jednom případě. Šel jsem do hor, za Hostýn. Kus za hřbitovem dohonil jsem ženu. Zrovna se zastavila a rozhořčeně se rozkřikla na mladé poutníky, kteří u poutnické cesty olamovali třešni, celé větvičky ulamovali s temněčerveným ovocem. Po řeči poznal jsem Rusavjanku.

„Co to olamujete? Néni to přeca vaše a aji dyby bylo, tož tak nelidsky sa se stromem nezachází. Ani moje to néni, ale nemožu sa dívať na takové neznahaňby. Bolí mňa to. Dyť sa to nesluší.“

Poutníci zatím utekli – ti mnoho zbožnosti v srdci neměli, byli jen matrikoví – a žena se obrátila ke mně, pořád ještě rozčilená:

„Náš tatíček, víte, ti tak opatrně otrhávali každé ovoce. To sa nesměla halúzka zbytečně utrhnúť, leda uschlá. ‚Dyť je to také Boží stvoření a náš dobrodinec,' říkali."

Dá i z posledního; nepomyslí, jak bude. „E, šak zas jaksi!" řekne. To je jeho filosofie. Je v ní i kus jeho lehké mysli. Nemá-li co dát, omlouvá se: „Nemějte za zlé!" Je důvěřivý, sdílný, hovorný; ale dovede být i prchlivý. Do Bystřice přišel – za rakouských časů, kdy lid pánům ještě onikal – nový soudní adjunkt a byl Žid. Byl ještě mlád a v jeho tváři nebylo ještě nic výrazně židovského. Hned první den si vyšel na Hostýn. Pod samou horou dohonil ho Rusavjan, pozdravil a dal se ovšem do řeči.

„Také na Hostýn, také?"

– „Taky, taky. A vy jste z Hostýna?" ptal se soudce, neznalý ještě okolí.

„Já su zpoza Hostýna, z Rusavy."

– „A co tam máte nového?"

„Co máme nového? Ta na mú dušu, pěknú novinu! Čistú novinu! Představíja si: Žida nám dali za súdca! Žida! Gdo by si to byl pomyslel! Věřiť sa temu nechce. Dyť to je jako na posměch našemu kraju!" rozčeřoval se Rusavjan.

– „No, možná, že je to dobrý člověk," namítl nový soudní adjunkt. A ukázalo se také, že jím byl. Znal jsem ho dobře.

„Ale u všech sakrů – Pámbu mi hřích odpusť!" divočil se Rusavjan, „jak my máme před ním přisahať? Před Židem!"

A dále tak rozmlouvali o té „neuvěřitelné" události i o jiných věcech, až došli pod sám vrchol Hostýna, kde se Rusavjan musel odtrhnout.

„A tož sa mívajú dobře! Děkuju pěkně za rozprávku. Tak nám cesta uběhla. Ani nevíš jak, a si na kopci. A ani sem sa nezeptal, odkáď oni sú."

– „Tož abyste věděl, já su ten nový soudní adjunkt," odpověděl adjunkt svou nedosti spisovnou češtinou.

„Ten Žid?" vyvalil oči Rusavjan.

– „Ano, ten Žid," usmíval se adjunkt.

Rozumí se, že se rozešli velice dobře a vesele.

Zvídavý je Rusavjan a všímavý. Bývají i mudrlanti mezi nimi, hloubaví besedníci a čtenáři, zvlášť mezi evangelíky. Pokud jde o práci, je pracovitý, musí jím být, i kdyby nechtěl; ale nepracuje prý tak řádně a důkladně, jako pracují na Hané. Práce v horách ho navykla k pomalejšímu tempu. Ale třeba uvážit tu těžkou práci na poli, na těch terasovitých pruzích, postupujících do výšky až na samé hřebeny kopců. Třeba si připomenout

ty „výskydě", dvě až tři při každé roli a louce na výšině. Tam těžká práce nutí k pomalejšímu tempu. Málo prý je vytrvalý a ještě méně podnikavý. Znám však případ, kde starý už Rusavjan vystavěl si na samotě, vysoko za Rusavou, na Klapinově, prostornou chalupu, sám si ji vystavěl, a když mu ji zločinná ruka zapálila, že lehla popelem, vystavěl si novou, ještě lepší, i s chlévy a zřídil si pěknou paseku, ohradil ji plotem, obsázel stromovím. A všecko sám.

Pořádku a čistoty přibývá. Ženy jsou, zdá se, vytrvalejší a pracovitější, a to již od mladých let. Jejich rozhodnost a statečnost, praktický smysl i mravní síla projevila se za války, kdy starost o všecko padla na ně.

Dané slovo bývalo Rusavjanovi svaté. Starý Rusavjan, šlo-li o porušení daného slova, namítl drasticky slavně: „Já si nebudu dělat z huby řiť." Ted prý už té svatosti není tolik. Ale to se říká o celém světě. Veliká válka podala pádné důkazy o tom, jak se cenilo dané slovo, písemná smlouva.

Znalost čtení a psaní je tu nyní všeobecná. Analfabetou je jen nějaký stařiček a nějaký ten abnormální chudák. Záliby ve čtení je dosti. Čítají, kdo má kdy a kdy se dá; mladí čítají doma i na pastvě; i za deště jsme uviděli pod stromem horlivého mladíka čtenáře. Čtou i dospělí. Z novin zvláště „Nový lid" je čítán a „Zájmy zemědělského a lesního dělnictva". Z knih rádi berou historické. Školy jsou teď tři.

„Prv bývala jedna. Pán rechtor byl tam nejaký Kotek; po něm byl Dobeš, temu jely tý varhany! V zimě učil všecky školáky, hrubé i malé, celý deň; v létě chodili ráno napřeď ti malí a od 10 hodin „kravaři", dyž přihnali. Odpoledňa chodili zas napřeď kravaři, do třech hodin, a po nich ti malí. Tenkrát děti chodily do 12 roků do školy všední, od 12 – 18 chodily na nedělní „opakujací" hodinu. A raz za měsíc bylo křesťanské cvičení v kostele. Ej, teho smy sa bávali! Ale moseli byť na něm všeci!

Bylo nám v téj škole dobře a pamatuju si dodnes na nejednu pěsničku, co nás pán rechtor naučili.

Venku fouká vítr, sníh se chumelí,
a my jsme v teploučku, nic nás nebolí.

Dyž vešli pán rechtor do školy, všeci smy vyletěli z lavic políbiť ruku a potem ťúk zpátky, pořikali smy, a pán rechtor začali učiť. Každú sobotu vzali evandělia a dali druhéj třídě; první neco psali na tabulkách; odpoledňa vyprávjali nám všecko od stvoření světa. Ach, to my smy rádi počúvali! Před vánocami učili nás spívať koledy. Mnohý ich uměl dvacet, třicet."

Návštěva školy přes nepohodlný terén a vzdálenost chalup od školy je

velmi pořádná. Vynechané docházky je zaznamenáno pouze 6 %, a to pro nemoci. Pro nedbalou docházku do školy nebyl za rok 1924-25 udán nikdo, což je jistě pozoruhodno v obci, kde kráva a koza je půl živobytí a třeba je vodit na pastvu. Asi třetina dětí je normálně nadaných, třetina dostatečných a třetina velmi slabých. Úcta k učiteli jest upřímná i také k práci školní, třeba ta práce je tu a tam vynucená. Vidí se, že bez vědění se nikam nedojde, a s věděním že to jde rychleji a dále. Nadanější dorost odchází na další vzdělání. V poslední době byl jeden na měšťanské škole, jeden na řezbářské, tři na obchodní, jeden na průmyslové, dva na učitelském ústavě, dva na reálném gymnasiu, jeden na obchodní akademii, jeden na umělecko-průmyslové škole. Více jich odchází na řemesla. Také dcerky odešly do škol, aby se staly učitelkami. Celkem tedy tato chudá valašská dědina jeví chuť k vzdělání, že v leckteré bohatší toho nenajdeme.

Náboženské cítění lidu, kdysi hluboké a silné, teď značně oslabělo, alespoň pokud se to jeví na venek, návštěvou kostela. V evangelickém kostele, kde bývalo v neděli plno, zahlédl jsem v krásné letní nedělní dopoledne všeho všudy 11 osob, skoro vesměs žen. Snad to bylo také tím, že po řadu let neměli faráře. Rádi prý naň, až na malé výjimky, neplatili a někteří vůbec nechtěli naň platit a vystupovali z církve. I na straně katolické pozorovat tuto ochablost. Hřbitov, zřízený na kopečku nad dědinou, nad Prostředňanskem, pro obě vyznání – jsou však přece odděleni plotem – je trochu zanedbaný. Katolický je pořádnější. Jsou na něm dva staré kříže dřevěné a jsou výmluvnější, rázovitější a ozdobnější nežli ty železné i než ty kamenné náhrobky, z nichž málokterý stojí pořádně. Kdyby celý hřbitov měl jen dřevěné kříže, jako je tomu v Čičmanech a Švambachu na Slovensku, bylo by to přirozené kraji i lidu a nevýslovně dojemné. Ty dřevěné kříže jsou čím starší, tím pěknější; ty železné a ty hlazené kamenné naopak. Ale o takové věci citovější, ušlechtilejší, není, kdo by se staral. Ty kříže nemají hlasovacích lístků.

Na hřbitově tedy odděluje obě vyznání nízký plot, ale živí občané obou vyznání se snášejí naprosto. Náboženských sporů a třenic tu nebývalo a není. Evangelíci, jichž je většina, ani katolíci nepodnikají nic, co by dráždilo druhé. Do převratu chodilo obecní zastupitelstvo o císařových narozeninách a jmeninách nejdříve do katolického kostela, potom do evangelického. Teď svátek Prohlášení československé samostatnosti oslavuje se občansky, necírkevně. Krásný doklad náboženské snášelivosti podala Rusava, když zemřel Daniel Sloboda, jenž tu 51 ½ roku působil jako evangelický farář. O jeho pohřbu vyzváněli i na katolickém kostele. Jak se to stalo? Stalo se to tím, že na faře katolické seděl také ušlechtilý člověk a

v dohodě s obecním výborem projevil svému ne soupeři, ale kolegovi v povolání dojemnou poctu. V ten den Rusava předhonila tehdejší Vídeň i Řím i mnohá jiná města a státy. Zato když dobrák katolický farář umřel, vyzváněli mu zase na věži evangelického kostela. Ale i předtím už se staly podobné sympatické případy. Již r. 1854 napsal Sloboda svému tchánu, že na pohřbě jeho synáčka „katolický kněz též byl přítomný a zpíval hlasitě ‚Rozžehnejme se s tím tělem'." Naopak zase rok nato, když olomoucký arcibiskup přijel na Rusavu na visitaci, šel ho uvítat i Sloboda. Tomu se říká snášelivost, a to je nový věk, a žádný už středověk.

„Luteránský farář Sloboda byl udatný člověk, urostený, a tož si ho všeci vážili, aji katolíci. Katolický farář Blažej, Pánbu ho oslav, byl člověk dobrotisko. Co ten teho chudobě rozdál! Každý císařský svátek dal školákom svačinu; každé úterý a pátek dával třiceti najchudším pecen chleba; dyž zabíjal, vzal si ich do čeledníka, posadil kole mise dokola, malé k saméj mise, hrubé vzadku; spustil hodiny, ty im hrály, a děti jedly, až sa tak zakuckávaly. Na Mikuláša přišel do školy obecpaný a rozdával. Každý dostal neco: písanku, kreslénku, olůvko, starší dostali modlicí knížky. Od bystřickéj paní baronky vymohl o každých vánocách na šaty, boty, baranice. Aji lidu velice pomáhal a moc, moc peněz porozpoščával, a kolkorazí na věčnú oplátku."

Tak klidně to ovšem nevypadalo, dokud Rusavjané byli poddáni své vrchnosti. Také rusavští evangelíci zakusili hořké chuti náboženské nesnášelivosti. Rod pánů z Rottalu, pocházející ze Štyrska, dal jim ji pocítit. Věrností k svému přesvědčení dokázali však Rusavjané, že jsou z národa, z něhož vyšel ten, co ne nadarmo dal se upáliti na hřehu Rýna.

Josef Jančík, měšťan bystřický (1771-1857), vypravuje o tom ve svých zápisech.[1] Za Marie Terezie vládla na panství bystřickém Marie Amalie hraběnka z Rottalu, vdova. Najednou došlo na zámek udání, že na Rusavu docházejí z Uher tajně evangeličtí predikanti a mívají schůzky s rusavskými souvěrci. To rozčililo hraběnku, horlivou katoličku. Hned rozkázala poslat na Rusavu portáše neboli fortovné, jak jim lid říkal, tehdejší četníky, a ti vyčíhali takovou schůzi a přes noc schytali dvanáct Rusavjanů. Kazatele však mezi nimi nebylo. Milosrdnější hory ho skryly a daly mu uprchnout na Slovensko.

Dvanáct Rusavjanů uvěznili v zámku bystřickém. Na žádost paní hraběnky přijel z Kroměříže kriminální soudce, aby soud byl konán v Bystřici,

[1] *Jos. Krumpholc, Z posledních let pratireformace na Bystřicku pod Hostýnem.* (V příloze k 7. číslu II. ročníku „Vlastivědného sborníku pro mládež župy olomoucké". Nedopatřením vysazeno tam Dančík místo Jančík.)

veřejně, na výstrahu a postrach všem tajným nekatolíkům v bystřickém kraji. S kriminálním soudcem přijelo dvanáct dragounů s důstojníkem.

Hned na druhý den konán veřejný soud. Před hlavními kostelními dveřmi prostřeli veliké červené sukno, na ně postavili dlouhý stůl, zeleným suknem pokrytý, za stůl usedlo bystřické duchovenstvo, rychtář a radní páni bystřičtí, uprostřed pak zasedl soudce a nejvyšší vrchnostenský úředník. Potom portáši přivedli dvanáct Rusavjanů. Na daný rozkaz museli kleknout na červené sukno, a výslech se započal.

Soudce vyzval faráře, aby upozornil pobloudilce na jejich blud a odvrátil je od něho. Farář tak učinil; ale nepomohlo to. Rusavjané neodpovídali. Tehdy sám soudce povstal a napomenul je, aby byli věrni církvi katolické a zanechali pokoutních schůzí; aby pamatovali na své ženy a děti; aby si uvědomili, že se provinili proti zákonu církevnímu i císařskému; je prý mu nemilo vynésti nad nimi ortel, a proto prý se jich naposledy táže, chtějí-li se vrátit k církvi římskokatolické.

Jeden z klečících Rusavjanů povstal a obrátil se k ostatním.

„Bratrové, nepřistupujme!“ zvolal.

– „Nepřistupujeme!“ odpověděli pak všichni.

Tehdy soudce pokynul důstojníkovi, dragouni obstoupili Rusavjany, každý uchopil jednoho, přivázal ho ke koni – a odjeli s nimi ke Kroměříži.

K ženám a dítkám svým se už nikdy nevrátili. Byli prý posláni na galeje za otroky. Bylo-li tomu tak, snad veslovalo dvanáct těch Rusavjanů také na těch mořích, po kterých se po půldruhém století vraceli naši legionáři do osvobozené vlasti.

O jejich ženy a děti prý se paní hraběnka postarala: získala aspoň je církvi katolické.

*

Kostely jsou tu dva: katolický z r. 1779 a evangelický, původně dřevěný, z r. 1781-1782, „sbor“, potom kamenný z let 1865-1883. Zajímavo je, že evangelických pastorů neboli farářů – od roku 1859 směli se nazývat „faráři“ (List Slobodův tchánovi ze dne 10. února 1859) – bylo na Rusavě od počátku až do smrti Slobodovy osm, a z nich bylo 7 Slováků z Uher: Dne 18. května 1782 přišel první pastor, Ondřej Lehotský z Liptova; po něm Samuel Šimko, rodem z Trenčína; Samuel Revický, rodem z Revišně v Oravě; Jan Obrnauer, jenž působil v Léskovci a Púchově; Martin Marček z Turč. Sv. Martina; Adam Zambokrety, rodem ze Zabokrek v Trenčanské stolici; Jan Straka z H. Vydří v Jihlavsku, jediný Moravan, působil tu jen dvě leta; Daniel Sloboda od 1857-1888. Proto jsem nazval Rusavu „slovenskou expositurou na Moravě po celých sto let“.

Ačkoliv obec jest úplně česká, drala se i sem němčina, násilně chtěný státní jazyk v bývalé říši. Zápisy do matrik byly německé, na faře katolické do roku 1867, na evangelické Daniel Sloboda začal zapisovati česky v září 1848. Ale do „Paměti" evangelické církve rusavské začalo se psáti česky ještě dříve. Farář Adam Zambokrety zaznamenal v nich k roku 1822, že až do tohoto roku věci pamětihodné pro evangelickou církev rusavskou zapisovaly se v řeči latinské, „od běžícího ale roku napotom vždycky dle poručení dvojctihod. pana conseniora Jana Běleckého ‚magj se w čisté češčině wyprawowati', každého pak roku v úplném shromáždění .. přečísti". Později však nadřízené úřady církevní, zvláště umíněný germanisátor Haas, superintendent v Bílsku, zasílaly úřední dopisy jazykem německým.

Taková je Rusava povahou. Nějakých zvlášť nápadných nebo dokonce odpuzujících vad v povaze Rusavjanů není. Naopak, jsou v celém okolí oblíbeni. Zločinnosti není. Samovražda velice zřídka.

Zákonů se dbá, státních, zemských i obecních. Bývaly ovšem a bývají přestupky; krádež v horách, pytlačení. Požádal jsem pana soudního radu Dominika Vančíka u okresního soudu v Bystřici pod Hostýnem, aby mi řekl svůj úsudek o povaze Rusavjanů. Soudce nahlédne přece hluboko do nitra lidu svého okresu. Rada Vančík dal se ochotně do práce a sestavil

statistiku za dvacet let, od 1906 – 1925. Za tu dobu bylo odsouzeno pro přestupky 488 Rusavjanů, a to: pro přestupky krádeže, z nichž dobře 90% bylo krádeží lesních, a pro účast a napomáhání při nich odsouzeno 234 osob; pro úmyslné ublížení na těle 73; pro opilství, když při něm spáchán trestní čin, 1 osoba; pro přestupky proti veřejné mravnosti 1 osoba; pro podvody, většinou zatajené nálezy, 19; pro neuvázání psů za kontumace 19; pro zlomyslné poškození cizího majetku 13; pro urážku na cti bylo sice podáno 85 oznámení a to většinou ženami na ženy, ale odsouzeno jenom 13; pro urážku úředních osob odsouzeno 7 a pro vmíchání do služebního výkonu 4, opět většinou ženy, „což je důkazem, že na Rusavě mají ženy stejně ostrou zbraň slovnou jako jinde“, podotkl zkušený pan soudní rada. Pro zločiny, nejvíce pro krádež, podáno oznámení proti 321 osobám, ale z toho bylo obžalob jen 106, ostatní zločiny buď se staly přestupky anebo bylo trestní řízení zastaveno.

To všecko za 20 let! Pro Rusavjany je to svědectví příznivé.

Pokud jde o pytlačení, v kterých na světě horách nebylo by těchto lidských vášní? Bývali tu pytláci, ale teď o nich neslyšet. Není to snad ze ctnosti, ale že zvěře není. Sotva něco uvidíš. Pytlačtví pěstovali ani ne tak pro krádež, jako z bujnosti. Vidíš v něm cosi bohatýrského anebo aspoň cosi chlapáckého. Pytlačili ovšem také pro obživu.

„Horami živili sa aji raupčíci. A tých bývalo! Róchali do zajíců, srn, kozí a do všeckého, co do rany přišlo. Za Černavú, bok Machovéj lúky, je Tesák. Néni hora, je položenina, a vedla sú Uhliska. Tam gdysi pálívali uhlí. A tam chodili raupčíci až gdesi od Vsetína. Šli tam raz maměnka bučákem (bukovým lesem). Je tam rúbisko a tam na každém pařezi sedí jeden. Maměnka jich všecky poznali: Nožku, Petrů, Pánka, Daniša. Dyž přišli maměnka bližéj, ti raupčíci nic nedbali, enem jeden fúk dolesa. Ale maměnka na něho: „Ale, Jozefku, nemáš tam sebú negde trochu?“ a ukázala jako hut gořalky. On sa zasmíl: „Ty mrcho, no, šak ty mňa nevyjádříš!“ . . . Ten Nožka, to býl púhý raupčík. Nosíval chlupatý kabát ze srnca. Potkál ho gdysi levírník: „Nožko, Nožko, to máš kabát z tých našich kozí, pravda?“ – „Mám,“ praví mu Nožka, „či budu skrz vaše koze chodiť nahý?“

I píseň na Rusavě známá opěvuje raupčíky:

Raupčíček si skoro stane,
hez snídaní do hor táhne,
stúpne si tam za bučka
a číhá na srnečka.

Srneček sa z húšča bere,
raupčíček už po něm pere,
a srneček dup, dup, dup,
a raupčíček puk, puk, puk!

Ba bujní rusavští pytláci složili sami o sobě písničku, jak postřelili myslivce Skalu.

Ach, to nebyl žádný špás,
dyž sme byli na kozách
v Ochozách.

Pavelec šel k Pánkovi,
a ten mu hneď poradí,
poradí.

Ide Skala k Bystřici,
krév mu teče v gatici,
v gatici.

A přišel tam myslivec,
dostál on dvě ranečky
jak srnec.

A ten dal mu tu radu:
„Zabij myslivca na ranu,
na ranu!“

—„A ty, Skalo, co je ti,
dyž ti teče krév z gatí,
krév z gatí?“

Pavelca vedú k Jičínu,
neví, pro jakú příčinu,
k Jičínu.

Tú pěsničku si složili,
dyž v tem háreště seděli,
seděli.

V Novém Jičíně si to odseděli v kriminále.

„E, na mú dušu, bývali tady raupéíci! Včil? A, co včil! Dyť není ani nač střeliť. Ale prv! Takový Ozef Pavelec! E! Ta na mú!“ rozehřál se Rusavjan za řečí o pytlácích.

Ten Ozef Pavelec byl pověstný pytlák. Dal po každé hodně práce četníkům, než ho dostali. Byl bačův syn z hostýnského salaše, evangelík. Když už cítil, že smrt nedaleko, rozkázal, aby mu, až umře, do umrlčí truhly dali „flašku gořalky, míšek (pytlík) tabáku a nabitú flintu“. Jako by se chystal do hor, tam kamsi daleko do neznámých hor.

VII.

Kus povahy Rusavjanovy se nám již ukázal. Ukáže se ještě více, promluví plněji jeho duše, poznáme-li nejvýznamnější události v rodině: narození, námluvy, svatbu a pohřeb. Obřady a obyčeje, které se k nim připínají, jsou s psychologické stránky velmi zajímavé.

Doporučili mi jako nejlepší znalkyni těch obyčejů a zvyků starou Rusavjanku, tetičku Františku Čéškovou. Hned jsme pro ni poslali. Přišla stařenka věkem už schylená, upracovaná, ale úsměv a pohled byl bystrý, zkoumavý, a jak bylo cítit, rychle usuzující. Byla po černu. Sukně, kacabajka i šátek na hlavě byly barvy černé. Bylo jí tehdy – v létě roku 1924 – přes 73 let. Chůze byla již pomalá, ale mysl podivuhodně ještě svěží. A ještě podivuhodnější byla její paměť. Brzy jsem poznal, že je to živý inventář a živý archiv všech starých rusavských zvyků a obyčejů, všeho rusavského života. Její vážné povolání – od r. 1875 byla na Rusavě „babkú“ (porodní bábou) – zmnožilo ještě její zkušenost a znalost zdejšího lidu. Nahlédla hluboko do jeho života. Je bystrá a vtipná. Než šla do školy, uměla už číst. Je evangelička, rozená Baroňová. Narodila se na Rusavě dne 8. března 1851. Byla kamarádkou dcerušky faráře Daniele Slobody, a když on učil svou dcerušku číst, učila se při ní i její kamarádka. Chodila pak do školy, tehdy jediné na Rusavě, jednotřídky, ale jen do konce jedenáctého roku. Potom vzal si ji švagr Slobodův, dr. Josef Miloslav Hurban, do Hlbokého na Slovensko, kde pobyla dva roky. Styk s farářovou dceruškou a pobyt u Hurbanů přispěly, že se z ní stala horlivá čtenářka a zůstala jí do pozdních let. Jak mi potvrdil řídící učitel na Rusavě, pan Jaroslav Potměšil, přečtla všecko, co si mohla na Rusavě vypůjčit z knihovny odboru Národní jednoty pro severovýchodní Moravu a z jeho soukromé knihovny. To mělo vliv na její jazyk. V jadrné své valaštině skloňovala a časovala někdy spisovně. Ale tuhned přiskočila na pomoc druhá Rusavjanka, tetička Františka Černá, rozená Botíková. Ona nejenom veselou myslí a čajem a buchtami udržovala dobrou náladu, ale doplňovala též stařenku, rozněcovala její vzpomínky a jak jen stařenka v některém podstatném jméně, zájmeně nebo slovese se přeřekla spisovně, hned ji opravovala s velikou starostí o správnost rusavského nářečí. Týden jsme tak společně a později zas a zas stopovali život Rusavjanů a doprovázeli je od narození do hrobu. Zaznamenával jsem si podrobně, co na mé dotazy odpovídaly. Život Rusavjanů odhaloval se před námi do nejprostší přirozenosti, do úplné své nahoty tělesné i povahové. Kolikrát jsme se až zastavili

zaraženi chudobou toho lidu a jejími následky. Vystupoval před námi těžký jejich život, tvrdý život, a přece ne bez srdečné veselosti a radosti primitivně čisté, nerafinované. Vystupovala přede mnou obzvláště matka, často chudobná jako ta betlemská; matka, která se chystá dáti světu to nejdražší, co může dáti, plod svého života, plod svých slastí a nadějí, bolestí a starostí, nového tvora, a nemá leckde ani pořádných plenek, aby ho zavinula, ani pořádné výživy, aby ho vesele přibývalo.

„Toż mosím začať od počátku," rozhovořila se stařenka. „Víte, tady to není jako v městách alebo na Hanéj; tady je to všecko chudobnější, těžší, tvrdší. A už od narození. Toż začnu od samého narození a ba ešče před narozením.

Víte, která s lásků čekala dita, ta sa opatrovala; která nechtěla měť děcko, pácla sebú (udeřila sebou), brala těžké noše (nůše), skákala třebas s patra ve stodole a třeba si pochromila nohu, a děcku nebylo nic. Nekerá, aby neměla děcko, léhala v papraďú" – Rusavjané říkají kapradí, jako jiní Slované, papraď, rusky paporotnik, polsky paproć, srbochorvátsky paprat – „pila kopytník, rozmarýn ve víně, skořicu ve víně. Nekerá sa stahovala, aby dita nebylo veliké, aby byl lehčejší porod; nechtěla jesť chleba, aby dítati nenarostla veliká hlava; nechtěla pohlédať do ohňa, aby nemělo ohnivé znamení; nechtěla večeřať, aby to nebylo veliké. Nekerá, aby to bylo pěkné, aby dita bylo bělučké, pila gořalku. Takové byly předsudky, hlúpé a škodlivé. Chudobná robka mosela přitem dělať všecko, mosela do hor – nekerá v horách to ztratila (t. j. porodila), třeba na malinách" . . . Jako ta srnka, řekl jsem si v duchu. „Nekeréj to tam aji hneď okúpalo; dalo sa do déšča a okúpalo hneď dita. Jedna nesla nošu s malinami až do Prusenovic (přes 12 km cesty). Maliny prodala, a cestú, dyž sa vracala, dita přišlo na svět. Vzala dita do klína, nošu na záda, přišla do Hlinska, tam ju ženy opatřily. Dítati uvázaly pupečnú šňúru, matce navařily zasmažené polévky. Muž ju už drahoval (šel po stopách). Ona krvácala, on šel po tých krvavých stopách až do chalupy, kde ju ženy opatřily . . . Víte, tady je tvrdý život a tvrdý je také lud, aji ženské alebo, jak my pravíme, roby. (Tvrdý život = těžký; tvrdý lid = tuhý, otužilý, který mnoho snese.)

Před porodem uvařija sa ženě zeliny: mateří dúška, koní ňaf, slunečko, patáčky, kozí brada aji kvačka (tuřín), také senové stěřiny (drobné zbytky sena), žitné otruby – vyleje sa to do škopka, a nad tým sa žena paří, až sa napaří; potem si do teho škopka sedne. To dělá dva, tři dni, nekerá aji týden předtým, a nekerá zas teprú, až přišla babka. Ta jí teprú tu kúpel nachystá. – Bolesti sa u rodičky nesmíja tišiť; bolesti sa mosíja búřiť, aby porod pokračoval. Dyž ty bolesti ochabovaly, mosely sa zas búřiť, a to sa

dávaly skořicové kapky, ty byly od dochtora povolené. Při těžším porodu pomáhala babka sama. Utlúklo sa pár zrnek sporýšu (námele, chybný název pro námel, žitné zrůdy v klase), vysypalo sa to na užicu (lžici), vlélo na to gořalky, a tož to zrovna spolkla. Potem přišlo už to tlačení věčí (větší), a dita sa vytlačilo. Dyž nebylo sporýšu, uvařil sa černobýl. To velice pomáhá. Dá sa jí teho 3 – 4 polévkové užice vypíť.

Dita přišlo na svět. První bylo uvázať šňuru. Dyž dita bylo dlúho v kosťách (v pánvi), hlavička sa mu prodlúžila, a ludé si příli, aby babka tu hlavičku pomjágala (ztlačila). Já sem to nigdy nedělala a chodím už padesát let k robám. Nekerá babka to ztlačovala, a děti ochořaly . . . Babka si sama donese z komory necky; teplá voda býva nachystaná. Ale kolikrát sa mosely necky teprú umyť, až tam babka byla, umyť od těsta, protože v nich předtým mísili těsto. A dyž sa děcko v neckách vykúpe, zas sa na neckách mísí těsto dál.

V tých knížkách o porodu, co dochtoři píšú a keré sem čtnúla, je to, víte, dycky vypisované enem o tých bohatých a bohatších, gde je všecko po ruce, prádlo, jídlo, posluha, dochtoři. O téj chudobě u nás neví žádný nic, nepíše žádný nic.

A tož sa dita v neckách vykúpalo, zatočilo (zabalilo) do hadry, třeba utrhnutéj z tlustéj chlapskéj konopnéj košule alebo ze staréj sukně. Dyž je to cérka, majú předsudek, aby sa vykúpala v misi (míse), co z ní jíja (jedí), aby sa chlapcom líbila, až vyroste. U chlapců sa nedělá nic, ti sú sami od sebe vzácní. Praví sa: Chlapec je vzácný hneď, dyž sa narodí; cérka, až má dvacet roků. A snáď aji trochu spíš. – Potem sa dita povilo do peřinky – nemyslete, že to byla prachová; byla kolikrát aji ze špenků alebo z kuřího starého nadrhnutého péří, keré chudobná dostala od bohatší. Ale nemyslete, že ty bohatší byly moc bohatší; byly enem trochu zámožnější než ty chudobné. A matce sa dalo zatým gořalky ze stoklásků a uvařily sa zeliny: kočičí dunda, rojovník, balšánek, ajbiš, matková zelina. Potem sa matka očistila a podložil sa pod ňu suchý měch (pytel), dyž nebylo nic lepšího po ruce; utahla sa kole břucha nejaků šatků lebo, byla-li, starú plachtú alebo co sa dalo zehnať. A tak sa matka nechá v tichosti ležať; přikáže sa jí, aby nespala aspoň po tři hodiny, kór dyž při ní nigdo není, protože by mohla vykrvácať. Dyž už je dita v pořádku, podá sa matce obtúlif (políbit), a dyž je otec doma, aji jemu. Ale nekerý sa stydí, nechce ho obtúlif a praví, že až mu bude rok. Dítati sa dá cukrovéj vody, uloží sa vedla matky, a dita usne.

Přišly-li dvojčata, strhl sa obyčejně veliký rámus. Všeci sa dali do křiku a do plača, jak že to uživija. Žádný to nechtěl obtúlif, ani matka, ani tatík.

Ale byly aji výjimky. Stalo sa, že chudobní dostali dvojčata, a bylo už dětí kolik. A přeca to přijali s láskú. Šak sem byla při tem.

„Co je platné, děťátka!" pravil tata a bral jich na ruky, jedno po druhém. „Pojte sem! Dyž už ste na světě, mosím vás měť rád. Vy za to nemožete."

Potem, dyž už matka i dita byly v pořádku, šla babka, obyčejně sama, hledať kmotry. Negdy ide také otec. Dyž přišli ptať kmotry, ti sa nevymlúvali, a to proto, aby sa jim dobytek choval. Ke křtu šlo sa hneď, třeba už za tři hodiny, to proto, že dyby dita umřelo neokřtěné, že by nepřišlo do království Božího. A to věřija až do dneška mnozí, hlavně u katolíků.

Jaké ména sa dávaly chlapcom? Najvěc Martin, Ozef, Jura, Jan, Tomáš, Vašek; a cérkám: Veruna, Marina, Rozina, Zuza, Kača, Běta, Jena, Hanča, Tereza a také Francka. Včil sa dávajú staroslovanské ména: Jaroslav, Vladimír, Vladislav, Miloslav, Ludmila, Božena, Vlasta, ale už aji Ema.

Po křtu šlo sa na oběru. Za oltářem dali okřtěnému za peřinku na prsa vázaní. Bohatší kmotři dali zlatku, chudobní aji dvě šestky (20 krejcarú). Na oběru dali najvýš dva grajcary, obyčajně grajcar. Babce také dali grajcar, aby ho dala na oběru. Včil už dávajú po koruně. Jak přišli domú, matka hneď hledala za peřinkú, jaké dostalo dita vázaní, aby zaň poslala děckom pro chléb alebo pro krapku múky uvařiť drobků. Negdy sa stalo, že za peřinkú nebylo nic, a všeci na to čekali. To bylo zlé znamení, že dita bude neščasné alebo že bude plakávať.

Jak sa přišlo od křtu, zavěsila babka kole loža, keré bylo v kútě postavené, kútnú plachtu, aby matka byla od druhých oddělená a aby tam byla chráněná před strašidly. Ty strašidla si šestinedělky samy vymýšlajú. Jedna měla plachtu odhrnutú, a dyž sem k ní přišla, stěžovala si mi, že pořáď vidí v okně kocúra a jindy zas kohúta s kladú. Dala sem jí na hlavu studený obkladek – víte, ona to viděla v horečce – a žena sa utišila. Za kútnú plachtu neopovážil sa nigdo nahlédnúť. Negdy tam k šestinedělce zachraňovali aji takové věci, keré nechtěli, aby přišly ludom na oči. Pytláci tam schovávali flinty; šverci (pašeráci), co nosili z Uher tabák, skrývali ho tam. Šestinedělka mosela velice na sebe dbať: nesměla sa obrátiť k dítati řitú, aby jí dita nezebrala věščka (divá žena); nesměla stúpiť holú nohú na zem; hlavu mosela měť zavázanú v šatce, aby ju neco neposmýkalo; nesměla vycházať ven po západu slunca; nesměla venku hlasitě mluviť; nesměla nechať dita samotno v jizbě. Vstala-li z loža, obula si obyčajně mužovy papuče, v keých hodně šústala, negdy, víte, proto, aby ju měli dlúho za nemožnú k práci. Babka jí to negdy sama radila a mosela jí to poradiť, aby si hleděla odpočinúť.

Jesť sa dávalo šestinedělce: stoklásková polévka s lukšami po tři dni;

potem jí kmotřenka, byla-li bohatší, donesla vařenú kuru (slepici), také s lukšami. Polévku s lukšami zedla (snědla) ona, maso z kury zedl muž a děti, dyž byly. Za tři, štyry dni donesla kmotřenka koš vdolků („vdolkový koš“) a žbán piva. Vdolky bývaly zdvihlé jako rukávy. Pivo bývalo prv kvasnicové. Dyž sa ho napil, tak to nosem frklo . . . Po třetí donesla kmotřenka buchtu a s misu koblih. Jak přišlo do módy kafé, tož aji kafé. V nekeré chalupě sa dobře nenajedli, leda dyž žena slehla. Aji dyž kmotřenka cítila, že sa jí šestinedělka nemože odměnit, že od ní nedostane nic, přeca jí donesla neco, třeba jen s měrku múky, dvě tři vajíčka, v papíře kúsek másla.

Měl-li novorozený chlapec důlky v lícoch, pravilo sa: bude měť rád cérku; měl-li aji v bradě důlek, bude měť rád dvě. Chytne-li chlapec najprv po penězoch, bude z něho kupec; chytne-li po noži, bude z něho řezník; chytne-li po knize, bude z něho panáček (kněz, u katolíků). Narodil-li sa při plném měsíčku, bude objícný (mnoho sní), hladitý; narodí-li sa na schodě měsíčka, nebude už tak objícný . . . No, každý sa těší, jak može,“ zasmála se stařenka.

– A jak říkají maměnky svým malým děťátkám?

„No, jak by říkaly? Jak každá matka říká, kerá to svoje má ráda,“ odpověděla. A tu jsem se dozvěděl další pěknou kapitolku o chudobné matce valašské, jak ona těm svým maličkým, těm svým drobečkům zlahozuje drsnou jejich plenku přepěkně veselým oslovováním. Jím se otvírá mateřské srdce dokořán.

„Tož jak jím říká, tým svojím malým? Říká jim jak kerá, jedna tak, druhá jinak: „Ty moja ovečko!“ – „Ty moja barušo!“ – „Ty můj cukrúšku!“ – „Ty moja hrdlička!“ – „Ty moja kočičko!“ – „Ty můj holúbku!“ – „Ty moja medruničko malá!“ (medrunka = verunka = sluníčko) – „Ty moje kuřátko!“ – „Ty můj červíčku!“ – „Ty můj chrobáčku!“ – „Ty můj andílku!“ – Churaví-li, lituje ho: „Božátko moje!“ a také jsem slyšel v tom případě: „Jabúčko moje ubohé!“ . . . Jak krásně cítěno! Matka – jabloň, dítko – „jabúčko“, jablíčko. Až na „cukrúška“ a „andílka“ všecky tyto sladké názvy jsou vzaty z přírody. Lidé jsou srostlí s přírodou.

Je to srdečný, teplý doplněk k onomu tvrdému valašskému popěvku: „Dyž sa Valášek narodí, matka ho oknem vyhodí; vyhodí ven ho napřeď nohami: ‚Di sa, Valášku, živiť horami!‘“ . . . Ne, nevyhodí ho oknem, ale když „obtúlá“ své novorozeňátko, vrhne bázlivý pohled do budoucnosti, jak že to uživí, jak že to uchrání od hladu, a jedinou útěchou je jí pohled oknem na hory: „Bude sa živiť horami.“

– A jak se jim říká, když jsou větší?

„Dyž sú věčí, říká sa jim – no, víte, dyť to enem skotačí a vyvádá, a tož sa jim podlevá teho říká: „Ty skokane!“ – „Ty stahúne!“ – „Ty odrho!“ – „Ty trhalo!“ – „Ty škubane!“ – „Ty chaloňu!“ – „Ty ogrlo.“ – smála se dobromyslně stařenka. Už nejsou ta oslovování jako dříve něžná, ale jsou při vší stručnosti a káravosti pořád dobromyslná.

Pro děvčata, rozumí se, nemají těch lichotek tolik; jen tři jsem zaslechl: „Ty střapaňo!“ – „Ty drhleno!“ – „Ty drgaňo!“ Ale ani tady se to tak zle nemyslí.

Tolik o dětech podařených.

„Bylo-li dita nepodařené,“ pokračovala stařenka, „bylo-li zvrhlé, hlava veliká, střapatá, břuch veliký, ruky dlúhé a tenké, nohy krátké a tenké, říkali mu „podvržěňa“, jako že ho věščka podhodila, podvrhla. Říkalo sa mu také „věščák“. Gdesi měli také takové podvržěňa. Poradili jim, aby naložili v jizbě ohňa a nastavjali dokola vaječných skařúpek a do nich vody. Oni to udělali, a to podvržěňa, dyž to uvidělo, stalo (vstalo) a pravilo: „Jak su čert starý, v takových hrncoch sem ešče neviděl vařiť.“ Otec slyša to popadl šíp (šípkový prut), do roka vyrostlý, a jak řeže, tak řeže tým šípem to nemilé podvržěňa. Podvržěňa bečalo a řvalo, věščka přiletěla s odneseným děckem a pravila: „Já sem vašemu neubližovala, a vy moje bijete!“ A nechala jim jejich dita a svoje si zebrala ... Ta pověra trvala do nedávna, taková hlúposť lidská. A víte, ta nepodařenosť, povídám vám, pochází věc z téj gořalky, než z čeho iného,“ skoro rozčileně zvolala stařenka.

„Šestinedělku smí naščeovať každý, gdo neco donese,“ pokračovala s úsměvem. „Gdo nic nemá, rači tam neide. A zvědavosť je, víte, veliká, ale také účastenství bývá podlevá možnosti živé. Je to přeca událosť v maléj dědině.

„Ty, čuješ, stvore? Gde byla babka? Šla odkádsi zvrchu,“ zvolala na súsedku zvědavá chalupnica. Obě vyběhly z chalup.

– „Myslím, že u téj krajní. Tá byla nachystaná. Už byla veliká.“

Vtéj k nim přišla třetí.

„Nevíte, co nového? Tanu, u těch krajních majú dvojčata.“

– „Co nepovídáš? Jak to víš?“

„No, byla sem tam. Viděla sem ztamotuď jíť babku; tož sem sa tam zaverušila. Měla sem 15 grajcarů a tož sem honem šla vzíť krapku gořalky a šla sem sa tam podívať. A tož majú dva chlapce. Ale je to čuprné.“

– „Chudáci, už majú tých faganů kolik!“

„No, šak tam bylo křiku, jak to uživija. A už jim to nechce žádný ani nésť; je přeca útrata s tým.“

– „Což je to platné! Gdosi to přeca mosí nésť; samo to nedójde k temu

křtu. Dyť my sme toť také byli za kmotry. Starý sa aji vymlúval, že aby si našli bohatší. Ale já sem pravila: ‚No, nevymlúvaj sa! Je to hřích. Dyž sa gdo vymlúvá, nechce sa mu dobytek chovať, a my máme tu kravku na otelení. Aby sa nám nejaké neščestí nestalo.‘ Starý povídal: ‚Toť běž sama! Já nepújdu. Dyť nemám ani v čem. Krpčiska škaredé, kopýtčiska také takové, gatiska enem plátenčiska látané, a je při tem také útrata. Mosíš dať dvě šestky na vázaní, babce grajcar a sama grajcar na oběru, já bych také mosel dať grajcar, a tak mně ostane na tabák.‘

„Je temu tak. A přeca bych sa tam měla podívať. Ale dyž také nemám jí co vzíť. S holú rukú tam nemožeš jíť. A kury mně nenesú, gdy ondy mně plcne jedna, nemám temu ani co dávať, zemňáků je už málo; aby ich člověk čítal do hrnka. Lesi (jestli) kerý zbude, aby to ostalo faganom, dyž chleba není. Ráno sem navařila hustéj polévky, vyptala sem si u súsedky zelnice, rozbila sem do ní vajíčko. Starý šel do hor a vzal si na oběd pár zemňáků upéct. Přijde bezteho hladný. Uvařím mu na večeřu zelé a zemňáky. Teho sa člověk najlepší nají. Toť jí chudeře nemám co zanésť, a ráda bych sa tam šla podívať.“

– „No, já tam přeca půjdu. Upekla sem chleba, šak už z posledního. Je ho už málo. Aby ho člověk už enem voňal. Měli sme ešče krapku jarečky, toť sem to zanesla do mlýna. A toť jí donesu kúsek teho chleba a zasmažím jí polévku. Mám tam kúsek máslacka. Bude aji temu ráda. Tak sa na to přeca podívu. Kravka nám už také málo dójí; nemá ani z čeho. Z téj horovéj trávy velice nehújá (nebujní).“

„No, toť s Bohem, dušo! A pozdravuj ju tam ode mňa!“

Takových rozprávek mohli byste sa načúvať (naposlouchat) kolik. Ale abych dokončila o šestinedělí. Šestinedělí sa temu enem praví, ale trvá to obyčajně týdeň lebo štrnáct dní; u slabší tři neděle. Ale ne že by po tu dobu byla v loži; ale ide třeba hneď na druhý deň dójiť, ba jedna mi už na druhý deň vynášala na húru seno po žebri.

„Ježíš, Marja, robo, co to děláš? Blázníš?“ vykřikla sem na ňu, dyž sem k temu přišla.

– „Šak už poslední nošu nesu,“ pravila mi na omluvu.

Byla to tvrdá ženská; vyzdravěla enem což,“ zakončila stařenka svou vážnou kapitolu.

*

Když přišel čas úvodu, babka sezvala všecky, kdo šestinedělku navštívily a něco jí donesly. Navařilo se „zelé, rajská máčka, trnčená (povidlová) lebo bílá (mléková) a krupica. Dyž přišlo do módy kafé, toť kafe.“ To byla

hostina. Po hostině jedna roba vzala hrnek, a každá do něho hodila několik krejcarů, bohatší dala někdy šesták (10 krejcarů), aby to potom společně v hospodě propily. A šlo se do kostela. S „úvodnicú“ šlo někdy 15 až 18 rob.

Z kostela zrovna do hospody. Daly si nalít kořalky „míšané“. „Jak dostaly kuráš, vyváděly negdy čerta kus.“ Chlapům, byli-li tam, pobraly klobouky, a museli si klobouky vyplatit, dát piva nebo kořalky. A pili všichni dohromady. „Negdy sa roby zpily a aji tancúvaly.“ A při tom si také zazpívaly:

V dobrém sme sa sešly,
v dobrém sa rozejdem.
Už smy sa najedly,
už smy sa napily,
s Pánem Bohem půjdem.

A dyž domů půjdem,
povídať si budem:
Pořád nás nutili,
bysme jedly, pily;
zas tam brzo půjdem.

Někdy byla hostina až večer. Před rozchodem, „až už sme měly odchodiť“, zazpívalo sa hospodářovi, dejme tomu, že to byl Uruba:

Dobrú noc, dobrú noc,
ale ne každému,
enem Urubovi,
co nám dal večeřu!

On nám dal večeřu,
dobrého pivečka,
za to mu dal Pámbu
hodného synečka.

Dal-li mu cérku, zaměnily roby perfektum na futurum: „za to mu dá Pámbu hodného synečka“.

Matka, jak ta chudobná, tak ta bohatší, musí, rozumí se, hned do práce. Jídlo již také není, jak by mělo být. Od té doby, co jí kmotřenka zabila kuru, masa již neviděla. Dělat musí, a strava je jen tak. Proto také matka nemívá svého mléka s dostatek, a musí dítě přikrmovat hned odmalu. Navaří „múčnice,“ natřepe do mléka mouky, dá ji do hadérky, třeba do tlusté, a dá ten „žmolek“ (cumel) dítěti do úst.

Dítě se kojilo a kojí, jak kde, po pět měsíců, půl roku, rok; obyčejně rok. Někde se kojilo déle, protože se čekalo na krávu, až se otelí, nebo na kozu, až se okotí. Ale byly případy, že matka kojila dítě celé dva roky, ba i tři roky. Bývalo tak i na Slovensku. A to proto, že nebylo v chalupě čím jiným přikrmovat. Zelí a zemáky nemohli dávat dítěti. Někdy si takové dítě už samo přineslo „stolec“ (podnožku), přistavilo k matce, stouplo naň a zvolalo: „Mamo, daj cicí!“

K tomu mám dva doklady, jež mi svěřily dvě věrohodné Rusavjanky. Jsou rázu docela neobyčejného.

„Přišla sem k nemocnéj pasekářce," vypravovala mi ta první. „Skoro už umírala. Sedla sem k jejímu loži a jak sem mohla, těšila sem ju. A jak ju tak těším, její chlapec, skoro už dvúletý, přistrčí si stolec k loži, stúpne naň a povídá: „Mamo, daj cicí! Já mám hlad." Ani vám říct nemožu, jak mi bylo."

— „To já vám povím inačí případ. Bylo to u chudobných hoferů. Žena ležela těžce nemocná. Muž odešel zháňať kus živobytí. A zatým žena zemřela. Chlapeček, taktak že roční, ležal při ní, vyplazil sa k jejímu prsu a cical. Teprú otec, kerý sa v tu chvílu vrátil, odtrhl ho. Ale chlapec zemřel a byl pochovaný s matkú" . . . vypravovala ta druhá.

Stačí jenom přijíždět anebo přicházet se podívat na ty malebné kopce a stráně a chalupy zapomenutého Valašska, ale jak se v nich žije, o to již nedbat? Tady by byla na místě „Ochrana matek a kojenců", nějaký odbor její, nějaká její poradna. Takové odbory a poradny měly by vlastně být úředním zařízením. Toby byla kulturní politika, jako jest kulturní politikou usnesení ministerské rady francouzské, jímž byl ministr veřejných prací zmocněn předložiti návrh zákona, podle něhož každý okres musí vystavěti porodnici a přijímati do ní každou těhotnou ženu bez žádosti a bez jakýchkoliv formalit. Pravá kulturní politika dbá o zdravé kořeny národa. Proto s povinným zřízením obecních knihoven měly by býti zároveň, ba ještě dříve, zřízeny povinné odbory a poradny „Ochrany matek a kojenců". A ty odbory a poradny měly by míti na skladě nějaký ten kus prádla nevyhnutelně potřebného, nějakou tu plenku pro nejchudobnější matku a pro její ještě chudobnější novorozeňátko, aby babka nemusela utrhovat ze staré sukně kus anebo ze staré tlusté chlapské košile, a měly by také mít nějakou zásobu nejzdravější dětské potravy. Jako dáváme nejchudším školáčkům sešity a učebnice zdarma, měl by také nejchudší občánek být uvítán aspoň troškou pohodlí a zdravotního opatření.

Pracuje-li matka v poli, dá svého kojence do „kolébáka" buď zavěšeného na větev stromu nebo na tři žerdky, nahoře svázané, na ně doprostředka přiváže „trávnicu", dá do ní nějaký „háb" (starý šat), třebas, má-li dvě sukně, shodí jednu se sebe a podestele jí; přes kolébák přehodí plachtu, aby mouchy nešly na dítě a aby slunce na ně nesvítilo. Do úst dá mu „žmolek". Má-li starší dítě, třeba je tomu dva, tři roky, musí kolébat. Matka nemá kdy „húškať". Při tom všem děti rostou a do roka běhají.

Odstavování dětí bylo opět spojeno s rozmanitými zvyky. Dítě prý se má odstavit, „dyž sa hora odívá, aby dita bylo dycky dobře odětě"; má prý se odstavit v neděli, aby bylo pobožné; anebo když je pěkně „zračno" (jasno), aby bylo pěkné; anebo „dyž ide měsíček od plnu, to sa na něm

šaty tak netrhají"; kdyby bylo odstaveno, „dyž ide měsíček do plnu, byl by z dítata marnotratník". Odstavené děti nechává matka doma, musí-li sama jít „za prácú". Zavírá je v jizbě, aby jedno hlídalo druhé. Tam si hrály, jak podle své fantasie dovedly. Hraček neměly, aspoň ne těch umělých. Dvě, tři ucha od rozbitých hrnců, ach, jaké to byly kravičky! Sami jsme si tak kdysi hrávali. Měl-li kdo „šimla" – to bylo ucho od rozbité skleněné holby – tomu jsme všichni záviděli a musel nám ho na chvilku půjčovat. Na samotě, daleko za Rusavou, „Na Kotároch", uviděl jsem dvě děvčátka tak okolo tří, čtyř let. Jedno z nich chovalo panenku. Ej, jaká to byla panenka! Kousek prostého dřívka, nahoře ovinutý kousíčkem hadérky, praubohé hadérky – kdež také na takové horské samotě co kloudného najít! – a jak něžně ono chovalo tu svou panenku! Inu, kdysi, kdysi primitivní národové nedovedli o mnoho lépe ani své bohy udělat.

Jak má děcko čtyři, pět roků, již pase. Jak přišel čas do školy, často je rodiče brali do jiné práce, pást ovce, kozy, krávy. Chlapec musel pohánět

volky, „děvčica“ musela chodit na trávu a všelijakou domácí práci dělat, a škola musela počkat.

„Včil je to přísnější. Děti mosíja do školy. A je to tak lepší,“ dodala stařenka.

*

Dospívající děvčice začaly se strojit. Malé cérky nosily vlasy spletené „do košíčka“. Jak byly větší, splétala jim matka vlasy do jednoho „lelíka“ (copu), na konec vpletla šňůrku a udělala mašličku. Až byly ještě větší, splétaly se cérky samy, a do lelíka jim šňůrky kupovali chlapci, už ne maměnky. Ale druzí chlapci to děvčatům zas „úkraďkú“ uřezovali a přivazovali si to k bičům, aby měli čím „róchat“ (hrochat, práskat). Někdy róchali dva proti sobě; tomu říkali „trucovať“, jako že róchali jeden lépe než druhý.

Mladá chasa „sa schodívala“ někde před chalupou nebo v chalupě. Povídali si pohádky, dávali si hádanky, zpívali nebo vyváděli, některý hrál na harmoniku nebo „na hřebeň“, přes nějž si dal lipový nebo jiný široký list anebo kousek papíru. Někdy ti mládenci vyváděli pekelné kousky rodičům cérek, když za nimi chodili marně.

„Taková chaláni to byli, buntéři,“ podotkla stařenka.

„Jedenkrát v noci vynesli jim celý vůz po částkách na kalenicu, tam ho složili dohromady, ba i dříví do něho naložili, co ti domácí chtěli odvézt prodať. Neuvěřili byste, co všecko vyváďali,“ tvrdila stařenka.

Staří nedovolovali vždycky mladým ty schůzky. Jak trvaly přes deset hodin v noci, rozháněli chasu, někdy je i pochytali a zavřeli do některé staré prázdné chalupy. Ráno pak museli ti mladí jít – spravovat cesty. Originální nápad. Cesty byly, jako v horách, hodně „vykolísané“, vyježdděné, vymlácené, a proto staří rádi chytali chlapce do práce.

„Ale to bývalo gdysi, za mojich mladých let,“ smála se stařenka. „Včil už je to všecko inačí. Včil už teho nečúvať.“

A když se dva mladí do sebe zadívali, když si galán našel galánku, bral ji při muzice nejvíc tančit, koupil jí „šnuptychl“ a do lelíka pentlu. Potom, když už to šlo doopravdy, nosil jí sladkou kořalku: višňovku, střešňovku, kmínku, fefrmincku. Jeden chtěl „tu najlepší v palérně co mají“, tu pravou, originální, a řekl to také důrazně.

„Ale dajte, pantáto, tu ordinální!“ zvolal na pantátu Žida a zahrozil mu.

Námluvy trvaly třeba několik roků. Galán postavil také své galánce „mája“. Býval to obyčejně smrkový vršek. Stavěli jej na vysokou „žrď“ nebo na kratší bidélko, které přivázali na jabloň nebo na hrušku u samé chalupy. Na máji byl šátek červený, bílý nebo strakatý, „flaška s gořalkú alebo,

s odpuščením, aji s močůvkú, protože druzí chlapci chodili to krasť." A byly na něm také pentle. Máj stával, dokud jej s muzikou nesťali anebo druzí chlapci neukradli. Málokdy bylo, aby vydržel celý měsíc.

Cérce s nedobrou pověstí anebo chybné pověsti pověsili chlapci na žerď anebo na bidélko na stromě chlapa, udělaného z hader a slámy.

„Teho nestínali s muzikú, ani ho chlapci neukradli; teho si mosela ta cérka sama snésť se stromu, co by žádný neviděl, alebo si tam proň poslala nějakého ogaru" (výrostka), zasmála se stařenka.

Když se oba měli rádi a již dlouho, ona mu třeba řekla: „Ty, čuješ, abysme sa nemoseli za sebú táhať, už sas za mnú nachodil dosť, tatíček nám nebráníja, tož sa seberem a budem svoji." – „A může!" on na to (= Budiž! Může to být!).

I byly opravdovské námluvy. Od ženichovy strany přišel otec nebo kmocháček – někdy šel i syn – k rodičům nevěsty. Tam už to „badali" a byli nachystáni. Napekli vdolků a koupili kořalky.

„Vítám vás k nám! Gde ste sa tu vzali? Tanu, co ste nám přinesli?" vítal nevěstin tatík hosty.

– „Tanu, nic sme vám nepřinesli, ale chceme od vás odvésť," odpovídal ženichův tatík nebo kmocháček.

Posedali si okolo stola na „lavy" (lavice), zavdali si a pověděli, proč přišli. Že přišli na „sroky". Řekli si, co tatíci který kterému dá. Na druhý den zašli k notárovi do Bystřice k vyjednávce, měli-li co vyjednávat.

„Ti, co nic nemajú, berú sa bez sroku a bez notára," smála se stařenka.

V neděli už budou ohlášky. Ženich a nevěsta odebrali se na faru a dali se tam zapsat jako „poctivý ženich a poctivá nevěsta". Tak to také pan farář ohlašoval. Ale protože někdy křtiny přišly po svatbě nápadně dříve, než měly být podle obyčejného lidského rozpočtu, a farář to s kazatelny pokáral, že ho tou poctivostí ošidili, stalo se, že již potom s kazatelny ohlašovali ženicha a nevěstu bez té poctivosti. A tak až do dneška. Jsou opatrnější.

Po první ohlášce se již chystali k svatbě. Zanesli do mlýna – není toho tolik, aby se to vezlo na voze: krapka žita (pšenice), krapka rži (žita); slévalo se mléko na tvaroh a na máslo. Kde toho nebylo, museli čekat, donese-li jim kdo co, anebo si to museli koupit. Aby si to koupili, na to museli hrdlit, nanosit dříví, najmout formana, aby jim to zavezl do Holešova. Tam to prodali a nakoupili potřebných věcí. Museli dvakrát i třikrát do Holešova zavézt, než si ty věci mohli pořídit. Bylo-li to letním časem, museli nasbírat, co les vydá: jahod, malin, borůvek, hřibů, a prodat to.

Tu neděli, co je druhá ohláška, jdou zvát ženich a nevěsta; ženich družbu a mládence, nevěsta „starú svatku a drúžky". Zvou je z příbuzenstva, ale

i z cizích. Matky ženicha a nevěsty jdou zvát kuchařky. V tom týdni se líčí, pere, všecko se schystává. Při středě nebo čtvrtku jdou rodiči ženicha a nevěsty zvát celou rodinu a přátele. Na svatbu s výbavou nevěsta veliké práce neměla. Oprala si fěrtuch, spodňák, rukávce a fěrtůšek, byl-li bílý, kartunový. Pančochy nasbírané měla možná už její matka ke zdávce. Na nohy vzala červené nebo fialové střívě anebo, byla-li chudobná, papučky. Bohatší měla fěrtochů více i fěrtůšků a rukávců a se dvě frydky, jednu peřinu a zhlavec – chudobnější měla jenom zhlaveček – plachtu na lože z tlustého domácího konopného plátna. Od nábytku měla jenom truhlu; bohatší měla také kolovrat.

Třetí neděli, po třetí ohlášce, ženich s nevěstou a jejich rodiče obešli ještě jednou pozvat ty, které si opravdovsky přáli míti na svatbě.

V pondělí už přišly kuchařky péci vdolky (koláče). Kdo z pozvaných mínil jít na svatbu, každý poslal něco: hrnec mléka, kousek tvarohu nebo másla, s okřín žita nebo rži, vejce, trnky (povidla), kousek slanin nebo klobásu, jiný poslal suché hrušky na nadívání vdolků, a kdo neměl takových

životních potřeb doma, dal to na penězích: dvě, tři, čtyři šestky (20 – 40 krejcarů); dal-li 50 krejcarů, to již bylo mnoho. Teď dávají také jiné „prezenty“: „sklenky“, „taléře“, hrnky, mlýnek na kávu, lampu a j. anebo na penězích deset, ba až třicet korun . . . Večer přišli muzikanti k ženichovi. Zahrají něco a dostanou pojíst. Také mládenci tam přijdou. Drůžky už jim v neděli ověnčily a opentlily klobouky. Ženich rozkáže mládencům, kam který má jít časně ráno zvát. Je to již třetí zvaní. Vidět, že i mezi chudobnějšími vyvinul se přísný ceremoniel, přísná etiketa na větší důstojnost rodinné události . . . Od ženicha jdou k nevěstě vyhrávat „štandrle“ (zastaveníčko). Tam dostanou zelí a vdolků a kořalky, všichni se poveselí a zatancují si. Před „půnocú“ se rozejdou. Ale muzikanti už tam zůstanou. V létě se vyspí na hůře, v zimě jim ustlali na zem otýpku slámy v jizbě.

V úterý brzo ráno „sa postávalo“ (vstávalo). Muzikanti vyšli před chalupu a zahráli, když to bylo u evangelíků, známou nábožnou píseň:

Jak překrásně slunečko vychází
a temná noc pryč od nás odchází!
Že jsme zdrávi s lože vstali,
vzdejme z toho Pánu Bohu chvály.

„Ta pěsnička má velice pěknú notu a je hodně stará. A dyž tak časně ráno muzika sama ju před chalupú vyhrává, je vám to velice dojemné. To si matka aji nevěsta od srdca zaplačú. Žádná neví, co ju čeká,“ podotkla stařenka.

U katolíků zahráli mariánskou píseň „Tisíckrát pozdravujeme Tebe.“

Mládenci se potom rozběhli po chalupách zvát, každý na jinou stranu. Zvou všady jednako, po krátkém oslovení naučeným starým rýmováním. Od první chalupy běží dále, vrazí do druhé chalupy a vyhrkotá to zase tak obřadně a důstojně. Potom, když už pozvali, snášeli mládenci stoly, „vypoščávali“ (vypůjčovali) po staveních okoličné misky a lžíce.

K poledni se „schodili“ zvaní k ženichovi „ke snídaňu“, kam se ovšem už dostavili muzikanti. Nejprve přišel družba. Mládenci snášeli na stoly. Na každý stůl se donesl pecen chleba, s misku sýra (rozdrobeného tvarohu s kmínem a solí) a „žédlík gořalky“. Hosté se usadili okolo stolů. Na vyzvání družbovo svatebčané povstali, pomodlili se Otčenáš a s družbou zazpívali „Pokoj, Boží požehnání“. Muzika to hrála s nimi. Potom usedli, každý vzal si lžicí sýra a dali si jej před sebe na hromádku. Prsty jej bral a chleba přikusoval. Potom přišlo „zelé oškvarkami posypané“ a někdy také „kúskami klobáse poházené“. Potom přišla „polévka drščková s lukšami“ a po ní

„máčka trnčená polétá škrakú rozkračenú (uškvařenou slaninou) a klobású“, nebo „bílá s vajcami vařenými na tvrdo, na kúsky podrobenými“. Potom přišla zase polévka a zase máčka, ta druhá. Na konec pak přišla „krupica, polétá rozpuščeným máslem“ a posypaná perníkem a cukrem. V krupici se udělala uprostřed „studénka“ pro máslo. Mezitím se popíjela kořalka i pivo. Po každém donesení na stůl se něco zazpívalo. Drúžky nebo mládenci zanotili a ostatní všichni hned do toho vpadli. Všichni u každého stolu jedli z jedné mísy, pili z jedné sklenky. Podávaje sklenku jeden druhému pravil: „Pámbu daj zdraví!“ – „Ať slúží!“ řekl druhý a byla-li kořalka, zazpíval zdvihnuv sklenku:

Gořalenka na svět přišla,
aby starosť z hlavy vyšla.
Pijme ju, bratrové, pomály!
Pámbu nám požehná na poli.

Jiný to zazpíval upřímněji a také šetrněji k Pánu Bohu a k rozdělení práce: ne aby Valach pil, a Pámbu se mu o pole staral.

To je ta gořalenka ovesná, ovesná,
co sa ona po méj hlavě, rozešla, rozešla.
Juchuchú!

Pilo-li se pivo, zpívali, obyčejně to roby zpívaly a přitom ukazovaly čtverácky na některého chlapa:

Červené pivečko v ruce mám,
kemu já budu chtěť, temu dám.
Tobě bych, synečku, nedala,
dybys ty u mňa stál do rána.

Jak jedli krupici, přišla kuchařka s povázanou rukou s nějakým dosti velkým hrncem střepem, že prý jde přimastit krupici; ale přitom „zabobrovala“ (klopýtla) a svalila se, tříska hrncem a dala se do křiku.

„Tanu, na mú milú hříšnú, to sem pěkně přimastila! Véil to budu moset zaplatiť, a nemám hříšná čím.“

I začala svatebčany prosit, aby jí dali nějakou náhradu, že má i ruku popálenu, aby si mohla koupit masti. Nastrčila nějakou nádobu, a svatebčané jí dávali do ní po krejcaru. Zatím přišla kuchařka druhá, „s vdolkami“,

a podělila každého „půvdolkem“ (půlí velkého vdolku), v pozdějších časech celým vdolkem.

„Po stoloch“ (po hostině) zazpíval družba: „Sláva buď tobě, Bože náš!“ a ostatní vpadli a zpívali společně.

Potom se všichni odebrali a s muzikou šli pro nevěstu. Když tam přišli, družba se vyptával po nevěstě, že prý je tady taková cérka, co by se hodila pro tohoto mládence. Od nevěstiny strany prohodil některý chlap: „Gdož ví, lesi takovú mámy? Ale sa podívámy.“ A předvedou mu nějakou starou tetku. Když ji ženich odmrští, přivedou mu mladou, třeba družku; potom robu s přeslicí, a když ani tu nechce, oboří se na něho, že je vyběračný, a odhánějí ho. Na konec dovedou mu tu pravou. Družba je vyzve, aby si podali ruce. Nevěsta má šatku na očích. Některá doopravdy „třepe sa od plaču“; která se ráda vdává, třepe se pod šatkou smíchy. Potom nevěsta odprosí rodiče, a ženich jim poděkuje za vychování. Muzika spustí, družky a mládenci zazpívají: „Už já idu, můj tatíčku, má maměnko, ven ze vrát; děkuju vám, můj tatíčku, má maměnko, nastokrát.“ Výskají, skáčou, jak kdo může, a cestou si zavdávají. Do vážného obřadu vložili kus frašky po způsobu ještě středověkém. A jdou nyní do kostela.

Z kostela pak zrovna do hospody. Potancují, poveselí se, a až jsou hladní, jdou k večeři. Ženich si odvede nevěstu s sebou k večeři. Když tam přijdou, nevěsta poprosí jeho rodiče, aby ji přijali za „céru“. Svatebčané zazpívají:

Dajte nám, maměnko, medu,
šak už vám nevěstu vedu!
Dajte nám, maměnko, trnek,
aby byl do roka synek!

Při večeři pojídají, co zbylo od snídání. Potom se jde zase do hospody. Tančí se a k půlnoci se roby shrknou, drapnou nevěstu mezi sebe. Stará svatka si sedne na stůl v koutě, nevěsta s pláčem položí jí hlavu do klína, stará svatka sejme jí věnec s hlavy a roby při tom zpívají: „Škoda tebe, můj věnečku zelený, že nebudeš na mé hlavě nošený!“ Stará svatka rozplete jí vlasy, stočí je „do šňůrky“, udělá okolo hlavy „obrúčku“ a dá jí na hlavu bílý čepec, někdy drobnými barevnými „zrnečkami“ (skleněnými perličkami) vyzdobený. Roby zpívají: „Na jednéj dolině snížek poletuje, na druhéj dolině ženka sa buduje.“ Závitou nevěstu prodávají za zpěvů a vtipů. Ženich jde naposledy, dá nejvíc a odejde s nevěstou tančit. S nimi tančí jen stará svatka s družbou. Po nich pustí se pak do tance všecko. Tančí dvě, tři hodiny a potom „honijá kota“. Je to rozverný tanec: jeden chlap

jde napřed, má velikou vařechu v ruce; za ním jde stará svatka a oba se drží za šatku, ostatní se drží za ruce a podle muziky poskakují a proplétají se. Při tom zpívají: „Spadl s pece holúbek, roztrhl si bachůrek.“

Když se kot odhoní, svatba se ukončí. Muzikanti odehrají „marš“ a všichni se rozejdou, každý k sobě. Ženich si nevěstu odvádí sám domů.

Kdysi ještě na druhý den po svatbě pořádali „rozhonky“. Dnes již toho není. Dnešní svatby jsou již proti těm bývalým zcela všední, s muzikou sice, kde si jí dopřejí, ale beze všeho koloritu bývalého ceremonielu a veselého kroje.

*

Při nemocech léčí se domácími léky. Pro lékaře pošlou, jak již řečeno, „až je duša na jazyku“. Choroby snáší lid trpělivě; jenom si přeje, aby to netrvalo dlouho. Chorobní rádi měnívají místo. Chtějí, aby jim ustlali na zemi anebo na lavici anebo jinde, kde jim napadne. Ostatní bývají rádi, když nemocný umře na jiném místě, než na loži. Nebezpečí se nemocnému zatajuje do poslední chvíle. O smrti mluví lid klidně, připravuje se na ni klidně. Ženy si určovaly a někde dodnes ještě určují do hrobu svůj svatební šat, „ba aji chlapi“. Dávají tím najevo, že chtějí odejít, jak jen možná, důstojně. Ty, kdož věří, víra posiluje a povznáší.

Mrtvý se hned, než ztvrdne, umyje a obleče. Šat, který se s něho svleče, bývá dáván tomu, kdo ho obléká do hrobu. Mrtvý dostane čistou košili a gatě z domácího plátna. Zřídkakdy dali mu frydku a lajdík. Jak kdo umře, otevrou okno, aby duše měla kudy vyletět; ale hned zase okno zavírají, aby mrtvý nenahobtnal. Hodiny se v jizbě zastaví. Mrtvého zmíří hůlkou, podle té hůlky dají udělat truhlu umrlčí a s tou hůlkou zajdou k hrobařovi, aby podle ní vykopal hrob. Truhle říkali „umrlčí žigla“. Dělal ji tesař anebo kdo to uměl. Byly to čtyři desky dlouhé a dvě svíselničky. V ní se nechalo nahoblovaných třísek, na ně se prostřela tlustá plachta anebo „ubrus“. Nebožtík se tou plachtou anebo tím ubrusem otočil, a vrchním cípem se mu zakryla hlava, aby se ho lidé nelekli. Kdo si přál ho vidět, odhrnul ten vrchní cíp. Katolíci dávají k mrtvému obrázky; evangelíci nic, jenom svobodnému nebo dítěti kladou do truhly kvítí. A to až dodnes. U katolíků zapalují jednu nebo dvě svíčky za hlavou mrtvého. Truhla bývá vynesena do síně nebo také do stodoly, a to zavřená. Dnes již kupují obyčejně rakev u „stoláře“ (truhláře).

Vynášejí mrtvého nohama napřed, při tom třikrát „drcnú“ truhlou o práh. Jeli-to „mynář“ nebo „mynářka“, pustí mlýn na prázdno. Nemluvňátka nesou na rukou v truhličce ověnčené barvínkem. Chlapce nese chlapec,

cérečku cérka. Jak je větší, nesou ho na márách v truhle také barvínkem ověnčené; cérku nesou cérky. Muže i ženy nesou chlapi. V zimě odvezou někdy mrtvého na saních. V létě viděl jsem, jak chudáka, k němuž se nikdo na světě neznal, odváželi na holém voze, do něhož jeden kůň zapřažen, v truhle jen tak tak nahonem sbité z neohoblovaných prken, před vozem šel evangelický učitel, zastupuje nemocného faráře, a kostelník, a dál už ani před vozem, ani za vozem nikdo. Byly žně. U cesty, kudy „průvod“ se bral a kam jsme právě s přítelem sestoupili, stál známý pasekář.

„Také oběť pálenky,“ obrátiv se k nám, zvolal, tak trochu theatrálně, jako ten farizej před publikánem.

Jak hrobař zasype hrob, strčí do něho tu hůlku, podle níž kopal hrob, a pozůstalí pamatují si hrob podle té hůlky. Udělají si na ní několik vrouhků. Rozdíl mezi pohřbem bohatého a chudobného bývá ten, že bohatého vyprovodí víc lidu. Smutek trvá jak kde; někdy po čtrnácti dnech bývá po něm. Říkají, ale ne všichni: „Kdo umřel, ať je tam; moje nožky sem a tam.“ Vyjadřovati smutek šatem skoro tu neznají. Hrob málokde je pečlivěji ošetřován. Tu a tam je nad ním kříž, podle možnosti pozůstalých kamenný nebo z litého železa. Většinou jsou již hodně nahnuty. Dva jsou dřevěné, a ty se mi nejvíce, to jest jedině, zalíbily. Opakuji: kdyby celý hřbitov rusavský, na kopečku rozložený, měl jen dřevěné kříže, jako v Čičmanech a jinde na Slovensku, bylo by to tak přirozené rusavskému kraji a bylo by to nevýslovně dojemné. Nad všemi vyniká kamenný kříž s vybledlým nápisem: „Zde odpočívá Daniel Sloboda, evangelický farář na Rusavě.“ Vyniká ne nějakou architekturní krásou, ale vtesanými několika slovy, jež si Sloboda, osvícený muž a znamenitý botanik, jenž se z přírody učil moudrosti, sám určil:

Nejvyšší věda —
Největší úloha:
Kdo *v písmu* hledá
a *v přírodě* Boha.

Jana 5, 39. Řím. 1, 20.

Stojí za povšimnutí, že osvícený farář napsal *v písmu*, nikoliv *v Písmu*, t. j. v bibli. Patrně pokládal Písmo (bibli) jen za část *písma*, to jest, toho všeho, co duch lidský od věků napsal nejhlubšího, nejvznešenějšího, toho, v čem projevila se božskost v člověku.

Když jsem se po prvé zastavil před tímto nápisem, ozvala se mi v paměti příhuzná slova Carlylova z jeho knihy „Hrdinové a ctění hrdin v dějinách“: „Při svých vědách a encyclopediích jsme ve svých laboratořích

nakloněni zapomínati *na božskost*. Neměli bychom však na ni zapomínati! Zapomíná-li se už na to, nevím, co by jinak stálo za vzpomínku. Mám za to, že největší část věd byla by pak něčím zcela mrtvým; vybledlým, sporným, prázdným; trním v pozdní jeseni. Nejlepší věda bez toho je pouze jako mrtvý trám; nikoli rostoucí strom a les — který mezi jiným vždy nové trámy poskytuje! Člověk nemůže ani *věděti*, nemůže-li nějakým způsobem se *kořiti*. Jinak jest jeho vědoní pedantství a mrtvé trní."

Většina hrobů je bez křížů. Na ty kamenné nebo železné není peněz, a lepší je to bez nich; ty dřevěné, každému dostupné a tak krásné a přirozené, vždyť horami se za živa každý ten nebožtík přiživoval, když ne živil, ty dřevěné nikdo neporadí. Kdyby tak Dušan Jurkovič navrh! vzor, on, autor těch velkolepých dřevěných hřbitovů v Karpatech! . . . A ještě něco: odstraňte ten středověký plot mezi evangelíky a katolíky! Vždyť mezi vámi žijícími není plotu nijakého. A je-li nutno jakési ohraničení, tedy nahraďte plot živou alejí keřů. Bude to také dojemné a milé.

Hledal jsem hrob strýce Svobody, ale nenašel. Jako bych ho slyšel odkudsi tam pod zemí mudrovat: „Šak sem já to dycky říkal, že ten svět je takový, a ne makový: Kdo umřel, ať je tam; moje nožky sem a tam."

„Takový je náš konec," klidně dodala stařenka, když jsme dokončili tuto kapitolu, a usmála se, dívajíc se mi do očí klidným a povýšeným úsměvem, jímž se člověk přenesl přes radost i žalost, obdiv i soucit, lásku i hněv.

*

„Ale sú také obyčaje při práci a všelijaké jiné po celý rok," vykládala mi zase jindy.

Hospodář evangelík, jak vstane ráno, potře vodou oči, než vejde do chléva, aby neuřkl dobytek, a káže to dělat i synovi, dceři, čeledínovi. Uvidí-li v chlévě přímnožka, tele nebo nové dobytče, praví: „Ne úroku bez úroku." Zrovna tak, vejde-li do cizího chléva. Nové kozlátko nebo telátko dají nejdříve do jizby, v zimě až na čtrnáct dní, a nosívají je ke kojení ráno, v poledne a večer do chléva. Jede-li hospodář ze dvora na pole, do lesa a kamkoliv, pozdvihne klobouk. Některý při tom také zvolá s jakousi starodávnou tradiční diplomatickou chytristikou, která mívá dvě želízka v ohni: „Vjó! S Pánem Bohem! A ty, čerte, tlač!" . . . Katolík se přežehná. Zrovna tak, když začíná orat, sít, vůbec při každé práci. Najde-li něco od železa, třeba hřebík, připočítává si to za štěstí; najde-li provaz nebo jen provázek, a třeba to byl nový provaz, vidí v tom neštěstí. Najde-li „křivák" (kudlu), třeba zcela nový, „to radš do něho kopnúť, než ho zdvihnúť".

– „A což na Štědrý den?"

„Ó, na Šćedrý deň to sa už docela inak chystalo! Celý deň sa nic nejedlo, až na večer nachystala sa hostina. Už před ňú moselo sa všecko přichystať. Matka děti pokúpala, počesala. Natlúklo sa soli – sůl bývala enem v kusoch – vody sa nanosilo, pozamětalo sa, mluvilo sa tišej, jak obyčajně, chodilo sa po prstoch, aby nekřuplo nohů. Vařily sa kvaky, suché hrušky, třeba planušky, zelnicová polévka, potem hřibová polévka a nakonec byla krupica se studénků, byl-li kúsek másla. Na Šćedrý deň sa aji stůl přikryl. Prostřela sa třeba trávnica. Indy sa jídá na holém stole. Než sa k hostině zasedlo, všeci kole stola poklekli, a hospodář sa modlil hlasitě „Otčenáš“ alebo „Otče všeho tvoru“. Potem zazpívali „Narodil se Kristus Pán, veselme se!“ a „Čas radosti, veselosti světu nastal nyní“. Potem povečeřali. Obyčajně byl také na večeřu vdolek (veliký koláč), hruškový lebo tvarohový, ten sa pokrájal a každý zedl enem prostředek; okolek nechal, aby ho ráno dal dobytku: kravám, aby dobře dojily; volkom, aby dobře táhali; kurám, aby dobře nesly; husám, aby měly zárody; kozám, ovcám, králíkom, kočce, a byl-li pes, aji psovi. Nezapomínali ani na ty ptáčky, co sa v zimě tlačija ke stavení. Ludé sú tady zpřejnější aji pohostinnější než na Hanéj. Potem hospodář vzal nůž, uřezal kúsek chleba a kúsek vdolka, přivázal nitú chléb na jednu stranu noža a vdolek na druhú; pod kerým ráno nůž byl zerzavý, to hospodář na jaro sel: réž lebo žito. Ale včil už tak hospodáři nehádajú; sú múdřejší. Po hostině sa zas pomodlili a zpívali až do noci.

Tak to bývalo u evandělíků. Včil už zpívajú meněj. Už je zbožnosti meněj. Katolíci chodíja na jitřní. Venku chlapci střílajú ze starých pistulí lebo z klúčů.“

Na Štěpána ráno podávají roby chlapům gatě, aby jim za to dali večer pít. Na Nový rok zas chlapi podávají robám sukně.

Koledníci s Betlemem tady nechodí. Ale na Tři krále chodí chlapci jako „tře králi“ a čtvrtý za nimi s košem – sbírat, co jim kdo dá.

O masopustě chodívaly dříve maškary. Pacholci udělali si „medvěda“, opletli ho ovesnou slamou, jeden ho vodil na řetěze, muzika s nimi. Když přišli do chalupy, brali hospodyni, domácí dcerky i služebnou, byla-li, do tance. Za to jim hospodyně musela dát vajíčko nebo kus slaniny nebo pár krejcarů. Když odcházeli, hospodyně za nimi vyběhla s hrncem vody a „medvěda obléla“.

„A sú, víte, všelijaké ešče obyčaje,“ vykládala má rozumná a soudná stařenka, „aji hodně hlúpé. Já to ani ráda nečúvám. A ludé v to věřija a nedajú si to vzíť. Vykládala mi jedna naša robka, že člověku aji hovadu škodíja čarodenice. Sú prý nejedna dodnes. Sbírajú rosu do hrotka. Sjíždajú sa na sjem u Třech kameňů o svatém Janě. Příletíja na pometlách, ohřeblách

a na lopářoch (lopatách) a sú oblečené enem v rubáči. Tam sa hostíja a do východu slunca tancujú. Potem si každá urazí kúsek kameňa hraničníka, a to je to, co jí při jejích kúskoch pomáhá. Líčívala sem každý rok – pravila ta robka – tý kameně hraničné a viděla sem ich dycky otlučené. ‚Ó mrchy, zas budete lidu škodiť,' myslívala prý si."

„Proti búrce a krupobití vyhazujú sa lopáře, co sa jimi chléb do pece sázá, ohřeblo, co sa jím oheň vyhrabuje, ometlo, co sa jím z peci vymetá. Vyhazujú sa pod okap, a to až dodnes.

Nekeré hospodyně chovajú potajmu v zahradách lebo kupujú od hohyňára, co prodává léčivé zeliny, ‚posedˇ, vařija to a přilévajú kravám do nápoja, aby hodně dójily, ba věřija, že táhne užitek z devíti dvorů.

Hřiby rostú prý najvěc v nedělu. Ale tenkráť nemá sa na ně chodiť. Chodil prý jeden v neděl u odpoledňa v Kopřivovéj po hřibách. Naraz stane před ním taková bílá roba. Ho ohrůzilo. Ona podívá sa naň a ptá sa: ‚A proč sbířeš v nedělu?' Že šak je odpoledňa. ‚Podívaj sa na mňa! Já su Neděla, bílá zpředu, bílá odzadu. Celá neděla je od práce!' Věckráť tam ten člověk nešél."

Hle, nová báječná bytost! V žádném bájesloví, myslím, nezaznamenaná, Neděle.

„Už sa stydím takové věci vám vykládať," zasmála se tetička a skončila.

měleckému tvoření se Rusavjan málo oddal. Nejméně výtvarnému. Životní podmínky byly tu těžší, nepříznivější, než na Rožnovsku a Vsatsku. Omezil se jen na užitkovost. Jeho chalupa nemá, až na dvě výjimky, ozdobného štítu, jako jej mají jinde na Valašsku; jeho nářadí je bez ozdob; v jeho jizbě zřídka je malovaná truhla; lože je prosté; někde jenom stůl bývá okázalejší, že má nohy vysoustruhované a trnož pěkněji vyřezanou, a u stoliček (židlí) „legáty" (lenochy) bývají někdy vtipně vyřezány, s vyseknutým blíž k levému kraji srpkem, pohodlným otvorem pro ruku, aby snadno zvedla stoličku, místo obvyklého uprostřed srdečka.

Ale nesmí se říci, že by Rusavjan neměl trochu vrozeného vkusu. Nikdo mu jej ovšem nevštěpoval a nikdo jej v něm neušlechťoval. Ale má jej. Proporce jeho dřevěné chalupy jsou dobře vycítěny a vyřešeny. A ty dva ozdobné štíty s vážným biblickým napisem jej ještě důrazněji dosvědčují. Ve svém kroji také projevil vkus. Odložil jej však už docela na škodu sobě i celému kraji. Do jeho horského okolí byl kroj ten zrovna tak stvořen, jako ty horské květy. Bylo tomu v horách jako na rovinách. Lid všude chtěl být také květem, zcela přirozeně ovšem zvláště mladí. Teď mu příkladem nikdo nepředchází, nikdo mu to neříká, naopak, neskromná a nelaskavá polovzdělanost, která se vydává za všemoudrost, zesměšňuje mu kroj a pomáhá mu mizeti rychleji, než on sám sebou přirozeně by mizel. Vzdělaný cizinec však, přijde-li k nám, lituje, když uvidí, že do tak pěkných krojů oblékáme již jen skoro figuriny v národopisných museích ... A také v tom projevil Rusavjan vkus, jak dovede zazpívat.

Býval však i tvořivý. Skládal si „pěsmičky" k tanci i také aby ulevil srdci, aby se zasmál, zavtipkoval. Mladí přece milovali, láska hledala slovných a zpěvných výrazů. Mám pro to zajímavé doklady. Sušil uvádí ve své sbírce z r. 1843 rusavský popěvek, zde již uvedený – „Obřany, Obřany, ty mňa vychovaly" – ve své velké sbírce neudává dalších písní z Rusavy. Nemá jich ani Bartoš. A přece i na Rusavě se rodily písně.

„Také jste hodně tančívali, pravda?" optal jsem se stařenky Čéškové.

– „O, já jsem bývala veliká tanečnica!" zasmála se.

„A jaké tance jste tančívali?"

– „A všelijaké. A každý hodně dlúho."

„A jak jste jim říkali?"

– „Ja, my sme mysleli na tanec, a ne na ména!" máchla rukou jako oživlá.

„Ale já bych rád měl ta jména pro památku," snažím se ji pobídnout a v duchu jsem se smál tomu pěkně vyjádřenému rozdílu mezi životem žitým a životem jen popisovaným, papírovým.

– „No, tož co sme tancúvali?" rozpomínala se. „Tancúvali sme ‚valašskú' a po ní ‚drobnú'. Dyž muzikanti přestali hrát valašskú, volávala na ně chasa: ‚Zadrobiť kúsek!'"

A dál a dále se stařenka rozpomínala, až mi těch tanců vyjmenovala třicet. Byly to vedle již jmenovaných: aleksandr, bukovina, čardáš, hanácká, holáň (z Hané přinesený „hulán"), hopaná, hrozená polka, hvězda, kalamajka, kot (svatební tanec), kotilijón, krampla (třasák, z něm. Trampel), litery, mazur, ovesňák, podvlékačka, polka, púščavý (druh valčíku), rúbal bučka u potůčka, šotys, špicpolka, študent, tajč, tesák, trnka, vrťák, zahradnická, zhnilá. Taneční internacionála vtlačila se už dávno na Rusavu mezi původní tance domácí, jako se tlačí dnes. Odečteme-li tance z měst přenesené, hlavně od vojáků, pořád zbývá většina lidových tanců. Tento počet také viklá Bartošovým tvrzením, že „nejzpěvnější Slováci a Valaši mají původních domácích tanců nejméně" (Několik slov o lidových písních moravských. Dodatek ke sbírce z r. 1889, str. XLII).

„A jaká bývala muzika?"

– „Muzika?" vykládal zase stařeček. „Prv nebývalo tých muzik jak včil. V hody, ostatky, dyž byla svadba, a dosť. To by bylo, dyby tak negdo řekl: Bude taneční zábava, vstupné 10 kr. – ‚To si já přidám šestku,' řekla by cérka, ‚a mám šatku,' a ostala by doma. V ostatkovú nedělu na muziku nepustili, že je neděla; v pondělí sme vozili a nosili hnůj na pole; teprú úterý bylo na to a tancovalo sa do půnoci. Uderilo půnoci, muzikanti zahráli „Již sem dosť pracoval", položili svoje inštrumenty, hospoda sa zafúkla, a bylo; né, jak včil, trdlovať až na středu do rána.

Tancúvalo sa při ledačem. Charuza hrával na basi, kostelník na cimbále, Pánek na huslách. Negdy si přibrali dva z Dobrotic: jeden pískal na píšťalce a ten druhý trúbil na horni. Negdy aji Sítka ze Slavkova vypomáhal. Tabulu měli muzikanti v kútě proti dveřám.

Cérky stávaly u dveří, mládenci kole šenktyšu a pořáď cérky dožírali a jím zavdávali. Potem sa chytili dvá, tré kole krku, pochodili, poskákali po hospodě, postavili sa před muzikanty, hodili do base nebo do cimbála a začali nejakú pěsničku. A muzikanti jeden po druhém přichytali, prubovali, prubovali a po chvilce už to šlo, a chasa dokola. Najvěc házalo sa do cimbála. Kostelník měl v něm takový přítruhlíček. Po muzice z něho vysypal a muzikanti sa porovnali stejným dílem. Neměla-i chasa už peněz, hodil nekerý cimbalistovi neraz aji krpec a tancoval potem v kopýtcách."

„Tancúvalo sa aji při hřebeni, ale to enem při dožatéj, při drhnutí lnu, při trhání konopí a při maléj svadbě. Gajdoša na Rusavě nepamatuju," dokládala zase stařenka.

Ale bývali. Říká se tu hned pěti chalupám: „u Gajdošů", „u Gajdošů dolních", „u Gajdůšků". Teď už ani o cimbále není slechu.

„Jedenkráť hráli tře, menovali sa Šimaři. Dva hráli na huslách, třetí na basi. Jak přestali hráť, ten jeden sa ptal:

„Ty, čuješ, jakús to hrál?"

– „Já? Polku."

„A já na mú dušu tajč!"

„Byli dobře zeštemovaní" – zasmála se. „Ale nám sa aji při tem dobře tancúvalo."

lnu, jako když to starý Brueghel malovával.

„A také jste při tancích zpívali?"

– „Pravda, že spívali. Chasa spívala."

A stařenka na mé dotazy odříkala mi k řadě těch tanců příslušné popěvky a písně. To mne povzbudilo, že jsem se jí otázal, nepamatuje-li si jiné ještě písně, a hle, stařenka mi nadiktovala napoprvé 86 písní a popěvků! Jsou mezi nimi krásné staré písně, z nich některé nikde dosud, pokud jsem se mohl v tištěných sbírkách přesvědčit, nezaznamenané; některé jsou textovými variantv, skoro vesměs staršími a zajímavějšími, a s texty jazykově zachovalejšími, vesměs ucelenějšími, jednotnějšími, živějšími, dramatičtějšími než varianty, které zaznamenali Šušil a Bartoš, Koželuha, Bayer, Peck, Lísa a Mišík. Takové varianty jsou právě „pro hlubší poznání lidového zpěvu a zejména jeho dějin . . . pomůckou zvláště vítanou, nad jiné důležitou," podotýká Hostinský („Česká světská píseň lidová". Praha 1906). Stařenka mi písně nejen nadiktovala, ona mi je také zazpívala. Poznal jsem hned, že jsou to cenné písně, ale jejich nápěvy nedovedl jsem, bohužel, zaznamenat. Požádal jsem o to svého rodáka, mladého operního pěvce, p. Alfonsa Waisara. Nastaly veselé chvíle. Tetička Černá vařila čaj, aby se stařence hladčeji zpívalo a nám aby také nevysychalo; stařenka předzpěvovala, p. Waisar potichu si notil podle ní a honem to sázel do notových řádků; my ostatní jsme také pomáhali podle svých sil zachycovati text a nápěv stařenčin. Ale to zpívání šlo jí přece jen ztěžka. Pozvali jsme tedy třetí Rusavjanku, o níž nám pravili, že je výborná zpěvačka, tetičku Marii Mozolovou, rozenou Hradilovou. Je to opravdu statečná zpěvačka. Hlas její je čistý, jasný, zdravý, vysoký a vydatný, a způsob jejího přednášení má cosi osobitého, rusavského. Je o 26 let mladší (nar. r. 1877) než stařenka Čéšková, ale ze stařenčiných písní znala již jenom několik.

NAŠE ZPĚVAČKY

Uprostřed písničkářka Františka Čeňková.

„To sú staré pěsničky. Tých já už neznám," byla stálá její odpověď, když jsme ji požádali, aby po stařence zazpívala. „Ja, to už zná tady enem tetička Lešková."

Doklad, jak rychle nyní staré lidové písně mizejí z paměti lidu a jak je nutno v poslední hodině s největším úsilím pátrati po jejich zbytcích a zachraňovati je. Napsal-li Bartoš v předmluvě k „Novým národním písním moravským" (1882): „Písně národní s touto nebo nejdéle se příští generací vymizejí načisto z lidu," řekl hodně mnoho pravdy.

Nezbývalo, leda aby předzpěvovala stařenka. Stálo jí to, chuderku, mnoho námahy, ale ona to dělala ráda a s největší ochotou. Jsme jí za to vděčni. Od tetičky Mozolové jsme však také nevyšli po prázdnu. Zazpívala nám 12 písní, kterých zase stařenka neznala, anebo si na ně nevzpomněla, a velmi pěkných.

Celkem jsme těch písní a popěvků zaznamenali do konce prázdnin 1924 zrovna 100.

Přesvědčil jsem se, že je nutno na jednom místě hodně dlouho se pozdržet, vhodných chvil tam využitkovat, hlavně stařenky si pozvat, postarat se jim o trochu čaje a zákusek, aby se při tom pěkně rozpovídaly a rozevzpomínaly. Potom to z jejich oživlých hlav zrovna teče, jako když se načepuje. Nahodilá návštěva, nepřipravená, může vynésti jen zlomek, a nemůže nikdy dodati žádané úplnosti, pokud ovšem úplnost je možná.

Výdatně mi posloužili manželé Černí, ti staří, na Rusavě. Tetička Františka Černá, rozená Botíková, Rusavjanka, zná Rusavu a Rusavjany jako abecedu. U Černých jsme se scházeli, dávali jsme si schůzky na zítřek nebo na příští neděli, a vždycky jsme se setkávali s novou zásobou materiálu. Jsem si jist, že i příště po každé ještě něco nového tam najdu.

O vánocích roku 1924 zajel tam p. Waisar znovu. Zpěvačky se zase sešly u Černých a přinesly novou zásobu písní, na něž si zatím vzpomněly. K nim tentokráte přibyla ještě čtvrtá, tetička Veronika Urubová, rozená Hudcová, narozená roku 1846, tedy nejstarší ze všech. Zazpívaly mu 35 nových písní a 2 dodatky k předešlým. A v létě 1926 sešel jsem se opět se stařenkou. Tentokrát však již nepřišla sama, museli ji dovést — oslepla chudera.

„Já sem sa v tu vojnu moc naplakala, a toť, myslím, od teho včil nevidím."

Tím více teď žije ve vzpomínkách a navzpomínala si ještě 33 písní.

Dosud celková naše kořist z Rusavy je 182 písní a popěvků. K naší lítosti tetičku Veroniku Urubovou na začátku března r. 1926 pochovali.

Třeba tedy opraviti výtku Bartošovu, učiněnou v předmluvě k veliké jeho sbírce „Národní písně moravské, v nově nasbírané" (Brno, 1889), jak

prý je „to věru zjev zvláštní a s psychologické stránky povšimnutí hodný, že Líšeňský lid obchodní, který větší většinu svého času za svým obchodem v Brně a ve světě stráví, zachoval dosud svůj původní ráz neporušený a své starodávné písně napořád v lásce chová, kdežto vzdálení světského ruchu a hluku Valaši skoro všecky z paměti je povypouštěli.“ I nepovypouštěli. Třeba jen hledat. Jsem jist, bude-li každá valašská dědina tak prozkoumána, jako Rusava – a ani tady nejsou účty uzavřeny – bude kořist z celého Valaška veliká.

Ani věřit se nechce, že si sběratelé písní dosud tak málo všimli Rusavy. Sušil v druhé své sbírce (1843) uvádí několik drobečků jako zaslaných od Daniele Slobody; ve své velké sbírce nemá dalších písní z Rusavy. Bartoš v poslední své sbírce (vydání České akademie, 1901) přikládá obšírný seznam „krajin a osad, kde které písně byly zaznamenány nebo svůj původ mají“. Jsou tam osady z Meziříčska, Rožnovska, Vsatska, Klobúcka, Vizovska a Zlínska, ale Rusavy tam není. A přece Rusava není nijak z posledních osad valašských. Vystihl to bystře dr. Emil Axman,[1] když napsal, že valašské písně u Bartoše a Pecka jsou „dokumentem prvého“ a Bayerova sbírka „příkladem druhého stadia – písní úpadkových. Avšak i dnes můžeme slyšeti leckde na Valašsku písně, jež každého hudebníka chytí . . . Víte, kde je Rusava? . . . Tam jděte a poznáte valašskou píseň.“

Když jsem ty písně slyšel zpívat, vystoupila mi teprve jejich cena v plnosti své. Teprve zpívána je lidová píseň celá, je živá, je ve svém živlu jako ryba ve vodě a skřivan v povětří. Jako drama, když se hraje. Tu jsem teprve poznal, že Rusava má také s umělecké stránky cosi svého, že má mnoho svých vlastních písní a popěvků. Skoro by se mohlo říci, že měla svou vlastní poesii. Jako ta tvrdá příroda kolem je i ten tvrdý lid veselý a zpěvný. Z kamenité půdy rostou tu březové lesíky, přímo ze skaliska rostou tu buky jako ocel, a tak i ten lid v tvrdém svém životě rostl a zpíval si vesele. Kolik má jen písní a popěvků, v nichž Rusava se přímo jmenuje! „Rusava, Rusava, pěkná dědinečka“, „Rusava, Rusava ve velikém dole“, „Rusava, Rusava v pěkném údolíčku“, Rusava, Rusava v pěkném položení“, „Nad tú Rusavú zelený vršek“, „Ta Rusavská dědina mezi pěkným stromovím“, „Na Rusavě, na dole pěkně lipa kvete“, „Uprostřed Rusavy stojí lipa“, „Na tem našem rusavském kostele spívá sobě slavíček vesele“, „Na tem rusavském kamenci túlali sa tam mládenci“, „Přes Rusavu mostek prohýbá sa“, „Aj, v tom rusavském mlýně jednostejně melú“, „Okolo Rusavy chodník ušlapaný“, „To rusavské pole pěkně poorané“, „Lúbí sa mi, lúbí to rusavské dúbí“, „Ta Rusavská dědina dyby rači nebyla“.

[1] *Dr. E. Axman, O lidové písni na Hané a na Valašsku.* (Výstavní věstník hanácko-valašské výstavy v Holešově roku 1914, čís. 12.)

V jiných se Rusava jmenuje až uvnitř písně anebo se vůbec nejmenuje, ale jsou plny rusavštiny. Nechci tím říci, že jsou původem rusavské. Některé jsou jimi zcela jistě, jiné jsou odjinud přineseny, ale porusavštěny.

Epických je málo, jen osmnáct. Legend náboženských ani písní historických není. Jen koleda jedna, jinde nezaznamenaná, pěkná už svým začátečním naivním pozdravem „Ščasný, dobrý deň!“ Jakž by se mohl Rusavjan zjevit před novorozeňátkem Ježíškem a nepozdravit! A jaké dary nachystal: „mléko, máslo a smetanu, syr a urdu aji medu. Jiného nemám. To z radosti dám.“ A chlapci ať hrají: „břink – tarára – fidlifidli – dej – dej –

dajdaj – dudlidudli!“ „Hop – hop – hopsasa!“ zpívala chasa. Malý jakýsi zbytek báje je v písni „Běžela liščička po hrázi“: myslivec zastřelil Verušku, z rány vyrostly tři růže, bílá, červená a modrá – hle, také naše lidová romantika vypěstovala modrou růži jako umělá romantika západní! Jinak obsahem písní je samé milování, šťastné i nešťastné. Toho nešťastného je šestkrát tolik, co šťastného. Žárlivost a z ní vražda; rozpor mezi bohatstvím a chudobou; rozchod pro to; rozchod s nevěrným milým; nesmějí se vzít, protože rodiče donutí dceru do kláštera – píseň velice krásná, zvláště melodií:

Dyž sem já šel přes hranicky,
svítily mně dvě hvězdičky.

„Která je ta hvězdička má?
Ta-li jasná či ta tmavá?

Si-li tmavá, rozjasni sa!
Má panenko, rozmysli sa!“

– „Už sem já sa rozmyslela,
svéj maměnky poradila,

svéj maměnky, svého otca.
Nedajú mně chtěť dokonca

ani tebe, ni iného,
nepohlédnúť na žádného.

Nepohlédnút, nezasmíť se,
dycky zarmúcené srdce.“

Dyž jizbičku zamětala,
suzami ju polévala.

„Nepolévaj ju suzami!
Máš vodičku za dveřami.“

– „Ach, jak bych já neplakala,
dyž já mám jíť do kláštera?“

„Ešče sa ťa jednúc optám,
lesti já k vám chodívať mám.“

– „Choď, synečku, choď do jary,
až budú modré fialy.

Z fialenky dám voničku,
na rozlúčení ručičku.“

„Ešče sa ťa po druh optám,
lesti já k vám chodívať mám.“

– „Choď, synečku, choď do zimy,
až do svatéj Kateřiny!

Choď, synečku, choď do roku,
do fryštackého jarmaku.

Na jarmace kup střevíce,
po jarmace nechoď více!“

Kúpil sem jí modrú pentlu:
„Tu máš, milá, na rozchodnú!“

Dyž tu pentlu zaplétala,
přežalostně zaplakala:

„Ach, kde je ten, co ju kúpil?
Co mé srdečko zarmútil?“

Sušil a Bartoš zapsali ji s textem zkrácenými a s nápěvem jiným, a ne jako jednu, nýbrž jako dvě písně.

V jiné písni matka donutí mladičkou dceru k nepřirozenému sňatku, vzít si starého boháče-vdovce. Prudce dramaticky vyjádřen je tu zápas srdce prodávané a prodané dcery. Je to z rusavských písní nejsmutnější píseň, nejbolestnější, ale jedna z nejkrásnějších.

Má maměnka chce mňa vdávať,
že mňa nebude
na téj pohradě
dycky hlídať.

Má maměnko, co děláte,
že můj věk mladý
za čas tak krátký
utrácáte?

Ale vždyť dostaneš pána! – těší ji matka.

Nechcu já starého pána;
já mám mladého,
sobě rovného,
mám ho ráda.

Ale je bohatý, on tě ozlatí, má dukáty! – maluje jí matka. A dcerka s krásnou přímostí ji do očí:

Má maměnko, co děláte,
že mňa mladučkú,
svoju cérušku,
prodáváte?

Ale vždyť má i koně! Budeš se vozit jen v kočáře!

Nechcu já sa, nechcu vozit.
Já mám nožičky
jako srnečky,
umím chodit.

Ale má dům jako nebe. Budeš mít služky a kuchařky kolem sebe!

Dejte pokoj s temi vdovci!
On má půl srdce;
půl dal nebožce,
půl ho nechci.

Ale má a dá ti je celé!

Má maměnko, on je starý,
on mňa utrápí,
můj život zkrátí
až na máry.

Ale uvykneš si, až budeš mít všeho hojnost! – matka na to. Nedala, nedbala, až dcerka svolila.

Nechtěla sem, mosela sem,
k oltářu kleknúť,
dva prsty zvednúť –
plakala sem.

Ach, můj Bože, co si počnu?
Dyž naň pohlédnu,
hneď celá zblednu,
co sa leknu.

Ach, můj Bože, co mám dělať?
Vdovca starého
a šedivého
mám objímať!

Jaké scény dramaticky úchvatné! Jaké bolestně vyrvané vzlyky jsou v těch úsečných větách „nechtěla sem – mosela sem – plakala sem!“... V jiné písni živě, naturalisticky, s břitkou úsečností veršovou, v níž plno humoru a komiky, vyličován děj tragikomický. Se smíchem volají na Janka:

Sekaj, Janku, sekaj lipku
svojéj miléj na kolíbku!

„Naď bych já tu lipku sekal?
Dyť sem já s ňú ešče nespal.

Ani ve dně, ani v noci,
enem jednúc o půnoci.

Přišla za mnú do maštale
mezi štyry koně vrané.

Koníčky sa potrhaly,
moju milú pošlapaly.“

Zajeďte jí pro dochtora,
ať je zdravá do večera!

„Dochtor praví, že nemože,
on že jí v tem nepomože.“

– „Zajděte jí rač pro babu,
ať jí baba poví pravdu!“

Babka začne povídati,
že sa to chce kolébati.

Jiný syneček chce se vyplatit z povinností předčasně tatínkovských, když mu milá přináší jeho pacholátko; ale ona za nic na světě nechce té výplaty.

To rusavské pole
pěkně poorané –
pase tam syneček
štyry koně vrané.

Pase on jich, pase,
pěkně nastroja se.
Ta jeho děvčina
pachole mu nese.

Nese mu ho, nese
v červeném damašku:
„Tuhle máš, synečku,
za tvú věrnú lásku!“

A on jí vyhodil
tři kuse tolarů:
„Tuhle máš, děvečko,
vem si děcko domů!“

– „Dybys mně vyhodil
tých tolarů haldy,
nezaplatíš ty mně,
co sem měla hanby.

Dybys jich vyhodil,
co je v poli hrachu,
nezaplatíš ty mně,
co sem měla strachu.

Dybys jich vyhodil,
co je v moři písku,
nezaplatíš ty mně,
co sem měla smíchu.“

Třemi tolary se vykupovali kdysi, jak dosvědčují písně, nevěrníci, kteří nechtěli býti předčasně tatínky anebo kterým to zabraňovali rodiče. Bylo-li výkupné větší, budilo to již pozornost.

Čí je to lúka neosečená?
Zabil syneček na ní jeleňa.

„Nebyl to jeleň, byla to laňka,
nebyla-li to moja galánka.“

– „Ach, byla, byla, u dveří stála,
tancovala by, tebe sa bála.

Aj, tancoval s ňú černojoký synek,
ten ju připravil o její vínek.

Ten její vínek velice drahý,
on ho koštoval štyry tolary.

V jiné písni dcerka nechtěla v lese být po vůli sváděči, on ji za to přivázal k dubu a nasypal jí žaludů. V jiné milý na vojnu jede se slibem věrnosti, po letech šťastný návrat. V jiné ostřílená Kača oklamává matku.

Aj, kúpala sa Kača v moři.
měla volečky ve zboží.

Šel Janek z hospody domů,
zajmja volky žene domů.

„Co to, Janku, co to děláš?
Proč ty mně ty volky zjímáš?

Ej, Janku, Janku, daj mně volky,
dám ti za ně tři tolárky!“

– „Já ti volků nesmím dáti,
najprv mosím s tebů spáti.“

„Aj, přijď, Janíčku, přijď zvečera,
komúrečka otevřena.

Potichúčky, Janku, stúpaj,
podkovečkami nebřinkaj!

Naša mama tiché spává,
na všecko si pozor dává.“

Noženka sa podvrtnula,
podkověnka zabřinknula.

– „Aj, spíš-li, Kačo, lebo čuješ?
Leho s galány nocuješ?“

„A já nespím, dobře čuju:
já s galány nenocuju.“

– „Aj, co to, Kačko, co to bylo,
že to trochu zabřinknulo?“

„Běžela tady myšička
a za myšičků kočička.“

– „Aj, tys to, Kačko, tys to lhala.
To myšička neběhala.

Myšička nemá botečky,
ani kočka podkůvečky.“

„Aj, nelžu, matko, nelžu, nelžu,
já povídám púhú pravdu:

myška běhala v polici
a zabřinkla na škřidlici.“

Tato stará rusavská romance je širší, bohatší a valaštější než podobná krátká u Sušila (115[3]) nebo u Koželuhy (9) a Lísy (123); u Bartoše jest jen malý ozvuk (157[3]).

Stavbou, komposicí, srovnáváme-li je s varianty v ostatních sbírkách, vykazují tyto rusavské epické písně lepší zachovalost textu i formy, lepší uspořádání strof, lepší ucelenost, bez nástavků a nálepků, větší logičnost, výraznější valašskou svéráznost. A všecky mají ten pěkný baladický tón a ráz, temně zbarvený, jak jej známe z našich krásných lidových balad „Osiřelo dítě“, „Bude vojna, bude“, „Kdo to chodí po hřbitově?“ a jiných. I ty veselé jej mají a jejich humor tím ostřeji vyniká – „Sekaj, Janku, sekaj lipku!“ Pokud jde o uměleckou cenu, srovnejme na př. píseň „Aj, kúpala sa Kača v moři“ s jejími variantý. Sušil (115[3]) zaznamenal:

1920

Kúpala se milá v moru,
pásla volečky ve zbožu.
Jede synek, z pola jede,
zajal volky, dom ich vede.

Jak se milá dověděla,
hned pro volečky běžela.
Vrať mně synku, vrať mně volky,
dám ti za ně tři tolarky.

Vrátím já ti tvé volečky,
připovíš-li mně ručičky.
A můj milý šuhajíčku,
připovídám tobě ručku.

Tedy jen pouhý začátek, a to zhoršený. Když se milá koupala, nemohla volečky „pást“ a to ještě „ve zbožu“ (v obilí!). To diminutivum, kterým u Sušila odpovídá synek: „Vrátím já ti tvé volečky, připovíš-li mně ručičky“, také není na místě. Volkům, které někdo vyžene z obilí, neřekne „volečky“. A všude v lidové písni slíbí děvče ručku, ručičku, ale ne „ručičky“. Jak proti tomu určitě, názorně, barvitě a pádně začíná rusavská:

Aj, kúpala se Kača v moři,
měla volečky ve zbožú.

Šel Janek z hospody domů,
zajmja volky žene domů.

To je něco zcela jiného. To jest, zatím, co se Kača koupala – že se koupala „v moři“, to jen aby byla asonance s veršem „ve zbožú“ – zaběhli jí volci do cizího obilí. Janek šel ne „s pola“, ale z hospody, nebyl tedy tak krotký, jak synek u Sušila, proto také „nevedl“ volky, nýbrž „hnal“ volky domů jako corpus delicti, a proto také odpovídá Kači na její domluvy: Fj, Janku, Janku, daj mně volky! Dám ti za ně tři tolarky“ – odpovídá jí pánovitě, ne ručičkovsky a volečkovsky, jako u Sušila, než neústupně: „Já ti volků nesmím dáti, najprv s tebú mosím spáti.“

A po tomto začátku se teprve v rusavské písni rozvíjí děj, stupňuje se v živém dialogu prohnanost Kaččina v této vtipné romanci.

Sušil, Bartoš, Koželuha, Lísa mají ještě jiné varianty. Píseň byla velice rozšířená, ale žádný z nich nemá takové pohotovosti a scelenosti, jako píseň rusavská. V jiných zaběhli do obilí koně, v rusavské písni volci, což je valaštější. Rusavská píseň jediná jmenuje osoby: Kaču, Janka; všude jinde jest jen milá, děvče, dívča a synek, dva mládenci, dva hajníci, dva hulání. To svědčí, že na Rusavě byl výborný zpěvák (nebo zpěváci), básnicky nadaný, který dobře upravoval písně sem donesené, jako na př. „Dyž sem já šel přes hraničky“, a sám snad skládal.

Také jazykem jsou rusavské epické písně původnější, valaštější než

příbuzné varianty. Napomáhala tomu uzavřenost Rusavy a odloučenost od světa. Svědčí o tom i křestní jména. V Koželuhově a Bayerově sbírce valašských písní se milá jmenuje Nánynkou, Andulkou a milý Honzíčkem. To nenajdeme v rusavských písních ani jednou, jako toho není ani v životě rusavském. Milá nebo galánka jmenuje se tu nejčastěji Kača (jako u Poláků Kasia, t. j. Kača, ve sbírce K. N. Wojcického z r. 1836), mimo to Marinka, Anička, Veruška, a galán – Janek. To všecko nasvědčuje, že rusavská píseň je starší, původnější, zachovalejší, není ještě otřelá, ošoupaná, rozdrobená.

Ohromnou většinou však jsou rusavské písně lyrické. Překvapilo mě, že jsem neuslyšel nových ukolébavek, když jsem předtím slyšel tolik pěkných jmen, kterými matky oslovují svá robátka. Vysvětlí to ten „kolébák", zavěšený na třech žerdkách v poli nebo na větvi stromu nebo doma na trámě nad ložem. Pro samou práci matka nemá ani kdy, aby „huškala" a zpívala. Z lyrických písní téměř čtyři pětiny všech jsou obsahu milostného, a to všech tonin: něžných, horoucích, prudkých, dobývavých, vypočítavých, odmítavých, vychytralých, sobeckých, posměšných. Bartoš ve své sbírce z roku 1889 udává, že milostných písní je v ní „dobrá třetina"; tady téměř čtyři pětiny.

Eros vyšel si na Rusavu s pořádným toulcem, napěchovaným šípy, a střílí a střílí. Soudím-li podle starých rusavských písní, střílel tu zadávna zrovna tak, jako dnes. Vedle rodné maměnky, která svou „cérku" hlídá a hlídá, která krotí, šlechtí a udržuje v mezích přirozené pudy, aby divoko nevybuchaly, a která byla a bývá přísně slídivá, byla tu a je tu druhá maměnka, která je pravý opak, která až příliš dráždí svými vůněmi a popěvky, svůdnými problesky a stíny, šepty a ševely jakoby skrytých satyrů, rozpaluje krev a je vůbec až příliš a stále a stále svádivá, a to je matička Příroda. Ty její hory a lesy a lesíky, stráně a seče, kvetoucí meze odedávna, co život je na nich, volaly dospělou mládež obojího pohlaví nejenom do společné práce, ale sváděly je také k milostným besedám. A obě strany se dávaly svádět. Vděčně to kvituje píseň:

Hory, doly, kopce a doliny,
vy ste mně vždy bývaly upřímy!
Všecko víte, nepovíte,
protože vy mluvit neumíte,
protože vy nemluvíte.

Je to skoro jako v „Pohádkách tisíc a jedné noci". Tak přirozeně se to bere slovem i skutkem. A dovedou to říkat v pěkných opisech, ne sice tak

grandiosních, jako „Píseň písní" – rusavské kopce nejsou také Libanonem – ale přece jenom v opisech poetických, tu něžných, tu prudších, horkokrevnějších, ale nikdy ne výstředních, hrubých, nečistých. Erotický živel je v rusavských písních neobyčejně silný a prudký, jako vůbec na Valašsku. V žádné sbírce našich lidových písní není ho poměrně tolik a v takové síle jako ve sbírkách valašských a v této naší rusavské. Je to zajisté tím, že sběratelé a vydavatelé těch druhých byli příliš úzkostliví a vynechávali podobné písně nebo strofy v nich anebo retušovali verše v nich. Že retušovali, je jisto. Jsou retuše v Kamarýtově sbírce, v Sušilově i Bartošově. Nebyli tak neúzkostliví jako Dobrovský, když zapisoval si písně maloruské, a jako Kollár ve svých „Zpěvankách". Retušovali snad sami, snad už ti, kdo jim písně dodávali. Činili tak z nejlepších úmyslů. Ostýchali se reprodukovat věrně smělejší a prudší projevy rázu erotického. Sušil ani nemohl být neúzkostlivý. „Jako kněz nemohl se... zúčastniti veselí tanečního, hodů, při nichž píseň se rozléhala ve své pravé, nefalšované podobě; jinak tomu bylo ve škole, na faře, v hostinci, kamž Sušil zpěvačky objednával. Tu často zpěváci se upejpali, nechtěli zpívati, a Sušil musil jim pracně rozmlouvati, že ‚počestná veselost' není hříchem. Proto také Sušil, jakmile zpěvák začal píseň ‚neslušnou', nedovolil ji zpívati."[1] Tím ovšem řada písní se ztratila – a bývají to vtipné písně – jiné byly retušovány. Ale takové retušované písně přestávají býti plným výrazem lidovým. Jsou to přemalované obrazy. Ten tam je pravý jejich kolorit. Místo něho je přetvářka, nepravda. Lid však je zpíval veřejně, tančíval při nich veřejně, a stařenka, osoba velice vážná, diktovala mi je zcela prostě, beze všeho kroucení. Lid se nedělá a nechce se dělati svatým, protože ví, že tu na světě nikdo není svatý; ale kde je ke svatosti sklon, cítí to. Rozeznává, kde je poměr přirozený, kde dva k sobě lnou a budou svoji, a kde toho není. Bylo by směšno zavírat před tím oči. Život je život. Třeba znáti jej, jaký jest. V rusavských písních jest on vyjadřován vždy a všude upřímně, prostě, přirozeně, bez přetvářky. Ve svých písních má Rusava také svůj vlastní úryvek z Dekamerona, jako jej má každá osada. Ale beze všeho možno s Bartošem říci, že „v našich písních lidových není žádné necudnosti, ani nestydaté frivolnosti, ani chorobné sentimentálnosti, třebaže ‚zdravá smyslnost' naprosto z nich vyloučena není". Proto šťastně veselou melodií zpívá rusavská píseň:

„Vyspala sem sa čistě — a tebú, synečku, a tebú
na javorovém listě — pod javorovú stěnú."

[1] *Emil Axman, Morava v české hudbě XIX. století.* Praha 1920. Str. 65.

A hned se umlouvá příští shledání:

„Pověz, má milá, pověz,
gde na travěnku půjdeš?“
– „K dubu, synečku, k dubu,
tam na travěnku půjdu.“

Nemyslete si však, že je to nějaká volná láska. Ani zdání. Neznámému nedá se děvče ani políbit. Sušil v druhé své sbírce, do níž mu také Daniel Sloboda zaslal příspěvky, má píseň, dost možná rusavskou:

Maličká jsem galány mívala,
žádnému jsem huběnky nedala.
Ani tobě, můj synečku, nedám,
protože ťa ještě hrubě neznám.

Jak ťa budu, můj synečku, znáti,
teprv budem spolu sedávati;
s tebú, s tebú, můj synečku, s tebú
pod tú našú javorovú stěnú.
(Sušil 208².)

Javorová stěna byla, jak vidět, oblíbena.

Bartoš také zaznamenal píseň „Vyspala sem sa čistě“ (1363³), ale s jiným zněním v 3. a 4. verši první strofy: „vyspala sem si muža červeného jak růža“. Nezní to však původně. Je to retuše a je až příliš nápadná a okatá. Jakápak je to představa venkovského děvčete: muž červený jak růža? Řekne se sice i o muži, že se začervenal jak růža, ale ne muž červený jak růža. Lidová píseň by řekla „červený jak hřebíček“ (karafiátek), již také proto, že růže jest „ona“, a hřebíček jest „on“. Pro rým nebo asonanci stane se sice i v lidové písni ledacos, na př. když matka přemlouvá dceru, aby si vzala starého boháče: „Budeš měť muža jako ta růža“; ale nerekne to děvče, protože v její mysli je růží ona sama. „Muž“ je v lidové písni něco už hotového, a nikoliv něco, co teprve má mužem být. Muž jest již ženatý člověk. Ten se již nepřirovnává k růži.

Takových rusavských písní o šťastném milování je více. Na příklad písně, které bychom mohli nazvati „svitáničky“:

„Zaspívaj, kohútku,
a já ti dám pohanky,
abych já nezaspal
u svojéj galánky.

Zaspívaj, kohútku,
a já ti dám pšenice,
abych já nezaspal
u svojéj děvčice.

Zaspívaj, kohútku,
já ti nasypu prosa,
abys ty mňa zbudil,
než obejde rosa.

Kohútek nespívá, Slunečko vysoko,
slunečko už vychodí; rosička už obsychá,
milá ho schovala, a milý od miléj
ať mňa neprobudí." přeca nepospíchá.

Bayerův zpěvníček zaznamenal jen první strofu z ní.

Eros vyšel si na Rusavu s velikým toulcem, napěchovaným šípy. A střílí a střílí. S lože shazuje šuhaje. Na Rusavě jako jinde.

Čí sú to husy na téj vodě, Ej, nedajú spať ani ležať,
co tak chodĺja po svobodě? ej. mosím k svojéj miléj běžať

Ve dně, v noci jen gágajú, a to ešče téjto noci,
mně smutnému spať nedajú. pomilovať černé oči.

Na Slovensku doslovně si tak stěžuje šohaj (Slovenské Spevy II. 9.), ale bez čtvrté strofy, která tu písničku korunuje; a také mladý kopaničár (Černík, Zpěvy moravských kopaničárů, 149), ale ten zná jen dvě strofy. I tu je rusavská píseň nejzachovalejší. Mladá Rusavjanka je těmi šípy také trefena.

Není, Bože, jako z jara. Chodí on tam, chodí, chodí,
Zeleňá sa v poli tráva, svú milú za ruku vodí.
zeleňá sa hájiček, Ona pláče, naříká,
po něm chodí Janíček. že mosí do kláštera.

„V klášteře mňa nic netěší,
mně sú chlapci moc milejší.
Já tak ráda tancuju,
hezké chlapce miluju."

Zrovna mánesovsky vroucně cítěno je zcela zvláštní, roztomilé rusavské orání:

Oře synek, oře, Není dosť na konci,
cérka mu poháňá aj uprostřed roli:
a na každém konci „Lesti sme sa chtěli,
huběnku mu dává. teprú budem svoji."

V jiné rusavské písni je synečeк opatrný; proti své milé hotový cápek. Chtěl by, ale bojí se; je zván, ale nemá odvahy.

Dybych já sa nebál,
má milá, tvéj zrady,
šel bych na jabúčka
do vaší zahrady.

– Neboj sa, synečku,
já tebe nezradím,
já naše okénko
šatečků zahradím.

Možeš si natrhať
červených jabúček,
nebude nic vědět
můj milý tatíček.

Možeš si utrhnúť
jabúčka sladučká,
ani to nepozná
má zlatá matička.

Tu se hlásí něco, čeho je mnoho v písni jihoslovanské. V ní dívčí prsy hrají velikou úlohu v lásce zamilovaných. Co zde ještě polozakrytě se napovídá, tam, v kraji jižním, s větší horkostí, děje se s plnou plastikou. Zcela prostě, bez ostychu, odhalí dívka svému milému své prsy, hrdě a čistě, a přirovnává je k jablkům.

Prsy mám já, abys viděl,
prsy jak dvě zlatá jabka.

A v jiné písni srbské prosí milý milou, aby mu vyňala z dvou jablek, která jí matka dala, jedno a dala mu je do pravé ruky, on že jí za to na levou ruku dá prstýnek.[1]

V jiné rusavské písni je synečeк neodbytný v dožadování těch „jabúček“:

Má milá, přemilá,
sladkú máš.
Nepůjdu od tebe,
až mně dáš.

Má milá, přemilá,
jen trošku
červených jabúček
z fěrtúšku.

Jako by v těch písních byl daleký ohlas „Písně písní“, když krásná snědá dcera sulamitská roztouženě volá: „Ať přijde milý můj do zahrady své a jí rozkošné ovoce své“ (4, 16).

Odpírat nedovedou vždycky cérečky. Vymlouvají-li se, bývá to, aby se jen něco řeklo, jako v následující písni z doby, kdy svítili dračkami (loučemi), jimž na Valašsku říkali světidla.

[1] *Weibliche Schönheit im südslavischen Volkslied.* Feuilleton v „Prager Presse“ 1926, 22. listopadu, s ukázkami z knihy bonnského slavisty profesora dr. Goetze „Volkslied und Volksleben der Kroaten und Serben“.

Spíš-li, děvečko, moje srdečko,
či nespíš?
Poď mně otevřít svoju komůrku,
lesti smíš!

„Já bych ťa ráda, můj najmilejší,
pustila,
enem že nemám odrobinečky
světidla.“

Nepotřebujem, moja rozmilá,
světidla;
ty mně posvítíš svýma černýma
očima.

Synek sám své milé přisuzuje větší statečnost, než ji má sám:

Dyby ťa, má milá,
jak kameň křesali,
nepovídaj na mňa,
že sme spolu spali!

Nepovídaj na mňa,
na mňa, na samého,
že sme spolu spali
do rána bílého.

A upřímněji nelze své roztoužení vysloviti, než je vyslovila rusavská cérečka, když z vojny se vrátil její „synečeк“, v pékném „svitáničku“:

Vzala koňa za uzdu,
vedla do maštale,
a synečka za ruku
vedla do postele.

„Ach, dybych měla klúčík
ode dňa bílého,
nedala bych svitati
do roka celého.

Aj, do roka celého
nebo ešče déle,
potem bych sa vyspala
se synečkem směle.

Bartoš (402[3]) uvádí tuto píseň z Tučap, vesnice u Holešova, ale s retušemi: koně do maštale „a synečka za ruku vedla do pokoje“. V Tučapech a „do pokoje“! Strofu o klíčku ode dne bílého má celou, ale strofy o tom vyspání už nemá. Také ze Záhoří uvádí „Záhorská kronika“ (IX, č. 3.) píseň „Na bystřické silnici“, zpívanou v Blazicích, Sovadině, Zákovicích, ale píseň konglomerát. Čtvrtá strofa v ní zcela jako v tučapské. Píseň byla tedy v kraji bystřickém oblíbena, ale nejplněji se zachovala na Rusavě.

Jiná cérečka nemůže dobře spát a svěřuje se s tím matce:

Má drahá maměnko, strašívá mňa v noci,
klepávajú na mňa súsedovi chlapci.
Oni na mňa klepajú,
vyspať sa mi nedajú.

– „Má drahá céruško, já temu poradím,
tu tvoju postélku k téj mojí přistavím.
Nám sa bude dobře spať,
nebudem sa spolem báť.“

Má drahá maměnko, vy to zle radíte.
Vy máte tatíčka, vy sa objímáte,
a já mosím sama spať,
nemám sa s kým objímať.

– „Má drahá céruško, nevdávaj sa ešče!
Ludé povídajú, že si mladé děvče,
že ťa bude tvůj muž biť,
bude z tebe kožu dřiť.“

Má drahá matičko, na jarmak chodíte,
z takových děvčátek kožu nekúpíte.
Jak to bude pěkná věc,
dyž já budu muža měť!

Tatíčkové nemajú rádi ty pletky.

Vlaštovička létá,
povídá, že svitá.
Běž, synečku, domů,
ať já nejsu bitá!

„A já budu bitý
od svého tatíčka,
že sem nenapojil
vraného koníčka.“

Proto pak cérku nepouštějí ven.

Voděnka hluboká,
nemožu v ní brodiť;
milá je pod vartú,
nemožu k ní chodiť.

Proč tebe, má milá,
pod tu vartu dali?
„Pro tebe, synečku,
že sme sa lúbali.“

A maměnky posílají tatíčky dohlédnout na dceru.

„Staň, ty starý, staň ty s lože!
Gdosi u naší céry jel[14]
A než starý s lože skočil,
šuhaj oknem ven vyskočil.

Vyskoča ven poděkoval,
svojéj miléj dobrú noc dal:
„Dobrú noc, že su, má milá,
já mládenec a ty panna![14]

Kavalír, rytíř je tento rusavský šuhaj proti lanžhotskému otevřhubovi (Bartoš 157[3]), který

Jak vyskočil, tak zavýskel
a svéj miléj ruku stiskel:
„Zostávej tu s Bohem, milá!
Já mládenec, ty ne panna.

Dybys měla na tisíce,
nebudeš ty pannú více,
a já enom na grajcary,
preca su já šohaj švarný.

I proti jinému valašskému synkovi (Bayer 3, Koželuha 9) a slováckému z Písku (Lísa 123).

Bývá ovšem takové kavalírství také sobecké.

Přišla Kača do hospody,
vypila tam litr vody.
Holarija, holarata,
litr vody.

Počala si naříkati,
že nemá s kým tancovati.

Vyprovázel ju za vrata,
tam jí dával cukrlata.

Nebyl Janek, nebyl blázen,
on tu Kaču vyprovázel.

Cukrlata ona snědla,
a Janek chtěl, aby lehla.

Ten litr dokazuje, že je to píseň novější, úpadková. Rytmická forma sice stará, ale již hrubší (ty interjekce). Konec její mi tetička zamlčela.

Některé dcerky to těžce odpykaly; jiné to braly na lehkou váhu.

Drastický doklad:

Dyckys chodil, dyckys prosil,
dycky ťa k nám sám čert nosil,
a včils mňa nechal, a to na zimu,
až mně roztrhals celú peřinu.

Nebo:

Ta rusavská dědina
mezi pěkným stromovím –
a já tam mám galánečku,
a já za ňú nechodím.

Ošidí ťa jedenkrát,
dvakrát, třikrát, štyrykrát,
ošidí ťa, moje dítťa,
ošidí ťa vícekrát.

Chodíja tam dva iní,
ti nejsú tak upřímní.
Dej si pozor, má panenko,
jeden z nich ťa ošidí!

– Dyž mně bylo štrnást let,
ošidila sem ich pět;
ešče tebe, můj synečku,
ošiditi budu chtět.“

Zprotivují se ti, co jsou jen drážďanští, a nikoliv berounští.

Ach, přestaň, přestaň, šak už možeš přestať!
Už sas dosť namiloval tých rusavských děvčat.

Šidívají někdy na obou stranách. Varuje matka dcerku:

Dycky sem ti povídala,
abys chlapcom nevěřila.
Gde večeřa, tam je milá:
gde snídaní, tam je iná.

Nevěř synečkovi, nevěř!
Na řičicu vodu neměř!
Řičica vody nepřijímá,
syneček pravdy nepovídá.“

Ale píseň jistě přepíná, když tvrdí:

Karafiát je červený,
nikdy barvy nemění,
tak jako ta děvečka,
kerá nemá synečka,
ostane bez porušení.

Zcela podle pravdy usuzuje a pozdě bycha honí cérka, která se v lese s mladým myslivečkem zapomněla a teď „už nosí“ (chová dítko):

Dybych nebyla chodila do lesa na trávu,
nebyla bych dostala čepeček na hlavu.

Dybych nebyla chodila do lesa na listí,
nebyla bych pozbyla svojí poctivosti.

Dybych nebyla chodila do lesa počúvať,
nebyla bych čúvala myslivečka búchať.

Jak živě vylíčeno svádivé okolí, les otřásající se od výstřelů myslivečkových, od jeho „búchání“, a otřásající srdcem cérečky, pobouřené jarní vášní a nadbíhající myslivečkovi! Drobné písničky, ale celá dramata jsou v nich.

Také sociální nota zazvučí z rusavských písní. Hned ve zmíněném již arcivalašském popěvku „Dyž sa Valášek narodí“ ozve se řezavě bídná situace Valašska. Zdejší Valašsko je odkázáno jenom na hory a uzavřeno v horách, které nejsou jeho, beze spojení s ostatním světem, bez silničního – o železničním se ani nesní, ačkoliv starost o republiku zrovna křičí po spojení se Slovenskem v těchto místech.

Vraceli jsme se v létě z Kotárů, pohraničního horského území mezi panstvím keleckým (arcibiskupským) a lúkovským, hodný kus za Rusavou. Rozpršelo se. Potkali jsme několik nádeníků, co pracovali v horách a které teď dešť zahánél domů. Potkali jsme také Valašku z Vičanova s dceruškou, pěkným děvčátkem. Také je dešť odehnal od práce v horách. Jejich Vičanov je horská samota o několika jen chalupách. Útočiště kdysi uprchlíků evangelíků. Pozdravili jsme se a rozmluvili.

„Sme tu jako zaklетí,“ postěžovala si nám. „Povidajú, že sa bude silnica stavjať z Bystřice do Hošťálkovéj; ale dyž sa to pořáď enem povidá. A bylo by to veliké dobrodiní, dyby ta silnica tady šla. Přeca enem už bysme byli spojení se světem. Už bysme sami rádi pomohli svú prácú při téj stavbě. Že prý kerési inší město chce to Bystřici uzmúť?“

Potěšili jsme ji, že silnice tady zcela jistě půjde a že se již brzy do ní dají. Staví se již.

Rozpor mezi chudobou a zámožností vyjadřuje se v mnohých písních. A chudoba se hájí vždy statečně, tu vesele – v rusavském protějšku k znamenité staročeské „Písni veselé chudoby“:

Synečku vlasatý,	Takový si boháč,
nevysmívaj sa ty	jako já bohačka:
z chudobných děveček!	ty nemáš košule,
Sám nejsi bohatý.	já nemám rubáčka.[1]

Tam s povzdechem a odříkavě, protože nedůvěřuje nerovnosti majetkové:

[1] Rubáč, rubáček – část ženské košile.

Můj milý holúbku,
dybys měl chalúpku,
přeca bych si na ťa
pomyslela.

Ale to tvé mění,
to mňa najvěc mrzí;
to mně tvoja mama
nedovolí.

Jinde zase sebevědomě a hrdě vztyčuje se uražený cit chudobného děvčete, krásná mravní síla mluví, ba přímo hoří z něho, když jí milý neomaleně řekne: „Ach, škoda, přeškoda, že tých šajnů není . . . Dybys, moja milá, ešče hezčí byla, a dyž šajnů nemáš, do smrti sa nevdáš.“ Jak důstojně ona odpoví tomu otrapovi!

Třeba su já, třeba
chudobnéj mateře,
přeca neotevřu
ledakemu dveře.

Třeba su já, třeba
bledušenká, bledá,
přeca mňa maměnka
ledakemu nedá.

Lesti du otvírat,
napřed sa zpodívám.
stojí-li on za to,
že mu já otvírám.

Nedá mňa, nedá mňa
starému chlapisku;
ona mňa nenašla
na žádném smetnisku.

Lesti on nestojí,
před naším je blato,
do něho ho zdušim:
Tu máš, šelmo, za to!

A dybych sa vdala
za chlapa starého,
já bych sa styděla
lehnúť vedla něho.

U Sušila (406[2]) je zaznamenána v kratším znění s těmito posledními verši: „bylo by mňa hanba seděť vedle něho“. To je retuše a zcela pochybená. Nevěřím, že by se rusavské děvče stydělo *seděť* vedle starého muže; ale něco jiného je to druhé. Tehdy se ozve v ní její mladost, vzbouří se proti nepřirozenému poměru, že by měla s ním líhat, a ona nevidí v něm lidsky starého člověka, ke kterému se vždycky chová šetrně, ale cítí v něm přirozeně „staré chlapisko“, jemuž ji chtějí zaprodat, a cítí nepřirozenost a nečistotu takového spojení. Vždyť přece „starý smrdí vínem, ale mladý voní rozmarýnem“. Oč výše stojí svým mravním stanoviskem výraz rusavské písně „lehnúť vedla něho“ proti retuši ve sbírce Sušilově „seděť vedle něho“!

Jindy až k nebesům volá uražený cit chudobného děvčete, volá o trest na mrchavé lidi falešníky:

Sama já sa sobě,
sama já sa divím.
Zanechal mňa milý,
ale proč, já nevím.

Zanechal mňa milý
pro moju chudobu,
ale já nic nedbám,
poručená Bohu.

Poručená Bohu
kemu budu, temu,
dyž ne synečkovi,
budu Pánu Bohu.

Zanechal mňa milý
pro mrchavé ludi,
ale já nic nedbám,
nech jich Pámbu sudí.

Zanechal mňa milý,
proto bude svět stát:
ale šak ho bude
milý Pámbu trestať.

Tresci, Bože, tresci,
jen dobře započni
od mého milého,
lebo je falešný!

Píseň ta zrovna vyvřela ze srdce. Začíná zdánlivě klidně, ale je to klid před výbuchem. Cítíme, jak zanechaná dívka všecka se třese. Základní a vůdčí motiv „zanechal mňa milý" proplétá celou píseň, při každém opakování motiv ten se stupňuje až do zuřícího „Tresci, Bože, tresci!" – U Bartoše (227[2]) je bez nápěvu a jen o třech strofách, tedy bez té vzrušené gradace.

Takových neshod pro nerovnost majetkovou je v rusavských písních řada.

Také je v nich už heslo ke stávce dáno. Jen drobný sice prvek k ní, ale přece již stávka:

Kázali mi sečku řezať,
nedali mně povečeřať.
Nač bych já tu sečku řezal,
dyž sem ešče nevečeřal?

Rusavské písně nijak se nerozpakují, a je to k jejich dobru a k jakési jejich povýšenosti, karikovat Rusavjany. Nezamlčují jejich chyb, nedostatků, poklesků; smějí se jim, ba zveličují je s komickými nadsázkami. Je to vlastnost valašských písní vůbec. Na př. šelmovsky dobíravá, kterou mi pasáček pod Skalným zazpíval: „Ta Rusavská dědina dyby rači nebyla! Sú tam dívky jak jalůvky, majú křivé kolena." A byly už uvedeny jiné takové veselé nadsazky – „dožiračky". Vedle nich jsou jiné posměvačné, káravé. Galánu ňumovi, jenž nedovedl obhájit svou milou od pomluv, odsekne ona:

Galáne, galáne,
ty starý tragaču,
co sa já za týdeň
pro tebe naplaču!

Přijď, židе, hneď zrána,
prodám ti galána.
Za čtyry grajcary!
Za dva ho dám ráda.

Dobírají si naivního galána:

Má maměnko, mám galánku!
– Mlč, šelmo, máš cigánku!

Má maměnko, pěkně šije.
– Mlč, šelmo, ale pije!

Ušije mi košulenku.
– Mlč, šelmo, leda sklenku!

Má maměnko, pěkně chodí.
– Mlč, šelmo, do hospody!

Má maměnko, je bohatá.
– Mlč, šelmo, je hubatá!

Má maměnko, má peníze.
– Mlč, šelmo, na papíře!

A také cérečky dostávají svůj díl:

Nedívej sa na děvčicu,
jakú ona tancuje,
ale pohleď do police,
jak si hrnce pucuje!

Hrnce stojí nedrhnuté,
kyselinů smrdíja.
A co sú to za pacholci,
keří za ňú chodija?

Přišel synečck k cérečce – ona ještě spala; dal jí huběnku – ona nic nevěděla. Řekl jí pak do očí:

Proto sem ťa nechal,
že si tak ospalá;
proto sem ťa nechal,
že tuze spíš.

Posmívají se opilým – slyšeli jsme již. Jsou veselé; zasmutnělé nebo smutné jsou výjimkou; sentimentálních není vůbec. Mezi 182 písněmi a popěvky není ani tucet opravdu smutných. Ty smutné jsou proto smutné, buď že se zamilovaní nesmějí vzít, a mají se rádi; buď že je milý daleko a náhrady za něho není –

Potěšil by jeden,
a ten neví jako;

potěšil by druhý,
ten je zas daleko:

buď že rodiče jí brání vzít si synečka, protože je pro něho „céreczka chudobná“, kteryžto smutek vyslovuje tak prostě a přirozeně, že prostěji a přirozeněji už nelze:

A včilkaj su opuščená
tajak ta hruška v poli,
dyž s ní hrušky opadaly,
ona smutná stojí.

A včilkaj su opuščená
tajak ta holubička,
kerá ve dně v noci létá
a hledá samečka;

buď že milý milou zanechává nebo už zanechal: jeden pro její chudobu: druhý, že jeho rodiči chtějí nevěstu bohatou; třetí prostě proto, že je falešný; dále buď že nemá milého vůbec anebo ji nutí, aby si vzala starého a šedivého vdovce. Ale až na jedinou výjimku nepoddávají se smutku ani bolesti. Jejich srdce, jako jejich ruce, je zvyklé na tvrdost života. Nepoddávají se bolesti, spíše mění se v nich ta bolest na vzdor, na hrdý klid, třeba jen strojený, na veliký, až zuřivý vzdor („Tresci, Bože, tresci, jen dobře započni od mého milého, lebo je falešný!“):

Uprostřed Rusavy stojí lipa,
pod tú lipú stoleček,
vyšívá tam má milá
šáteček.

Vyšívá, vyšívá pékné srdce:
[: „Už mňa už můj syneček :]
věc nechce.“

Vyšívá, vyšívá karafiát –
[: „Už mňa už můj syneček :]
nemá rád.“

Vyšívá, vyšívá zelený strom:
[: „Nech do falešnéj lásky :]
bije hrom!

Bij, hrome, bij, hrome, jak do dubu!
[: Šak já už věc milovať :]
nebudu.“

Jestliže zhřešily, vyčtou si samy svůj poklesek bez lamentací a sentimentálního vzdychání.

Dybych nebyla chodila do lesa na trávu,
nebyla bych dostala čepeček na hlavu.

Nebo:

Ach, věnečku zelený,
kde sas poděl s mé hlavy?

Falešní chlapci mně ho vzali,
dyž mňa falešně milovali.

Ešče jednu sestru mám,
aji téj tu radu dám,
aby sa mladá nevdávala.
falešným chlapcom pokoj dala.

V písni „Sobotěnky s nedělú može pro mňa nebýt“ vyčítá milá milému, že chodí k druhé již odpoledne, a u ní se jen zastavuje; že je zcela falešný. Dobře prý to poznává.

„Ach, má milá Verunko,
po čem ty to poznáš?“
– „Ja, po tobě, synečku,
jakú ty hubu máš.
Oblízanú velice,
tuze sa ti blyšší;
falešnosť jak hustý déšč
z tvojich očí prší.“

Odmítnutá nevěší hlavu; hrdě odbývá nevěrníka:

A nech prší do téj našéj lásky
a nech sa rozmočíja
falešné závazky!
Milovala sem ťa věrnú lásku,
a tys vodíval inú
večer na procházku.

Dyž ju vodils, možeš aj dál vodit,
a k nám bude synečck
upřímnější chodit.

Jindy odbývá ho posměšně:

Dyž si ňa nevezmeš,
děvčinu chudobnú,
zajeď si do Vídňa
pro paní bohatú.

A jinde, když milý jí píše, ať se vdá, že už k nim nepřijde, a děkuje jí za dobrotu, že mu „svítívala každučkú sobotu“, ona ho odbývá zostra:

A já tobě za to,
žes ty nám ušlapal
pod okénkem blato.

Anebo zcela klidně, ale sebevědomě mu odpovídá, bráníc svou chudohu a ani slovem nežalujíc:

Zanechaj, zanechaj,
dělaj si, jak chceš!
Šak ty už takovéj
nedostaneš.

Dyž ju chcú, nech ju chcú,
nech si zprubujú!
Za rok lebo za dva
obanujú.

Ti tvoji rodiči,
ti takoví sú,
z bohatého rodu
nevěstu chcú.

Chudobná, chudobná
pořáď pracuje;
hohatá věc stráví,
než zgazduje.

Nepoddává se smutku a bolesti ani ta, která vidí, jak druhé olamují krušinku „na voničky mládenečkům za klobúčky".

Každá svému rozmilému,
a já smutná nemám kemu.

Každá se svým stojí v síni,
a já z nich mám oskominy.

Doneste mi hrachoviny,
já si setřu oskominy!

Odmítnutý, protože nemá „políčka, ani chalúpečku", nevěší hlavu; narazí si klobouk na stranu:

Třeba pola nemám,
šak pracovat umím,
chalúpku vystavím,
políčko si kúpím.

A může Pámbu dať,
že budu milovat
galánečku šumnú
jako karafiát.

Anebo řekne to drastičtěji, jak to říkají i jinde, až v Kladsku:

Dyž tys mňa nechtěla,
vem si rasa,
budeš měť každý deň
kúsek masa.

V pondělí, úterý,
ve středu zas,
abys ty věděla,
že ťa má ras.

Ba i horší slova dávají na rozloučenou jí i jejím rodičům.

Písně taneční mají pěkný rytmus, tu bujný a skočný, výskavý a jásavý, tu houpavý a šoupavý, rozmanitý. Obsahem jsou samý šprým a vtip, jsou eroticky troufalé, dobývavé, jsou i satirické. Do dvou vnikl i náboženský rozpor, ale nekrvavě. Rusava, bylo již řečeno, je v otázce náboženské

naprosto snášelivá. V první písni „eformické“ (reformované) děvče chtělo by se státi „evandělíčkou“, ale matka nedovoluje. A zrovna touto písničkou počínal se na Rusavě tanec, když od zdavek přišli do hospody.

To eformické děvče
chodí po ulici,
dycky sa vyptává.
gde sú evandělíci.

Že by také ráda
evandělíčkú byla,
dyby jí maměnka
dovoliti chtěla.

„Ale mně maměnka
dovoliti nechce,
a tak mosím zostať
eformické děvče.“

Druhá je škádlivá. Evangelíci a katolíci se navzájem škádlí:

Počkajte vy, katolíci,
dostanete na stolici,
dostanete vy odměnu,
že sa klaňáte kameňu!

Počkajte vy, lutriáni,
přijdú na vás z Uher páni,
poženú vás do Benátek,
že jídáte maso v pátek!

Rytmus v těchto písních je velikou většinou klesavý. Převládá trochej třístopý, úplný nebo nadměrný, a hojnou měrou také trochej čtyřstopý, tedy onen rytmus, kterým jsou skládány naše nejkrásnější staré balady a písně, „Osiřelo dítě“, „Bude vojna, bude“, „Putovali hudci“, „Kdo to chodí po hřbitově?“ a kterým jsou skládány naše nejstarší umělé písně jako „Vítaj, králu všemohúcí“, i milostné písně, na př. tak zvaná „svitánička“. Jistě na vznik těchto starých písní působila velebnost latinských chorálů „Stabat Mater dolorosa“, „Dies irae, dies illa“ a jiných. I lidová naše píseň dosvědčuje naši svázanost s kulturou západní. Je to rytmus ve své úsečnosti napínavý, vzrušující, širokotoký, hluboký, vážný.

To rusavské pole
pěkně poórané –
pase tam syneček
štyry koně vrané.

Nebo: Sekaj, Janku, sekaj lipku
svojéj miléj na kolíbku!

Nebo: Košulenka tenká
u vody ležala –
„Snaď sas, milý, kúpal,
dyž byla neděla?“

Nebo: Na téj naší kopácině
leží synek v rozmarýně.

Někdy začíná první verš každé strofy předrážkou „Aj“:

Aj, kúpala sa Kača v moři,
měla volečky ve zbož.

Tento základní rytmus se pak rozmanitě rozvíjí, živě a pestře, zvláště vlivem různých druhů tance, buď že se o slabiku prodlouží:

Je chodníček šlapaný
od hradu ke mlýnu.

V černém lesi, v kopečku,
aj, v černém lesi, v kopečku
namlúval šuhaj děvečku.

Hore po kopečku, po poli
jede tam vojáček na koni –

buď že se do třístopých veršů vloží jeden čtyřstopý, z čehož vyjde rozkošný taneční rytmus, k němu vtipně seřaděné rýmy zrovna zpívají:

Ty cérečko krásná,
gdes ty husy pásla?
– V Lukovečku na kopečku;
až sa hora třásla –

buď že druhý verš proti prvnímu se značně zkrátí:

Aj, gde je ten šuhajíček,
co mňa chtěl,
co mňa chtěl?
Styry míle na kobyle
za mnú jel –

buď že mezi verše vsouvají veselé interjekce: „hojajá!“ „hojasa, hojasa!“ „tralala-lála, tralala-lála“, „holarija-holarata!“ nebo „juchachacha!“ které však činí píseň rozchechtanou a značí její úpadek.

Od Ostravy déšč ide,
juchachacha!
Už ten milý nepřijde.
Rád by přišel, můj Bože,
pro zlé cesty nemože.

Mnohé ty písně dovedou vyvolávati zcela zvláštní půvaby zvukové,

výrazné a charakteristické, psychologicky pravdivé, tak přirozeně, jako bývají smíchy, jásoty, výskoty, obdivy, polibky a objetí, vzdechy a pohrdy, výčitky a msty! V písni

Vyspala sem sa čistě
na javorovém listě
s tebú, synečku, s tebú
pod javorovú stěnú

vyráží radostná, šťastná nálada jako ranní paprsky krátkoslabičnými rýmy „čistě" a „listě", po němž následuje dlouhé objetí dlouhými slabikami „s tebú, synečku, s tebú pod javorovú stěnú".

V písni

Ty, cérečko krásná,
gdes ty husy pásla?
V Lukovečku na kopečku,
až sa hora třásla,

cítíme při pouhém čtení taneční hudbu, z počátku vážné pohyby a kroky, dlouhé a toužné – „krásná" – „pásla", potom rychlé, divoké otočení, vyjádřené samými krátkými hláskami a rozšířeným o stopu rozměrem – „v Lukovečku na kopečku" – a nakonec zase dlouhé splynutí v objetí.

V písni

Přišla Kača do hospody,
vypila tam litr vody.
Holarija, holarata.
litr vody –

bujná veselost chasy, přecházející až v nevázanost, je dobře vyjádřena čtyřstopými trocheji s interjekcemi a kratším posledním veršem, v nichž ve všech není ani jediné slabiky dlouhé.

U veliké většiny písní je deklamace správná nebo skoro správná.

Lidové písně jsou prý jako mince. Pobíhají po světě na všecky čtyři strany jako mince; otírají se, ošoupávají se, ztrácejí lesk jako v oběhu mince; bývají poraženy, ulomeny a jinak deformovány jako mince; někdy zachovávají původní lesk a nesetřenou výraznost, jako mince uschované v hrnci nebo v pytlíku; ale jedním se od mincí liší: u mincí víme, kde byly raženy, u písní nevíme, kde zcela určitě vznikly. Z rusavských písní mnoho jich začíná přímým oslovením Rusavy nebo přímým jmenováním

rusavského místa, a přece nelze říci, že vznikly na Rusavě. Zrovna jako na rusavském, tak také „na tom našem rožnovském kostele zpívá tam slavíček vesele“ (Koželuha 27, Bayer 135). Také zámožnější okolí, podotčené v některých těch písních, na př. „přišla za mnú do maštale mezi šťyry koně vraně“, napovídalo by, že píseň sem přišla odjinud, ačkoliv zpěvákova fantasie má právo na zveličování. A takové zveličování bývá zrovna oblíbeno v poměrech a okolnostech chudších. Naše pohádky! Ostatně ty „šťyry koně vraně“ zjevují se dost často jako běžná dekorativní patrona. Varianty rusavských písní najdeme nejen jinde na Valašsku, ale i na blízkém Záhoří, na moravském Slovensku, na Slovensku pod Tatrou, ve Spiši a také na severozápadě, za hranicemi, v Kladsku. V „Kladských písních“ Kubínových (vydal Český čtenář 1925) našel jsem jich sedm (číslo 32, 39, 41, 46, 51, 59, 60). Ba i na Malé Rusi. Dobrovský zaznamenal si také tuto maloruskou píseň (Čelakovský převzal ji do svých „Slovanských národních písní“, díl druhý. Praha 1825. Str. 120.).

Oj, dziwczyno krasna,
De ty woły pasła?
Pod dubkami, z parubkami,
De trawyćje krasna.

Toť jako rusavská:

Ty céréčko krásná,
gdes ty husy pásla?
V Lukovečku na kopečku,
až sa hora třásla?

Obsah je podobný, strofa i rytmus stejné.

Několik písní zůstalo na Rusavě asi po Slovácích, kteří se tam r. 1848 s Hurbanem utekli. Staženka Čéšková také možná některou přinesla ze Slovenska, když jako mladé děvče byla u Hurbanů v Hlbokém. Zazpívala mi na př.

Od Ostravy děšč ide,
juchachacha!
Už ten milý nepřijde.
Rád by přišel, můj Bože,
pro zlé cesty nemože.

[1] V. A. Francev, Maloruské národní písně v pozůstalosti Dobrovského. (Národopisný Věstník českosl., XVI, č. 1–2.)

Ale je to píseň slovenská. Sborník Matice Slovenskej III. (1925), 1 – 2. sešit, přinesl „Príspevok od Janka Kráľa, zo sbierky jeho pred rokom 1848 učinenej. (Podľa prepisu Pavla Dobšinského)“ a v něm (čís. 13.)

Od Oravy dážď ide,
už môj milý nepríde;
prišiel by on, jaj, Bože,
pre zlú cestu nemôže.

Ostrava je ovšem známější Rusavjanům než slovenská Orava. A zajímavý úkaz: slovenská píseň nemá interjekční vložky; je starší.

*

Rusava měla tedy své rodné básníky, zpěváky, kteří písně přinesené upravovali a sami nové skládali. Měla své baladisty i lyriky, satiriky i karikaturisty. Byli dobří zpěváci, a tak se na ně všichni dívali. Zůstali, jako jinde sta jiných, neznámi.

Tato tvořivost trvá dosud. Mohu předložiti doklad.

„Aji já sem nekolik pěsniček složila,“ přiznala se mi se smíchem stařenka, která mi tolik toho o Rusavě napovídala a velikou většinu rusavských písní nadiktovala a zazpívala – Františka Čéšková, rozená Baroňová.

Hned jsem ji chytil za slovo a uviděl, že stařenka je také tvořivou zpěvačkou, lidovou básnířkou. V pozdním věku složila ještě několik písní, z nichž tři mají význam širší.

K jejímu životopisu třeba dodati ještě toto: Provdala se za Rusavjana Čéška. Měla čtyři syny a všichni byli vojáky. Když vypukla světová vojna, museli všichni na vojnu. Roku 1914 odešli dva, rok nato druzí dva.

„Zůstala sem doma samajediná. Byla sem už vdovů. Rola zůstaly neorané, stavení bylo na spadnutí, podporu sem hneď nedostala, teprú až v březňu roku 1915, a to enem 80 halířů na deň. Drahota stúpala. Kúpili sme předtým paseku a zůstali dlužní; moseli sme platiť úroky. Nevěděla sem, gde mi hlava stojí. Byly to na hrůzu časy. Modlíť sa mi nechtělo, víra ze mňa spadla, spať sem nemohla," vykládala mi.

Nebyla ona jediná na Rusavě, na niž válka tak krutě dolehla. Bylo takových vdov a opuštěných matek plná dědina. Neboť z Rusavy bylo na vojnu povoláno 225 synků a manželů, pravím, dvěstěpětadvacet! (Věřit jsem tomu nechtěl; ale počítali to dva vážní Rusavjané, z nichž jeden je starosta obce.) Rusava měla tehdy asi 1200 obyvatelů, z toho větší polovička bylo žen. Zbyli tedy doma z mužského pohlaví jen chlapci a starci. Z vojáků se jich 41 nevrátilo. Do řad legionářských vstoupilo 17 rusavských „chlapců"; jeden z nich byl od nepřátel popraven. Pan president ve své knize „Světová revoluce" (str. 108) podotýká: „Ze zpráv z Čech jsem se dovídal, že našich odváděli mnohem více než Němců, a stejně bylo slyšet z Jihu, že na příklad v Bosně a Hercegovině a jinde (za trest) odvádělo se i nad 8 proc." Zde je doklad, že na Moravě odváděli ještě více, že z Rusavy vzali na vojnu skoro 19 proc. ze všeho obyvatelstva, z mužů pak na 40 proc.! A také dobytek brali našim s cynickou bezohledností, kdežto v německé osadě na severní Moravě děkanovi, jenž měl v chlévě devět kusů hovězího dobytka, nevzali ani jeden. Pan děkan nám to sám vykládal.

V této opuštěnosti a bídě propukala ve staré Céškové lítost a bolest tím prudčeji a hlavně na původce této války hrnul se její hněv. Když císař František Josef zemřel, složila neuctivou píseň, kterou ovšem nosila jen v hlavě. Svěřila se s ní až mně. Viděl jsem, že satirikové a karikaturisté na Rusavě ještě nevymřeli. Už název té písně „Rakúská hymna"!

„Mosela sem ju nosiť enem v hlavě. Dybych ju byla pustila z huby, stálo by mňa to krk," zasmála se zrovna vyzývavě.

Rakúská hymna.

Už ten Franta, už on umřel,
už je Franta nebožčík,
a my všeci dobře víme,
jaký on byl falešník.

Za to mu daj, ó Maria,
nápojíčka se škopík!
Daj mu Pámbu režnéj slámy
a ovesnéj za žebřík!

Na té písni možno viděti, jak lidová píseň vzniká. Nemohl jsem si hned vysvětliti, odkud se ta neuctivost ve staré Valašce vzala. Druhá strofa přece

zní jako parodie na poutnickou píseň. Ale Rusavjané nechávají se s náboženské stránky navzájem na pokoji. Bayerův valašský zpěvníček „Radhošť“ (1874), mi to vysvětlil. Pod č. 251. uvádí popěvek na zemřelého neoblíbeného hajného, jenž lidu nepřál a nedovoloval asi leckde vyžínat:

Už ten hajný nebožčíkem,
už ten hajný nebožčík,
dajme mu tam režnej slámy
a ovesnú za žebřík.

Nota, rytmus ležely v paměti stařenčině možná už z mladých let a probudily se při zprávě o smrti císaře, jejž jako jednoho z původců hrozné války nenáviděla. A z původní strofy vznikly dvě.

V hlavě nosila i jiné své písně. Roku 1916 padl jí ve válce syn. Ze vzpomínek na něho vznikla druhá její píseň, složená až po převratu, z hořkosti, co takových statných junáků, jako byl její syn, padlo, kteří by nyní s radostí mohli sloužit „České republice“ – rusavská stařenka i naši republiku nazvala zcela prostě.

Málo je nás, málo.

Málo je nás, málo
takových junáků,
co by Česká republika
měla mět vojáků.

Ta rakúská vláda
na jatky nás hnala,
opuščených matek,
sirot nadělala.

Málo je nás, málo,
gde by sa nás bralo?
Po rakúskéj tyraniji
jen tolik nás zbylo.

Rakúské mocnářství
čert zebral do pekla,
ale z českých bojovníků
krev nevinně tekla.

Také pro tuto píseň odpočíval v její paměti prvek. Ona snad o tom ani neví; ale nota, rytmus jsou v její hlavě jako položené koleje, po nichž nově zrozená píseň vesele pojede. Ten prvek jsem našel u Sušila (4.[2]) v písni, kterou Sušil nazval „Otčenášem“ a která má nářečí rusavské („já sa ženit mosím“) a byla možná Sušilovi od Daniele Slobody zaslána. Poslední její strofa zní čtveráčky:

Málo je nás, málo,
kde by sa nás bralo?

Joj, proste, děvčátka,
aby nás stačilo.

A v Bayerově valašském zpěvníčku pod č. 263. je tato píseň:

Už je nás chlapci, už je nás na mále, jako tej rosenky na zelenej trávě.

Málo je nás, málo, kde by sa nás bralo? Dyť nás dycky vodá před Hranické právo.

Prvek „Málo je nás, málo, kde by sa nás bralo?“ tu byl a rusavská lidová básnířka zpracovala jej zcela samostatně a směle.

A ještě jednu píseň širokého významu složila po převratu. Je to cenný doklad, jak v zapadlé valašské vesnici 67letá Rusavjanka cítila, co znamená ten převrat, a složila „pěsničku“ na oslavu naší samostatnosti v osobě prvního presidenta naší republiky, a co ještě milejšího, složila ji ne z nějakého postranního úmyslu, než jenom pro sebe, aby si ulehčila, a teprve když viděla můj zájem o rusavské písně, svěřila se mi také s ní. To se stalo teprve v létě roku 1924. Ani nevíme, jak vzácný máme lid. Co dělá výchova! Poznámka, že tato píseň se zpívá jako „Košute, Košute, malú krajinu máš,“ vede nás na Slovensko, kde Češková jako děvče 12 a 13leté sloužila u Hurbanů. Bývala tam svědkem, jak mi vypravovala, jak maďarské úřady činily protivenství Hurbanovi, a slýchala tam jeho ohnivé řeči. V nadaném a vtipném děvčeti ukládaly se ty dojmy, láska k spravedlnosti a svobodě, nenávist k utiskovatelům, a zároveň vznikla a zůstala v ní láska ke knize a písni, které o té svobodě vypravovaly a nenávist k utiskovatelům vzbuzovaly — u Hurbanů i děti horlivě čítaly a zpívaly — a z Františky Baroňové stala se také horlivá čtenářka. V pozdním věku, jak ucítila dech naší svobody a samostatnosti, složila píseň, kterou beze všeho přiřadíme k nejčistším a nejupřímnějším projevům naší radosti z nabyté svobody.

„Jak jste nazvala tuto pěsničku?“

„No, jak bych ju nazvala? Já sem ju nijak nenazvala. Ale tož, myslím, ‚Osvobozenská‘ mohlo by sa jí říkať.“ odpověděla trefně.

Šťastný je hned začátek písně. Je v něm skvostná naivnost a zároveň projev praktického smyslu venkovanova. Stará, utkvělá představa: hlava státu, král, císař — pánem říše, pánem rozsáhlé krajiny, ocítá se v prudké srážce s novou představou: hlava státu — občan, bezzemek! „Dyť vy ani žádnú krajinu nemáte!“ To i ten Košut, v paměti stařenčině uvízlý, má krajinu, „malou krajinu“ sice, ale přece. Ale tady docela nic! „Vy nás ani všecky neužívíte!“ Ale nová představa ujímá se náramně rychle. Zcela podle valašské filosofie: „E, šak zas jaksi!“ — „Nebojme sa, chlapci! Šak to je jeho věc!“ On se o nás stará, a my mu věříme.

Osvobozenská.

(Zpívá se jako „Košute, Košute, malú krajinu máš".)

Pane Masaryku, proč nás verbujete?
Vy nás ani všecky neužívíte,
dyť vy ani žádnú krajinu nemáte!

„Nebojme sa, chlapci! Šak to je jeho věc!
[: On sa o nás stará jako vlastní otec. :]

Pane Masaryku, gde nás povedete?
[: My půjdem za vámi, gde nám rozkážete. :]

My půjdem za vámi přes oheň, přes vodu;
[: vy ste nám vydobyl tu našu slobodu. :]

Pane Masaryku, blanický rytíři,
[: vy ste s nás odejmul rakúské závaží. :]

V okovech sme spali po mnoho sta roků,
až vy ste nás zbudil a okovů sprostil,
až vy ste nás zbudil: „Chlapci, čas do skoku!"

Do dějin našeho odboje i tyto tři „pěsničky" stařenky Čéškové jsou váznými dokumenty. Ukazují, jak smýšlel náš lid.

A roku 1925 složila nové písně. Když se Rusavjané chystali do Brna na „národopisné svátky Moravy" a do Rožnova na „Valašský rok", požádali stařenku, aby jim složila „pěsničku na uvítanú a na rozlúčenú" pro Brno i pro Rožnov. A stařenka složila. Čteme-li tu její lidovou ornamentiku slovnou a cítíme-li ten její pěkný rytmus lidové písně, jak popisuje Brno i Rusavu a zve brněnské pány do ní, neřekli bychom, že to skládala za našich dnů stařenka 74letá.

Ty Brno, Brnečko!

Ty Brno, Brnečko,
překrásné městečko,
už sme ťa viděli
okrášlené všecko.

Gdo tu pozůstává,
ten sa dobře mívá;
my mosíme domů
na chudú Rusavu.

Vy brněnští páni,
vy pojeďte s námi
do naší Rusavy!
Je mezi horami.

Rusava, Rusava,
dlúhá dědinečka.
Poďte sa podívať,
rozházaná všecka.

Malé chalúpečky,
kryté šindelečky;
v nich rostú junáci
a švarné cérečky.

Cérečky sú rády,
že sú ešče mladý;
donesú travičky
pro štyry kravičky.

Chlapci volky pasú
a zimú sa třasú
na vrchu Pardusu
při měsíčním jasu.

Rožnovští mládenci.

Rožnovští mládenci,
otvírajte bránu!
[: Už ti rusavští Valaši,
už za vámi idú. :]

Rusavští Valaši,
my smy kamarádi,
proto ideme za vámi,
že vás máme rádi.

Rožnove, Rožnove,
ty město překrásné,
že si ty na Valaších,
proto si tak ščasné.

A my smy z Rusavy,
z chudéj dědinečky,
a my ju nevyměníme
za ty města všecky.

Je tam konec chleba,
počátek kamení,
a my si tady myslíme,
že už přes ňu néni.

Ti rusavští mládenci
a rožnovští junáci,
tajak bysme vlastní byli
si rodní bratříci.

Ty rusavské cérenky
a rožnovské panenky,
tajak bysme všecky byly
od jednéj maměnky.

Ta rodná maměnka –
šumná Valachyňa.
Enem škoda, že sa mládež
od ní odchýlila!

A ještě o rok později, když Rusavjané zajeli na slavnost Bartošovu do Zlína, složila jim „uvítací pěsničku“: „Na zdar, na zdar, na zdar! By

nepřišlo na zmar valašské nářečí! Nám to dobře svědčí i ten valašský kroj. Nestyďme se za to! Pamatujme na to, že František Bartoš, učenec veliký, chválil staré zvyky!“

a konec k Hurbanově studánce. Pobesedujeme tam ještě chvilku. Je zrovna letos 40. výročí úmrtí J. M. Hurbana a Daniele Slobody. Studánka je kamennou zídkou ohrazena a do zídky udělán ze čtyř otesaných kamenů přístup k ní. Na vrchním kameni vytesán letopočet »1849«. Tuto ochranu pořídil dr. Josef Miloslav Hurban, švagr rusavského ev. faráře Slobody, evangelický farář v Hlbokém na Slovensku, spisovatel a proslulý řečník slovenský. Ti dva švagři Slováci, jimž se tak na Rusavě zalíbilo, stojí za důkladnější prohlédnutí.

Daniel Sloboda byl rodák z Uherské Skalice (narozen 20. prosince 1809), kde jeho otec byl měšťanem. V Modré vykonal humanitní a z části i filosofická studia, v Bratislavě „běh libomudrcký a bohoslovecký dokončil". Tam také byl na úřad kněžský posvěcen a nejprve do Myjavy v Nitranské stolici za kaplana povolán a pak za faráře na Rusavu pod Hostýnem, kde od 14. dubna 1837 působil až do své smrti dne 10. listopadu 1888.[1] Byl velice bdělý, čilý a hloubavý duch. Již roku 1833 byl tajemníkem „Zboru učenců řeči československé prešporského" (učenec zde jako chovanec = kdo je chován, učen, vyučován), jenž r. 1836 vydal „Plody zboru učenců řeči československé prešporského", kde s horlivostí až vášnivou hájili jednotu československou. Celým sborníkem se nese jako jarní větřík tato životodárná myšlenka, a Michal Miloslav Hodža dal jí zvlášť krásný výraz otiskem své junácky spanilé řeči, kterou promluvil „při příležitosti prvého zasednutí k Údům Společnosti dne 22. září 1833". Ve zprávě o činnosti sboru čteme, že tento rok byl blaženější pro spolek, neboť na přednostovi, „jak i tajemníkovi uhlídal ty, jakové sobě míti žádal". Toto ocenění Slobody platí i pro jeho činnost na Rusavě, nejen jako faráře, za jehož úřadování postavena byla fara roku 1837, škola 1863 a chrám z kamene od 1865 – 1883, ale i jako pozorovatele a účastníka veškerého našeho života, místního, valašského, i celonárodního, pražského, moravského i slovenského, i jako vědce botanika.

V Bratislavě byl jeho spolužákem J. M. Hurban a ten na své cestě k „bratrům slavenským na Moravě a v Čechách 1839"[2] navštívil také Slobodu na Rusavě. Nepomyslil tehdy, že se stane švagrem tohoto „osvícence, vědce

[1] Podle jeho autobiografie v „Knize Pamětné evangelické církve rusavské".

[2] „Cesta Slováka ku Bratrům Slawenským na Morawě a w Čechách od Miloslawa Josefa Hurbana 1839." (Pešť, 1841.)

i básníka samouka", jak ho sám nazval. Sloboda oženil se 20. října 1840 s Julií, dcerou Samuele Jurkoviče, učitele v Novém Městě nad Váhem, potom v Sobotišti. „Rusawané nás giš u třetj od Rusawy děditny očekáwali a nás, ač prostě, wšak srdečně přiwjtali a wšickni se co dítky radugj, že giš magj „milau panjmámu"", oznamuje tchánovi. Ani ne za celých 5 let, 7. října 1845, vzal si J. M. Hurban druhou dceru Samuele Jurkoviče, Aničku, za ženu.

Oba tito zetové utvořili s tchánem znamenitou trojici. Rusavská fara stala se jim milým pojítkem. Nejenom se svými rodinami se tu scházívali, ale celé slovenské národní hnutí, zvláště roku 1848 a 1849, odráží a zachycuje se v této malé faře. Sem svému zeti, faráři Slobodovi, Samuel Jurkovič od 9. ledna 1848 do 22. prosince 1849 zasílá listy kratší, delší, až i o 7½ stranách, drobným, hustým písmem, které jsou cenným materiálem k dějinám slovenského probuzení i povstání, dosud téměř nepoužitým,[1] a které jsou krásným svědectvím o pevné a hluboké povaze Samuele Jurkoviče. Slušela by jim pozornost Matice slovenské, aby je vydala na světlo.[2] Byli to tři nadšenci. – Tchán byl s počátku nejrychleji vznětlý, hned se odtrhoval od země a stavěl hrady a zámky ve vzduchu. Poslal Slobodovi Hodžovo „Dobruo slovo Slovákom súcim na slovo", hned tři výtisky, je prý „velice smelo a pekně pisané . . . Jak Maďari pana Hodžu neobesjaa vivede sa, čo on radí, tak sú fuč! . . . Maďarská národnost ostane na veky len domácou, podružnou, troškárskou národnosťou . . ." Podivíme se však méně tomuto horkokrevnému proroctví, připomeneme-li si prohlášení ministra Bacha, asi o rok později: „Uhersko bude do pětadvaceti let proměněno v německo-slovanskou provincii. Maďarismus bude jen překonaným sporadickým zjevem."[3] Hurbana tchán zrovna zbožňoval. Ale brzy se dostavilo vystřízlivění, když Hurban musel před pronásledováním Maďarů prchnout a se skrýt, a tchán nevěděl, kde je a co je s ním. Píše Slobodovi a dceři Aničce, choti Hurbanově, která se uchýlila na Rusavu k Slobodovým: „Prosím Vás, zvláště Teba, milá dcero Anička! Co a jaké výhlady máte strany Vaší budúcnosti. Už ste na široké moře vyhodení, nevidúce nikde brehu, kdeby ste prirazit mohli... Dobre sa to taký život romantický v knize čítá, ale život takový a skutečné ty děje prežít a precítit není tak snadné . . . Tu sem slyšel, že si po železnici slehla a porodila, že Tvojho našli mezi mrtvými . . . to stojí v novinách uherských včil, aj na rohoch v Nitre pri Congregatii sú prilepené cedule, které naši čítali; že ho v Berlíně chytili,

[1] Pan architekt Dušan Jurkovič byl tak laskav a zapůjčil mi ty listy, začež mu i tuto srdečně děkuji. Některé byly z opatrnosti doručovány soukromou cestou – „listy lapajú na poštách", píše tchán.

[2] Zatím učinil náběh k takovému uctivému ocenění úctyhodného buditele Slovenska profesor Komenského university Fr. Zákavec v článku „Kořeny díla Jurkovičova". („Bratislava" II, č. 1.)

[3] Jan Kabelík, Rodina pěvce „Slávy dcery". V Českém čtenáři XX, sv. 1 – 2., str. 45 – 46. Praha 1928.

že ho čtvrtili, že ho pod šibenicu dovjedli, a tam že rečnil důrazne, ukázal hvězdy na prsách, a tak ho pustili. A povest nad povest létá o nem... Dajte nám vedet, co je s Vami a s p. Hurb[anem] a jaké výhlady máte, či jen tak osudu a náhode, či Božímu řízení ste vyloženi. Co z Vás bude?!... píše dne 2. července 1848.

Samuel Jurkovič stopoval věrně všecko, co se dálo na Slovensku, byl horlivým zapisovatelem událostí a obětavým drobným pracovníkem idealistou. Už z pouhého pohledu na jeho podobiznu cítíte, že před vámi celý muž. On, učitel s malým platem, odbíral „Národnie Noviny", Lichardovy „Hospodárské Noviny", Klácelův „Týdenník", kupoval knihy a posílal i Slobodovi. „Co my na oltár národu klademe, to žáden nevidí, to budau jako grunty v zemi zakopané," napsal Slobodovi v listě právě zmíněném.

Hurban byl podobně rychlevznětlý, ale s vlastnostmi vůdce, ba spíše burcovatele, agitátora, ne drobného pracovníka. Drobné starosti si do hlavy nevešel. Rozohňovat lid, rozplameňovat – to bylo mu v krvi. Stal se vůdcem slovenského povstání s Hodžou a Štúrem. Když v Brezové mluvil k lidu hned tu, hned tam, pojížděje „na svém pěkném koníku", ptala se jedna žena: „Kdo je to?" Řekli jí, že pan farář z Hlbokého. Ona: „To není člověk, to je anjel. Člověk by tak rečnit nemohl, to je anjel. Zatni mu do tváře a uvidíš, že mu krev nepoteče. Strel do ňho, probodni ho, uvidíš, že se ho zbroj nechytí," vypravuje slovenskou češtinou S. Jurkovič.

Nejklidnější z nich byl Sloboda, nejrozvážlivější. Souviselo to s jeho botanisováním. Byl rád každému novému drobnému kvítku – byl rád každému novému sebe drobnějšímu úspěchu národnímu. Ale musel ten kvítek mít – musel ten úspěch vidět. Rusavská fara byla z nejchudších, ale on v ní zůstal, protože si zamiloval okolní přírodu i lid. „Superintendenta Vašeho upomeňte, ... že Váš bídný lid pro veliký nedostatek ani to malé málo v tyto roky Vám splatit v stave není. Dávno by jiný byl už odbehol odtud a církev bez pastýre opustil," psal mu koncem ledna 1848 tchán. Ale Sloboda Rusavu neopustil. Ani později, když se snažili odloudit ho Rusavě a získat ho za profesora na Slovensko. Psal mu dne 3. září 1851 Hurban[1]: „Brat môj drahý – teraz už Ťa prosím, zmýšľaj na odstranenia sa z tej Rusavy. Ja všetko urobím za Teba, aby si sa dostal za profesora do Modry, kde bude Akademia naša, náš Vaimar, naše Atheny. Tam sa pohrnie i mládež naša i všetko, čo je čelnejšie ... čo Slovensko výtečného má, všetko sa shrnie do Modry. Tam si pripravíme zahrevu! O moje nadeje, moje sladké nadeje!! ..." Střízlivější Sloboda rozeznával dobře, že jsou to jenom sladké naděje, lesknoucí se vzdušné Výmary a Athény, a

[1] Flóra Kleinschnitzová ve Sborníku Matice Slovenskej II. 93.

zůstal na Rusavě. Zůstal tam, i když ho Hurban o rok později, (list Slobodův tchánovi ze dne 28. listopadu 1852) vybízel, ať se připravuje za profesora matematiky a geometrie na reálce a gymnasiu ve Velké Revúci. A z Rusavy jako z bezpečného majáku pozoruje vlnění veškerého našeho života kulturního a národního a posílá o něm zprávy a pokyny. Poměry na Moravě před r. 1848 nebyly zrovna vábivé. Uvědomění národní se tu a tam teprve zazelenávalo. „Slováci . . . ať na nikoho se nespoléhají, docela na nikoho, jen na sebe, na své ruce a hlavy, vždyť vniterná jejich síla je jará a mladá. Na české súcitnosti ať nic nestavějí, ale ani od Moravanů, aspoň prozatím, ať sobě nic neslibují. Předsudky mají vždy ještě své koreny, a my je též bohužel máme, těžko jest ze sebe je ztrásati. Čech, zdá se mi, ještě nepojal ideu vzájemnosti, jak náleží, a Moravan ještě se nevpravil do citu národnosti, a to ještě potrvá za čas. Mně zde, ačkoli uprostřed kmene bratrského, předce jaksi cizinské úvětří ovívá; jsú to země zaklené, německou jakoby pavučinou ovinuté, z níž jinak leč násilím prodrati se nelze. Vláda je příliš konsekventnú ve svých zásadách a nepopúští ničeho leč nucena, a když ustupuje, nečiní to stejně, ale vždy 2 kroky nazad a opět jeden k předu. To cítíme, vidíme a zakúšíme opět a opět“ (list tchánovi ze dne 28. října 1845). Byl na př. zváván na zámek bystřický od bar. Loudona, botanika, prohlédnout si jeho zahrady, jindy do zámeckého divadla na činohru a tance, jemu na počest byl i valašský tanec v kroji proveden, jindy na koncert, a Sloboda, oznamuje to tchánovi, podotýká: „. . . ale všecko byla němčina“. To však Slobodu pranic nezmalátňovalo. Naopak. Ví nejenom, co se v Praze děje a co literárního z ní vychází, ale ví také o Brně, ví o každém drobném vlastenci-Slovanu v blízkém okolí, v Holešově, Hulíně, Kroměříži, Olomouci a j., a stýká se s nimi. V Kroměříži roku 1845 piarista prof. Rachlík daroval mu hned po prvním seznámení dne 10. listopadu „krásnú hůlku Žižkovu s hedbávnými bílými a červenými strapci“ a později slíbil mu, že i pro Hurbana podobnou Žižkovu hůl přinese z Čech. Jsou to maličkosti, ale významné. Mluví o síle myšlenky národní, nejušlechtilejí pojímané. Katolický kněz dává evangelickému faráři darem hůl s poprsím Žižkovým! Tehdy! Roku 1845! Jsme teď my, pokrokáři, tak snášeliví a ovládání vyšší, jednotící myšlenkou? – „Národ náš, jako kdosi pravil, je v tisku a až v novém vydání se světu objeví, teprv ukáže se ve své ozdobě, a svět se bude divit. Nyní jen se modlíme za jeho blaho, a nechejme marných fanfaronád,“ píše tchánu 6. května 1845. Třeba jen pracovat, drobnou práci konat. Roku 1848 v září, začal rusavskou matriku, dosud německou, psáti česky; šířil knihy a noviny v blízkém kraji, do Bystřice pod Hostýnem

DANIEL SLOBODA

zasadil Havlíčkovy „Národní noviny“ a v moravské Národní jednotě sv. Cyrila a Metoda byl r. 1851 už po třetí za úda výboru pro venkov zvolen (list tchánovi ze dne 17. června 1851). – Z Rusavy posílá na různé strany příspěvky, Kollárovi do „Zpěvanek“, Sušilovi do sbírek moravských písní, Semberovi do knihy „Wpád Mongolů do Morawy“, Klácelovi do jeho novin, přispíval do „Zory“, do „Hronky“, „Koledy“ a v letech 1862 – 1863 sám vydával „Besídku čtenářskou“. Z Rusavy píše tchánovi listy, pro dějiny obrození Slovenska velice cenné.[1] Je pro usilovnou drobnou práci na všech stranách. „Cinnost je ovšem, to nahlížím,“ píše o Slovensku tchánovi na Slovensko, „ale či ste již co vyčinili? Máte Slovensko, a žádných slovenských novin, zde máme aspoň české; máte mladíky, ale žádného ústavu, zde jsú aspoň katedry české, v Holomúci, Praze; máte boj s maďarskú divočinú, proti jakové studená odvaha by aspoň obstáti měla; zde máme co s cvičenú, vytrvalú německú vzdělanostú co činiti, jestli jen necúfáme, již mnoho v těchto okoličnostech vyhráno máme. Jedině slovanské aristokratstvo nám chybí všem, a bez něho těžko je co činiti. Nu ale dúfejme.“[2] A jindy: „Vy se velmi staráte a stýskáte sobě; a co máme my dělať? Já jen vždy naději mám a vždy dúfám. Dá-li Vám jen nebe zdraví, ostatní se všecko spraví.“[3] A jindy: „Co dělá Hurban a Slovensko? Co Tatrín? Co činí Štúr? Co Orel? Noviny? Co stížnosti Slováků? Kollár se již navrátil z Vlach? Vydá cestopis? . . . Co počíná Francisci a jeho ústav? Obrazy Jozefyho, Holého, Kollára nechystajú?“ Škol, škol prý je Slovensku potřeba. „Ze škol plyne síla národu; z ústavu bratislavského vyšlehnul plamen, který nepříznivcům oči oslepil a posvěcencům srdce rozehrál. A plamen tento vyhasne zase, nebude-li o školy pečováno. Slováci by měli založit školu neb semeniště pro učitely a budúcí vůdce dítek, a za učitele neměli by být povolávani takoví nedoukové, kartáři, strelci a tabačári, jakových bohužel tak hustě (i v samé Nitranskéj) nalezáme. Dítky pod ochranou jejich na zmar se vedú, a jen Bůh ví, jaká nevídaná příznivá okoličnosť tu a onde některého žáka osvětí, obživí a z blata vytáhne. Školy jsú grunt, rozumím školy menší a triviální; nebudú-li tyto vhodně organisované, tedy žaloba Kollárova arci se jen uskuteční.“[4] Mohl bych tiskový arch i více vyplnit podobnými bystrými, povzbuzujícími, dalekovidnými pokyny Slobodovými, ale není tu na to místa.[5] Bylo v něm energie více

[1] Také tyto listy zapůjčil mi pan architekt Dušan Jurkovič v Bratislavě, připomínám vděčně.
[2] List Samuelu Jurkovičí ze dne 25. března 1844. Všude píše ještě *w*.
[3] List témuž ze dne 8. května 1844.
[4] List témuž ze dne 18. prosince 1844 a 16. září 1845.
[5] Obšírnou monografii o něm chystal insp. Jan Kabelík. Bohužel dne 16. října 1928 překazila smrt tomuto vzácnému člověku provedení toho díla.

než jen pro rusavskou faru. Ta byla malá a chudá jako její dědina. S těžkostmi všelikými se tu pracovalo a zvláště pracovníku vědeckému. „Všeci ti evropští a světoznámí veteráni a lumina mundi dobývali své slávy v městách, rezidencích, metropolách, po Vídeňských, Pražských, Petropolských, Pařížských, Vatikánských knihovnách – tak věru snadno virtuosem být; ale koho osud zahodil mezi lesy a skály, mezi baráky a chalupy, mezi hofery a sedláky, nu, dobrú noc, buď rád, že se sám nessedlačíš. V takovém okresku jen běhaj vždy „kleine Tour", dokola máš parkan, abys nevyskočil, a v prostredu ťa ještě cosi na provázku, abysi sa neutrhl, drží. Chceš-li něco mět, musíš kúpit drahými penězi, a kde jich vezmeš na dědině. Co sem sa já navypožičával knih k botanice v Kroměříži, Holomúci a Bůh ví kde."[1]

Sem tedy, na rusavskou faru, docházely tchánovy zprávy o přípravách k povstání i o povstání samém. Nebyla to přísná a přesná organisace vojenská, šlo to hodně po sousedsky. V lednu začínají ty dopisy: Hurban se cvičí v šachu, „hrajú naň o hrdlo"; v dubnu již „si drží koňa na jezdění", jako budoucí vůdce. Tento list z 1. dubna 1848 šelestí už jako stromy před bouří. Tchán posílá Slobodovým noviny, aby prý „viděli, jaký hrozný převrat, jakú Milost, od strachu, sněm poddanstvu uděluje, lud ani neví, co má o tom myslet. Aj Štúra že sa Košut y sněmč pital, co chcete Slováci od nás. On mu hrdo odpoveděl: nic! – Češi si naozaj hrdo počínajú ve všem. A budú jako Slované s Moravany, Slezáky v jedné Constitutii. Pekný článek o tom je v Novinách Našich z Pražských. Radí tam, aby sa vláda nejmenovala „Rakauskú", ale jiné jméno pro svůj osoh [prospěch] přijala. – Všecko sa hýbe, dotazuje, Slováci naši ani necknú, jako by jich na světě nebylo. – Všeobecný chýr rozletuje, že se židmy a s pány je a bude zle, ale mimo malých nepokojů ticho jako pod skřidlau . . .[2] Pravda sú Slováci trpeliví otroci!? . . . Ticho je, nevím, jak dlauho. – P. Hurb. si drží koňa na jezdění, už bude zdravší a veselší." A na druhé straně tohoto listu připisuje dcera Jurkovičova svým ženským pravopisem: „Milkovi [Miloslavovi, Slobodovu malému synáčku] posjelám flintu . . . Nech sa len Milo cvičí v strjelanú, bo nám bude šuhajou treba, veliké veci sa tu robja a ještě vatšje robit budú, všeličo bi sme Vám meli oznámit, ale sa to písat nedá – to sa iba do úška muože hovorit, ale šak až budeme spolu, všetko si povjeme." A tak to jde až do prosince 1849, kdy tchán oznamuje Slobodovi, že Hurban a Štúr se vrátili z Prešpurka, kde dobrovolníky rozpustili; Hurban že chce vydat knihu o slovenském povstání a že „chce místo kritiky

[1] List témuž ze dne 17. června 1847.

[2] Původně napsáno: „pod sepkou, když nezuří", ale přetrženo.

Samuel Jurkovič.

pridat Proklamatie, které na Slovákov vydali a po kterých sa tak sháňajú naši, radi by jich mali. Keď mu mnoho dát v tom virovari shynulo, zpominal onehdy, že či byste Vy nemali dáta pohybov slovenských, buďto z mojich Vám pisaných listov výtah anebo aj Národní Noviny, ty čísla, v kterých je o tom zmínka, a aj Österreichischer Correspondent, nakolik co v nem sa nachází."[1] Sloboda na Rusavě měl tedy vypomáhat v historii slovenského povstání, být trochu kronikářem jeho.

Ale nejenom listy chodily na Rusavu. Již za příprav k povstání způsobil Hurban svými uchvacujícími řečmi na různých schůzích na Slovensku, že maďarské ministerstvo nařídilo vyšetřování proti němu a aby byl „akímkolvek spuosobom" chycen. Byl včas varován. Byl tehdy v Súlově, a manželka poslala za ním kostelníka se vzkazem, aby se probůh nevracel domů. A tak dne 14. května 1848 pustil se ze Súlova časně ráno přes hory na

[1] List Samuele Jurkoviče Danieli Slobodovi ze dne 22. prosince 1849.

Moravu a ještě téhož dne se dostal „do bezpečnějšieho kraja, ako je Trenčjanskí“, k svému švagru Danieli Slobodovi na Rusavu, jak o tom podrobně píše své ženě z Rusavy hned 15. května. „Ti si muoj anděl strážca! Ti si ma vislobodila v prvom ňebezpečenstve. Do ňebezpečenstva sa isť ňebojím, ale lapiť sa dať na cestě bez dokázaňju dačoho, to bich ňechceu,“ píše v tom listě.[1]

Tehdy se na Rusavě nezdržel dlouho. Již dne 23. května byl v Praze, aby se zúčastnil Slovanského sjezdu. I farář Sloboda odjel na tento sjezd. Je mezi členy sjezdu zapsán v abecedním seznamu jako „Swoboda Daniel, Moravan“, podle působiště, ne podle rodiště. Před farou v Hlbokém Maďaři zatím postavili pro Hurbana šibenici. Pronásledování uvědomělých Slováků se zostřilo. Hurban se vrátil z Prahy na Rusavu. V červenci už byl v Záhřebě, kde na sněmě mluvil „o bídách slovenského národa“, potom zajel do Slavonie, do Karlovic, konaje přípravy pro povstání. Koncem srpna byl už ve Vídni. Tam s Hodžou a Štúrem a s Moravany Bloudkem a Zachem naverbovali proti Maďarům „pod prapory císařsko-národní“ bojovníků na 500 hlav a založili Slovenskou národní radu. „Tých 500 bojovňíkou sa ňemá inakšje považovať iba za stráž a gardu Národňej Radi“, ohrazuje se proti posměvačům Dohnány (str. 90). Dne 17. září pozdě večer vyjela tato revoluční výprava z Vídně. Ráno nadšené vítání na Slovensku. Výprava vzrostla brzo asi na 10.000 bojovníků, z nichž však jenom na 1000 bylo ozbrojeno střelnou zbraní, ostatní selskou zbraní. Proti řadovému vojsku byla přes všecko své nadšení nedostatečná. Dne 28. září podlehla. Z povstalců mnoho jich prchlo na Moravu, do Čech i do Jihoslovanska.

Hurban se uchýlil na Rusavu. Za ním přišlo mnoho jiných uprchlíků, uvědomělých Slováků, prý na čtyřicet.[2] Jeho manželka s maličkým Svetošem, ani ne dvouročním, pozdějším vynikajícím básníkem Svetozarem Hurbanem-Vajanským, přišla tam už dříve. Přišel i bratr faráře Slobody; jeho tchán Samuel Jurkovič s rodinou; skalický farář Michal Boor; Lud. Semian, velitel posádky myjavské; Daniel Jaroslav Bórik, sekretář Národní rady slovenské, ev. farář vrbovčanský; jeden služný a jiní. Jejich příchodem nastalo na Rusavě, jindy tiché a zapadlé, veselo a hlučno. Slovenský temperament je bujnější než moravský. Ve dne chodili prý slovenští hosté na zajíce, srnce a ptáky. Byla „konšťituce“; kdo měl flintu, střílel. Stříleli

[1] Otištěn v knize M. Dohnányho „Historia povstaňja slovenskjeho z r. 1848“. V Skalici 1850. Str. 62 – 64.

[2] *Josef Krumpholc, Rusava a Slované r. 1848 – 49.* (Vlastivědný sborník pro mládež župy olomoucké. Ročník IV., číslo 1.) Podrobnosti, které tu podle něho uvádím, vyprávěl mu Rusavjan Martin Mozola, pamětník těch událostí, tehdy 17letý. Počet 40 zdá se Krumpholcovi „značně upřílišněný“. M. Dohnány vykládá ve spise uvedeném, že po Hurbanovi na Rusavě „naši pozdejšie skoro všetci účeci slovenskí svoje útočišťe“. Uslyšíme, že Hurban na Rusavě konal i přehlídku svého „vojska“. Mohlo jich tedy snadno býti 40.

J. M. Hurban.

tedy i Slováci a s nimi rusavští pytláci. Prach si Slováci připravovali sami. Střílet prý uměli „ti Uhři“ znamenitě. Zvláště jeden pekař ze Skalice a jeden kupec z Nového Města – „ten aji dvúgrošku mezi prstama trefil a vyrazil“. Pro stravu, poštu a jiné potřeby jezdil jim denně pacholek do Holešova. Peněz, masa, pití i zbraně bylo doboha, vykládal zmíněný Rusavjan. Jedenkrát o muzice dal Hurban svému pacholkovi pětku: „Na, daj to tým chasníkom muzikantom! . . .“ To bylo gesto! Pět rýnských tehdy! Tolik nanejvýš dostával tehdy na penězích čeledín za celoroční službu! Večer hrávali Slováci v šachy anebo pouštívali „rachétle“, tedy panské zábavy, jako vůbec společenským vystupováním jsou Slováci bližší Polákům a Rusům, a také ovšem Maďarům, než svým západním bratřím. V noci spávali na farské hůře, na seně, a tři církevníci po pořádce hlídali, obcházejíce faru s flintou a se psem. Báli se, aby se tu v noci neobjevili Maďaři. Ale nestalo se nic. Ještě roku 1850 vzpomíná Hurban v listě ze dne 4. ledna, poslaném z Brezové Slobodovi: „Ako toto píšem, prišiol S . . ., to jest Senator! Či vieš, kdo je to? To je ten kapitán Mijavský! Vieš, ktorý? Co u Teba

na sene spal. Pozdravuje Ťa srdečne ten Senator-Semian! Je na Mijave u brata, a Mijava ho mieni za 2ho farára vyvoliť . . .“[1] Děti slovenských uprchlíků hrávaly si na Rusavě na loukách, chytaly hraběmi žáby, ba také hrávaly v šachy. Vyvedly-li něco, klečívaly u stolu uvázány na niti. Opatrovnicí byla jim Rusavjanka Vincka Pánková, také Habaňářová zvaná, ne snad že pocházela od habáňských hrnčířů, ale „že její tatíček shírali habáně“, hubky na troud. Tato Vincka byla zároveň „vyzvědným oddílem“: skoro každý týden chodila s dřevěnými faječkami a s křiváky (kudlami) až k Novému Městu, k Prešpurku, ba až ke Košicům „zgúmať svet – gde sú ti Košuté a gde naše vojsko“.

Rusava měla tehdy také své „vojanské parády“. Podle vypravování Martina Mozoly přehlížel tam někdy Hurban své „vojsko“. „Byli v něm ají tří od nás, z Rusavy,“ vykládal Mozola. Hurban jako vůdce chodil při takové příležitosti v generálských šatech, klobouk měl se zeleným peřím a šavli se světlým řemenem. Slušelo prý mu to, „jak sa patří“. Byla doba romantiky. Ale jméno při takové přehlídce míval prý jiné – to proto, že byla vypsána na jeho hlavu odměna 50 zlatých stříbra. Vypsal ji v Budapešti dne 17. října 1848, zároveň také na Hodžu a Štúra, „v meňe krajinského Vlasť obraňajúceho Zverifelstva Ludvik Kossúth, prézes“. (Dohnány, str. 136.)

O výsledku povstání píše Hurban Slobodovi 4. listopadu 1849:[2] „Naši dobrovolníci sa vraj už rozpustili; ešte ale nemám istéj zprávy o tom. Dostane vraj každý oficier dva Certifikáty, ktoré mu budú slúžiť za Rekommendaciu, ak by sa mal vôlu do úradu akého dostať. Daktorí vraj prejdú v tej chargi, aká zastávali u zboru dobrovolnického, do riadneho vojska. No už nech aspoň tito majú dačo z toho; my i tak nič nemáme, ani mať nebudeme. Národ je prebudený, ja za seba mám na tomto dosť . . .“ Těmito slovy Hurban správně ocenil význam slovenského povstání i svou účast v něm.

Hurbanovi se na Rusavě velice líbilo. Jeho choť zůstala na Rusavě se Svetošem přes zimu a povila tam druhého svého synáčka. V listě z Košic ze dne 4. března 1849, zaslaném ženě na Rusavu,[3] pozdravuje Hurban „i tie tam pod tým rozkošným Hosteynovem srdca milostné . . . Na moju česť a vieru to hovorím, všetko vyznačenie [vyznamenání] tak závistno mi prorokované ani toľko je nie hodno, ako rozpomienka na jeden deň, lebo druhý večierok, ktorý sme ako vyhnanci na Rusavě spolu strávili pri pojedaní chutných zemiačkov s mladým máslom.“ A zapíjet chodíval Hurban

[1] *Flóra Kleinschnitzová, Z listov Jozefa Miloslava Hurbana Danielí Slobodovi*, Sborník Matice Slovenskej, III., sešit 3–4, str. 175.

[2] Flóra Kleinschnitzová na uv. m., str. 172.

[3] Citován v Krumpholcově článku.

rád sem, k této studánce. A druhým svědectvím je list Hurbanův Slobodovi z 13. října 1859, tedy po jedenácti letech: „Rád – ach, tak rád bych sa u Teba videl! Bože, 11 rokov prešlo jako dym a para. Na môj Pathmos myslievam s citom.“[1] Rád měl Slobodu, jejich poměr byl srdečný. V listech ho oslovuje: „Drahý švagre!“, „Drahý švagerko!“, „Švagerko môj drahý!“, „Kmotrošvagre drahý!“, „Brat môj drahý!“

Rusavjané vážili si svých hostů již také proto, že byli hostmi jejich váženého pana faráře. I jinde na Moravě cítili s odbojnými Slováky a byli proti Košutovi. Nebylo to vždycky z nadšení rebelantského, jako spíše z krátkodechého nadšení rekrutského, když císařské vojsko nemělo s počátku proti Košutovi úspěchů a byly volány do zbraně také gardy v městech a městečkách moravských a také dobrovolníci „pod prapory císařsko-národní“. Když bylo zle, vytáhlo se hned svůdné slovo „národní“. Tak Hanáci v Kostelci u Holešova velice zle se kasali na Košuta:

Košute, Košute, bude se ti stéskat,
až se naše šably hudó na tě bléskat.

Košute, Košute, škoda tvoje kráse,
že ti vyškubali v Temešváru vlase.

V Temešváru vlase, v Sedmihradsku hradu,
ty ty máš, Košute, maďarskó náhradu.

Na šavle však nedošlo; zůstalo při furiantské písničce (Sušil, 586).

V Bystřici pod Hostýnem také jednoho dne, neskoro v noci, přicházel bystřický farář k hejtmanovi bystřické národní gardy s hroznou zprávou z Holešova, aby se hned připravili, že Košut se svou armádou je prý už u samého Hodonína. Císařské pokladny z Uh. Hradiště, Napajedel, Kroměříže i Holešova vezou se prý už kvapem do Olomouce. Po moudré úradě s důstojníky nebyl v Bystřici hned v noci alarm vybubnován; počkalo se do rána. A ráno skutečně přišlo z Hradiště nařízení, aby se obsadily moravské hranice proti Košutovi. Měly to provésti všechny národní gardy od Brna až po Radhošť. Chystala se tedy i bystřická garda; ale brzy došla nová zpráva, že ruský generál Šimonič zahání už Košuta od Hodonína, a ulehčila srdci bystřické gardě.[2]

Zato ve Fryštáku, v městečku vzdáleném od Rusavy 1½ hod. cesty, vytáhla fryštácká garda proti Košutovi. Ale vítěznou medailii za to nedostala, jak fryštácká píseň[3] dosvědčuje:

[1] *Flóra Kleinschnitzová* na uv. m., str. 185.

[2] *Julius Šobr:* Národní garda v Bystřici pod Hostýnem. (Mor. noviny, XLIX, č. 164, 21. července 1928.)

[3] *Jan Drábek, Dějiny městečka Fryštátku* . . . Fryšták 1915. Nákladem Jindř. Slováka v Kroměříži. Na str. 54 – 55 otištěna píseň, ale příliš spisovně. Její posměvačnost vystoupí ještě více v domácím nářečí.

Jedneho dňa časně zrána
uslyšel pudmistr zbledna,
že Košut na maršu je,
ať se to vybubnuje.

Gardisti si flinty vzali,
na maršrutu se vydali;
chtěli zabiť Košuta
jak starého kohúta.

Dyž sú na Vítovu přišli,
kúř veliký uviděli;
mysleli, že z kanóna,
a to bylo z komína.

Hneď se domů obrátili,
útěkem se zachránili,
zalezli si za kamna.
vojna jejich skončena.

Byly však také projevy opačné. Jakýsi šarlatán chodil, jak Dohnány poznamenává (str. 124), po Moravě s obrazem zbojníků a v Holešově veřejně vykřikoval před lidem, ukazuje na obraz, že to je Hurban se svou zbojnickou chasou. V Brně zase vyšla písnička „O uherském Hurbanu, knězi lutheránském, který svaté tupí, katolické kněze morduje“ atd. Objednaná fantasie byla tedy v plné práci. Ale na druhé straně lidová fantasie také pracovala rychle. Když Hurban v Hlbokém po 47letém tam farářování zemřel dne 21. února 1888 – v témž roce, co Daniel Sloboda na Rusavě – vykopali mu jeho farníci čestný hrob. Ale služný, Maďar, dal jej zasypat a rozkázal vykopat pro Hurbana nový hrob v řadě jiných hrobů. Tento fakt nabyl cestou na Rusavu této změněné podoby: „Gdyž [Hurban] umřel, nesměli ho pochovať v jeho dědince; jako oběšenca ho pochovali“, vykládal rozhořčený Rusavjan Martin Mozola.

I později ještě zajížděl Hurban na Rusavu. Naposledy tam byl, pokud vím, když Sloboda slavil 50. výročí svého kněžského působení. Bylo to 28. srpna 1883 a byla to slavnost, která přes rámec malé dědinky rusavské vyzařovala daleko široko do našich krajů a koutů. Stojí to za nějakou tu minutku, abych vám to pověděl.

Malá navštívenka jubilantova písmem trochu již třaslavým, ale pořád ještě rozmachovým, pozvala také mne. Zvala krátce na neděli: „Nalezněte i známé u nás, Dr. Hurbana a j.“ O jubileu ani slova. Ale dozvěděl jsem se, oč jde, a bylo mi to povzbuzením, že pozvali také mne, studenta filosofa, jemuž ještě ani jeden pořádný brk nenarostl. Hostů přijelo mnoho, hlavně ze Slovenska, seniorů, farářů, příbuzných, mužů i žen i veselých dívek. Ale nejpřednějším hostem byl Hurban. Oslava byla zcela mimořádná, povznesená nad obyčejnost podobných oslav, jak v kostele, tak na faře. Hned její začátek, než se odešlo do kostela, byl rozmilý. Prvními gratulanty byla dvě vnoučata, děti syna Miloslava, inženýra, působícího v Liberci. Vnoučata chodila tam do mateřské školy a naučila se pěknému

veršovanému přání dědečkovi. Odříkala to čiperně na radost všem přítomným.

Na faře byla ovšem veliká hostina. A když už mísy a talíře se několikráte vystřídaly a došlo na přípitky, a když už oslavencovi všichni srdečně připili, přistoupil jeden občan ze Slovenska, starší už muž, k Hurbanovi, v levici držel miniaturní bečičku a v pravici skleněný pohárek.

„Toto víno zrodil rok osmaštyrycátý, a Vám, dvojctihodný pane, našemu vůdcovi, patří z té bečičky první pohárek!“ řekl, nalil a podal Hurbanovi.

Byli jsme překvapeni tím vtipným nápadem. Hurban vstal, ba ne, on zrovna vyskočil, uchopil pohárek, zvedl jej před oči – víno v pohárku blýskalo – a vzpřímil se zrovna junácky.

„Víno z roku osmačtyřicátého!“ zvolal česky, bylo po vydání jeho „Nitry“ jazykem českým. „Drazí moji! Co všecko svítí, co blýská, jiskří z tohoto pohárku! Jaká bojovná, horká, horoucí, nadšená krev se z něho směje! Jaký čistý, mohutný duch z něho plápolá! Jaký žíznivý duch od Tater k Šumavě, od Váhu a Hronu k Vltavě, duch jednotící, po svobodě volající, svobodu vítající, za svobodu bojující! Rok osmačtyřicátý! Slovanský sjezd! Slyším Šafaříkova slova: „Bude-li v nás mravní síla, pronikne-li jedna myšlenka, jedna vůle tělo národa našeho, národové celé země jí neodolají. Neboť všecko, co pod sluncem i nad sluncem, převyšuje síla mravní.“ Ej, Bože, Bože, jak to bylo krásné! Jak to bylo mladé, věřící a milující! Mnoho se nám z toho, oč jsme horovali, nevyplnilo dosud – vám tady na Moravě a ještě více tam v Čechách přec už ledaco z toho vykvetlo, ale nám tam za moravskou hranicí – – No, neztrácíme hlavy, třebas nám mnoho chybí, drazí moji, mnoho, mnoho. Všecko dal nám Hospodin, jenom ne bič na naše nepřátele,“ s mocným rozmachem zvolal.

„Máme si ho sami urezať nebo uplésť!“ prohodil řízně ten s tou bečičkou.

„Dobře praveno. Dobře!“ odvětil Hurban, nijak nezaražen, a obrátil se tam k tomu s tou bečičkou. „Máme si ho sami urezať nebo uplésť. Jenomže když si ho sami uřežeme nebo upleteme, toť je to bič na bratra, a ne bič na nepřítele. Slovan otročil dlouho. Slovanovi bič na nepřítele padá z rukou. Snad ho, Slovana, Hospodin určil k čemusi jinému, vyššímu. Ne aby bil a porážel, ale aby povznášel. Láskou k svobodě. Svobodní mezi svobodnými! To, drazí moji, jiskří, blýská, svítí mi z tohoto pohárku vína z roku osmačtyřicátého. Hospodin nechať nám dá, ať jsme svobodni mezi svobodnými. Piju na zdraví svobodným mezi svobodnými!“

Všichni jsme srdečně zatleskali znamenitému, ohnivému řečníku, jenž

v mohutných obrysech dovedl skizzovat uchvacující fresky a jimi strhovat posluchače, a připili jsme si s ním. I ten s tou bečičkou – ten nalil hned Hurbanovi pohárek druhý.

Byla to v té prosté, malé faře veliká slavnost. A přece – a přece jedno mě zarmucovalo a zrovna bolelo v tom příjemném shromáždění. Hledal jsem kohosi a cítil stále jeho nepřítomnost. Bylo to tak pěkné, když v kostele po oslavném kázání hlahopřálo všecko Slobodovi a když také rusavský starosta Mozola ve valašském kroji se všemi radními přistoupil k němu a slovy upřímnými, prostě, po valašsku, od srdce, ale s přirozenou horskou slavnostností děkoval mu za celou obec evangelickou a za celou tu obec, chudou obec, odevzdával mu darem zlatý prsten. Tohoto představitele a zástupce obce hledaly mé oči, a on neseděl mezi námi. To mne bolelo, urážělo; to bylo stínem v této horské slavnosti. Bylo mi pak vysvětleno, že v malé faře taktak jen stěsnali všecky hosty ve dvou světnicích, z nichž většinu nábytku museli vystěhovat, a že pro Rusavjany bude zvláštní hostina. Toto všecko byla pravda, ale zástupce Rusavy měl tam být. Na Rusavě dlouho cítili toto opominutí.

O roku 1848 a 1849 na Rusavě byli bychom zvěděli více, kdyby se byla zachovala celá „Kniha pamětná evangelické církve rusavské". Daniel Sloboda ji založil a podle pečlivých jeho zapisů do matriky, podle přesného jeho seznamu názvů chalup a j. jistě do ní velice pečlivě a důkladně zapisoval všecky události. Což teprve takovou událost, jako byl rok 1848! Na velikou však škodu první svazek této „Knihy pamětné", zrovna svazek Slobodův, zmizel. Všecko mé hledání ve farní knihovně bylo marné. Našel jsem jenom svazek druhý; ale ten začíná své záznamy – smrtí Slobodovou.

Letos Rusava vzpomněla důstojně na Daniele Slobodu. Pořídila svým nákladem dva zvony pro evangelický kostel, náhradu za ty, které za války Rakousko zkonfiskovalo, a zavěsila je o slavnosti I. desítiletí republiky. Menší z nich (179 kg) nese nápis: „1888 – 1918 – 1928. Památce D. Slobody, kazatele slova Božího na Rusavě." Zrovna 40 let po jeho úmrtí. A větší z nich (317 kg) má na přední straně nápis: „1918 – 1928. Památce osvobozené vlasti. Hluk válečný mě zničil, obětavost bratří a sester sboru rusavského mě zbudovala." Na zadní straně je proroctví Komenského z „Kšaftu": „Věřím i já Bohu, že . . . vláda věcí Tvých k Tobě se zase navrátí, ó lide český!" A na okraji zvonu: „Žalm 126, 3. Učinilť jest s námi veliké věci Hospodin." Hle, chudá obec Rusava jak dovede jednat ve velkém slohu! Spojila významně uctění památky svého věrného kazatele a národního buditele s radostnou oslavou prvního desítiletí naší samostatnosti. Drobnou, ale cennou prací upravovala této samostatnosti cestu

také ona tři srdce a ony tři hlavy, které s Rusavou více méně srostly, Sloboda, Hurban a jejich tchán Samuel Jurkovič. Pomáhali náš československý Východ, Moravu a Slovensko, národně uvědomovat. Viděli, že to jest pravá cesta: národním uvědoměním k osvobození politickému, sociálnímu a kulturnímu; osvobozením k samostatnosti.

POZNÁMKY

Do této knihy přispěl mi několika záznamy pan Julius Šobr, tehdy odborný učitel v Bystřici pod Hostýnem, nyní okresní školní inspektor v Uh. Brodě. Všímal si bedlivě života rusavského a zaznamenával jeho projevy. Některé uveřejnil v „Lidových novinách". Když uviděl, že chystám do tisku celou knihu o Rusavě, dal mi ochotně své záznamy k disposici, zač mu i zde srdečně děkuji. Použil jsem jich na těchto místech:

Strana 11, odstavec 2.; 32, 3. – 6.; 34, 3. – 4., 7.; 47, 2. shora a 1. a 2. zdola; 48, celé půl strany; 49, 1. – 3., 7. – 8.; 50, celá strana; 51, 1. – 4.; 60, v 5. odstavci 4 řádky v uvozovkách; 62, 5. – 7.; 64, 2.; 67, 4.; 89, 4.; 91, 5. – 7.

Podobiznu Samuele Jurkoviče nakreslil Adolf Kašpar podle podobizny uveřejněné v „Bratislavě" I. (1927) při článku prof. dr. Fr. Žákavce s laskavým dovolením vydavatelstva; podobiznu J. M. Hurbana podle fotografie z r. 1865; podobiznu D. Slobody podle fotografie z let pozdějších.

S radostí poznamenávám dále, že k ochraně matek a kojenců na Rusavě, o níž se zmiňuji na straně 77, počátek už se děje. „Okresní péče o zdraví" v Bystřici pod Hostýnem ujala se toho s pomocí nové porodní asistentky rusavské a jejich horlivosti se jistě podaří zříditi na Rusavě filiálku s troškou toho potřebného prádla a potravin. Také vrchní zdravotní komisař z Holešova, p. MUDr. Slanina, dojíždí jednou za měsíc na Rusavu a udílí rady.

*

Opravy. Na straně 9, řádek 6. zdola, čti: *vzdálenější*; strana 39, řádek 10. zdola, čti: *majú*; strana 42, řádek 15. a 16. zdola, čti: *vezne, nevezne*; strana 97, poslední strofa, čti: *Dajte* pokoj s temi vdovci; strana 110, 2. strofa, čti: *Daj* si pozor, má panenko; strana 113, 5. strofa nahoře, čti: proto bude svět *stál*; strana 114, 2. strofa nahoře, čti: za *štyry* grajcary; strana 116, 1. řádek výkladu, čti: Sobotěnky s nedělú může pro mňa *nebýt*, a 2. strofa zdola: Dyž si ňa *nevezneš*.

Jiné zvyky denní, na Štědrý den a o vánocích 87 – 88, o masopustě; čarodějnice 88: proti bouřce, „posed", báječná bytost Neděla 89.

KAPITOLA VIII. Lidové umění: výtvarné, tanec, hudba, písně; zpěvačky 90 – 92. Rusava v písních a její vlastní písně 94. Epické 95 – 102, lyrické: milostné 102 – 111, sociální 111 – 113, karikaturní 113 – 114, pramálo smutných 114 – 115, víc sebevědomých, hrdých, posměšných 116 – 117, taneční 117 – 118. Jejich rytmus 118 – 119, zvukové půvaby 120. Varianty jejich, kde všude jsou 121 – 122. – Žijící písničkářka Františka Čéšková a její písně 122 – 128.

KAPITOLA IX. U Hurbanovy studánky. Dva švagři: D. Sloboda a J. M. Hurban a jejich tchán S. Jurkovič 129 – 131. Sloboda buditel Moravy a Slovenska 132 – 134. Listy tchánovy o hnutí na Slovensku 134. Rusava útočiště Hurbanovo 135 – 136 i jiných slovenských uprchlíků 136 – 139. Národní gardy na Moravě jak se chystaly na Košuta 139 – 140. Projevy opačné. Oslava 50. výročí kněžského působení Slobodova na Rusavě a řeč Hurbanova 140 – 142. Jak Rusava vzpomněla na Slobodu letos, 40 let po jeho úmrtí, a jak oslavila první desítiletí naší republiky 142 – 143.

Poznámky 145
Seznam obrázků 146

KNIHOVNA MĚST/
GOTTWALDOVA

Tuto knihu Františka Táborského vyzdobil
Adolf Kašpar, štočky dodala Česká grafická
společnost „Unie“ v Praze, vytiskly písmem
Bodoniho Lidové závody tiskařské a nakla-
datelské, spol. s r. o. v Olomouci, vydal
R. Promberger v Olomouci
r. 1928.